

Univerza v Ljubljani
Fakulteta za socialno delo

Korina Gašparič

**Predšolski otrok in njegovo doživetje smrti starega
starša**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2022

Univerza v Ljubljani
Fakulteta za socialno delo

Korina Gašparič

**Predšolski otrok in njegovo doživetje smrti starega
starša**

Diplomsko delo

Mentorica: izr. prof. dr. Jana Mali

Ljubljana, 2022

Zahvala

V prvi vrsti bi se rada zahvalila svoji mentorici, izr. prof. dr. Jani Mali, ki mi je tekom pisanja diplomskega dela dosledno dajala konkretne usmeritve in napotke.

Prav tako bi se za sodelovanje zahvalila vsem staršem predšolskih otrok, ki so si vzeli čas in odgovarjali na zastavljena vprašanja.

Nenazadnje gre posebna zahvala moji družini in fantu Andražu, ki so me ves čas pisanja diplomskega dela motivirali, podpirali, predvsem pa bili z mano potrpežljivi.

Podatki o diplomskem delu

Ime in priimek: Korina Gašparič

Naslov naloge: Predšolski otrok in njegovo dožemanje smrti starega starša

Kraj: Ljubljana

Leto: 2022

Št. strani: 101

Št. prilog: 4

Mentorica:izr. prof. dr. Jana Mali

Predšolski otrok in njegovo dožemanje smrti starega starša

Povzetek diplomskega dela

V diplomskem delu sem raziskovala, kako predšolski otroci dojemajo smrt starega starša z vidika njihovih staršev. V teoretičnem delu sem definirala pojma smrt in žalovanje v sodobni družbi, opisala razumevanje smrti predšolskega otroka ter obrazložila različne načine žalovanja predšolskega otroka. V teoretičnem delu sem se osredotočila tudi na odzive predšolskih otrok ob smrti starega starša, na podporo in pomoč, ki jo dobi otrok ob izgubi starega starša, ter utemeljila vlogo socialnega dela pri pomoči predšolskemu otroku, ki je v procesu žalovanja. V empiričnem delu sem na podlagi neslučajnostnega priložnostnega vzorca osmih staršev predšolskih otrok zbrala podatke in jih kasneje kvalitativno obdelala. S pomočjo kvalitativnih podatkov sem oblikovala glavne ugotovitve raziskave. Ugotovila sem, da si otroci po mnenju staršev predstavljajo pojem smrt kot nekaj grozovitega, žalostnega. Starši menijo, da so oni tisti, ki pripomorejo k temu, da njihovi otroci drugače dojemajo smrt kot bi jo sicer. Otroci se na novico ob izgubi starega starša različno odzovejo. Nekateri so prestrašeni, drugi so tiho in ne želijo govoriti. Večina staršev si pri razlagi pojmov smrti, umiranja in procesa žalovanja pomaga s knjigami, vendar se s svojimi otroki predhodno ne pogovarjajo o smrti in žalovanju. Tudi pogreba jim ne razlagajo posebej. Otrokom na različne načine razložijo, da babice oziroma dedka več ne bo nazaj. Pri tem se večina poslužuje razlage prisposodbe nebes in angelčkov. Starši menijo, da mora imeti socialni delavec v prvi vrsti čut in smisel za delo z ljudmi. Večina staršev nima osebnih izkušenj s stroko socialnega dela in menijo, da otroci težje govorijo o smrti starega starša z nekom, ki ni čustveno vpleten v situacijo.

Ključne besede: predšolski otroci, dožemanje smrti, žalovanje, stari starš, vloga socialnega dela

Preschool Child and His Perception of the Grandparent's Death

Graduation Thesis Abstract

In my thesis, I researched how preschoolers perceive the death of their grandparents from the parent's point of view. In my theoretical work, I defined the concepts of death and grief in modern society, described a preschooler's understanding of death, and explained different ways of grieving. In the theoretical part, I also focused on the responses of preschoolers at the time of their grandparent's death, the support and assistance given to a child in the event of the loss of a grandparent and justified the role of social work in helping a preschool child who is in the process of grieving. In my empirical work, based on a non-random ad hoc sample of eight parents of preschool children, I collected qualitative data and later processed it qualitatively. With the help of qualitative data, I developed the main findings of the study. I have found that children, according to their parents, perceive the concept of death as something horrible or sad. Parents believe that they are the ones who help their child to perceive death differently than they would otherwise. Children react differently to the loss of their grandparent. Some are scared, others are silent and do not wish to talk. Most parents turn to books when interpreting the concepts of death, dying and grieving, but they do not talk to their children beforehand about death and mourning. They do not explain the funeral specifically. They explain to children in different ways that their grandmother or grandfather will never be back. In doing so, most use the interpretation of the metaphor of heaven and angels. When it comes to the role of social work, parents feel that a social worker should first and foremost have good interpersonal skills. Most parents have no personal experience with the social work profession and feel that it is more difficult for children to talk about the death of a grandparent with someone who is not emotionally involved in the situation.

Keywords: preschool child, perception of death, mourning, grandparent, the role of social work.

Kazalo vsebine

1. Pregled problematike	1
1.1. Fenomena smrt in žalovanja v sodobni družbi.....	1
1.2. Razumevanje smrti pri predšolskem otroku.....	3
1.3. Različni načini žalovanja predšolskega otroka	5
1.3.1. Zanikanje in šok	5
1.3.2. Jeza	6
1.3.3. Pogajanje	6
1.3.4. Prepustitev žalovanju.....	7
1.3.5. Sprejetje.....	7
1.4. Običajni odzivi žalujočega predšolskega otroka na smrt starega starša	8
1.4.1. Čustvene reakcije.....	9
1.4.2. Telesne reakcije	9
1.4.3. Vedenjske in socialne interakcije	9
1.5. Podpora in pomoč predšolskemu otroku ob izgubi starega starša	10
1.5.1. Udeležba predšolskega otroka na pogrebu	11
1.5.2. Pogovor in igra	12
1.5.3. Pravlјice.....	13
1.5.4. Risanje	13
1.6. Vloga socialnega dela pri pomoči predšolskemu otroku v procesu žalovanja	14
2. Formulacija problema	18
3. Metodologija	20
3.1. Vrsta raziskave.....	20
3.2. Merski instrument in viri podatkov.....	20
3.3. Populacija in vzorec	21
3.4. Zbiranje podatkov	22
3.5. Analiza podatkov	23
4. Rezultati	25
4.1. Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku v procesu žalovanja	25
4.2. Razumevanje smrti starega starša s strani predšolskih otrok.....	26
4.3. Odziv predšolskih otrok ob izgubi starih staršev	27
4.4. Vpliv na sprejemanje izgube starega starša glede na odnos med vnukom in umrlim starim staršem	29
4.5. Vloga starša v procesu žalovanja predšolskega otroka.....	29
4.6. Pomoč stroke socialnega dela predšolskemu otroku v procesu žalovanja.....	32
5. Razprava	34
6. Sklepi	40
7. Predlogi	42
8. Literatura in viri	44

9. Priloge.....	47
9.1. Priloga 1: Smernice za intervju.....	47
9.2. Priloga 2: Zapis intervjujev.....	48
9.2.1. Intervju 1	48
9.2.2. Intervju 2	51
9.2.3. Intervju 3	55
9.2.4. Intervju 4	59
9.2.5. Intervju 5	63
9.2.6. Intervju 6	66
9.2.7. Intervju 7	70
9.2.8. Intervju 8	74
9.3. Priloga 3: Odprto kodiranje.....	84
9.4. Priloga 4: Osno kodiranje	97

Kazalo tabel

Tabela 3.1: Primer izpisa izjav po temah	23
Tabela 3.2: Primer odprtega kodiranja	23

1. Pregled problematike

1.1. Fenomena smrt in žalovanja v sodobni družbi

Umrljivost nas kot senca zasleduje že od samega začetka zgodovine (Yalom, 2017, str. 13). Kljub temu, da se vsak izmed nas zaveda dejstva, da je smrt nekaj, kar doleti vsakogar, še zmeraj ostaja tabu tema (Beznec, 2007, str. 8).

Erić (2009, str. 13) pravi, da lahko smrt enačimo s koncem življenja, ki se mu do današnjega dne še nihče ni izognil. Vsi smo torej podvrženi smrti, vendar o tovrstnem pojmu govorimo s pridihom strahospoštovanja ter z manjšo mero distance.

Klevišar (1994, str. 9) trdi, da smo na umiranje in smrt dandanes slabše pripravljene kot smo bili v preteklosti. Vzrok po njenem mnenju izhaja iz dejstva, da so ljudje v preteklosti umirali doma, v krogu družine, tako da so se imeli že manjši otroci priložnost soočiti s smrtjo in jo sprejemati kot normalen del življenja.

Bdenje ob umirajočem je bilo včasih običaj, pri katerem so bili prisotni tudi otroci. Danes vemo, da temu ni tako. Proces umiranja posameznika je bil v preteklosti stvar celotne družine in skupnosti, v kateri je človek živel. Ljudje so se s smrtjo srečevali že kot majhni otroci. Danes pa je smrt zavita v molk, vendar ji to ne vzame njene resničnosti (Videtič, 2011, str. 183).

Starši se mnogokrat sploh ne zavedajo, da se otrok že zelo zgodaj začne ukvarjati s pojmom smrti. Veliko staršev je takih, ki se tematiki smrti in z njo povezanim žalovanjem izogiba, saj jih je strah, da je tovrstna tematika zanje nedojemljiva. Zaradi tega starši svojim otrokom predstavijo smrt na svojevrsten način, ki sega daleč od resnice. Večinoma si prizadevajo umiranje in smrt oddaljiti od svojih otrok, vendar se otroci lahko s smrtjo srečajo vsak trenutek. Okolica pogosto ne spozna bolečine, žalosti in načina, kako poskuša otrok izgubo sprejeti (Klevišar, 1994, str.82).

Že majhen otrok je zmožen oblikovati svoj odnos do bolezni. Včasih tudi spremlja koga, ki je v družini resneje bolan ali celo umira. Vse to oblikuje otroka tudi za pozneje. Vsaka družina ima svoj vzorec odzivanja na umiranje. Največja dola, ki jo lahko otrok ponese s seboj v življenje, je pravilen odnos do bolezni, do prizadetosti in umiranja. Dejstvo je, da bolezen in smrt prihajata nepričakovano, nenapovedano in čim manj smo na to pripravljene, toliko težje je takrat, ko se znajdemo pred tem dejstvom (Klevišar, 1994, str. 83–85).

Otrok se prvič sooča s smrtjo, ko pojem smrt poveže z umrlo osebo ali živaljo. Takrat otrok začne postavljati različna vprašanja o videnem in o smrti, saj si želi na tak način novo znanje

umestiti med že osvojene miselne predstave. Njegova reakcija in doživljanje sta odvisna predvsem od navezanosti na umrlo osebo (Borucky, Križan- Lipnik, Perpar, Štadler in Valenčak, 2004, str. 23).

Žalovanje je v svoji osnovi naraven (Tekavčič Grad, 2003, str. 157), ustrezen in zdrav odgovor posameznika na izgubo (Simonič, 2005, str. 61). Skupno vsem izgubam, ki jim sledi določena oblika žalovanja, je to, da je posameznik ločen od izgubljene osebe (Corr, 1996, str. 19).

Kadar izgubimo ljubljeno osebo, se v nas sproži naravna reakcija, ki jo imenujemo žalovanje. To je lahko dolgotrajen proces, ki se pri otrocih izraža različno. Vsem je skupno doživljanje bolečine in žalosti. Pomembno je, da otroka že ob prvih srečanjih z izgubo in ob žalovanju odrasli razumemo in mu tudi ustrezno pomagamo, da izživi svojo žalost v procesu žalovanja (Borucky, Križan-Lipnik, Perpar, Štadler in Valenčak, 2004, str. 15).

Če se osredotočim na žalovanje predšolskega otroka, gre za proces, ki je drugačen pri vsakem otroku, posebej in se razlikuje od načina žalovanja odrasle osebe. Prehodi med čustvenimi izražaji (kot na primer žalost ali veselje), so pri otrocih, starih do 6 let, zelo hitri. To je lahko med drugim posledica kratkotrajne pozornosti, pomanjkljivega razumevanja situacije in še razvijajočih se spoznavnih sposobnosti. Pri žalovanju se hitri prehodi lahko izražajo tako, da je otrok v nekem trenutku izredno žalosten, zaskrbljen in obremenjen z mislijo na smrt, že v naslednjem trenutku pa o smrti ne premišljuje več, temveč se posveti novim dražljajem (igračam, igram, ljudem). Otroci pri tej starosti smrti ne razumejo kot nekaj končnega ali neizogibnega, tudi vzrokov zanjo še ne morejo točno razumeti. Smrt torej dojemajo kot nekaj prehodnega in pričakujejo, da se bodo ljudje ponovno vmili v življenje (Borucky, Križan- Lipnik, Perpar, Štadler in Valenčak, 2004, str. 17).

Osnovne zakonitosti žalovanja predšolskih otrok so:

- žalovanje je naravna reakcija na izgubo;
- izkušnja z žalovanjem je za vsakega otroka edinstvena;
- ni pravih ali napačnih načinov žalovanja;
- na proces žalovanja vplivajo številni faktorji;
- žalovanje se nikoli ne zaključi, je nekaj, kar otroci ne bodo nikoli popolnoma pozabili (Pavlovič Blatnik in Kosmač, 2019, str. 4).

Pomembno je, da otroka vprašamo, kako se počuti in kaj misli. Otroci imajo lahko zelo drugačne občutke kot starši. Čustva zaznavajo na primarni ravni – ne osredotočajo se na to, zakaj in ali naj bi nekaj čutili. Otroci morajo imeti možnost izraziti avtentična čustva, ne da bi jih filtrirali skozi leče odraslega. Morajo se tudi počutiti dovolj varne, da postavljajo vprašanja,

kadar sami hočejo. Pomembno je torej otroku pojasniti, da je žalovanje povsem normalen proces ob izgubi ljubljene osebe, zlasti nekoga, ki je bil otroku zelo blizu (Levine in Kline, 2008, str. 221).

1.2. Razumevanje smrti pri predšolskem otroku

Razumevanje smrti se s starostjo otroka močno spreminja. Že za odrasle smrt predstavlja tabu in pogovori o njej niso nekaj vsakdanjega, na otroke pa se sploh pozablja in pri tej temi zapostavlja. Na samem začetku je smrt za otroke res zgolj beseda, vendar kmalu začnejo graditi tudi svoje lastne predstave. Odrasli so tukaj zelo pomemben in ključen dejavnik, kako bodo otroci te predstave o smrti zgradili (Reberčnik, 2017, str. 4).

Ko se z otrokom pogovarjamo o smrti, je pomembno, da upoštevamo njegovo razvojno skupino oziroma starost – torej njegovo raven razumevanja, kateri moramo prilagoditi našo razlago. Kako se bo otrok odzval na izgubo, je povezano predvsem in izključno z njegovo starostjo oziroma njegovim razumevanjem smrti (Borucky, Križan- Lipnik, Perpar, Štadler in Valenčak, 2004, str. 17).

Dokler se predšolski otrok neposredno ne sreča s pojmom smrti, ima velik vpliv na njegovo razumevanje stopnja njegovega kognitivnega razvoja in razlage odraslih v okolici, bodisi staršev, bodisi vzgojiteljev, strokovnih delavcev. V kolikor se otrok seznanja s smrtjo bližnjega, se v trenutku prične proces preoblikovanja pojmovanja smrti. Ko predšolski otrok na lastni koži izkusi smrt bližnje osebe, s tem izzove, da se njegove predstave o smrti razvijajo hitreje tako na kognitivnem kot tudi na emocionalnem področju (Hofer, 2004, str. 24).

Otrok od tretjega do šestega leta starosti smrt še razume kot nekaj začasnega, ne kot nekaj končnega, neizogibnega. Tudi vzrokov za nastalo situacijo ne razumejo. Reakcije otroka so lahko vedenjske – neubogljivost, agresivnost, regresivno vedenje. Otroku lahko nočne more, je otožen. Takšna odzivnost otroka je nepričakovana in kratkega veka. Lahko ga teži osebna krivda za smrt ljubljene osebe (ker ni bil priden, se je to zgodilo). Pričakujejo, da se bodo ljubljene ponovno vrnili. Otroku potrebuje veliko naklonjenosti, pozornosti, telesni dotik, razumevanje. Potrebna je dnevna rutina z vzpostavljenimi mejami. Če otrok želi, lahko ljubljene umrli osebi nariše risbo, se lahko tudi »pogovarja« z njo, piše. Pustimo mu, naj da prosto pot svojemu čustveno-domišljiskemu svetu, kar olajša občutek žalosti in slovesa. Spodbujajmo kreativnost otroka, sploh, če težko ubesedi svoje stanje, z gnetenjem glinice, ustvarjanje s prstnimi barvami. Načinov je več. Jezo ali agresijo naj usmeri s socialno spremenljivimi načini, športnimi aktivnostmi, udarjanjem blazine itd. (Pahole Goličnik in Škufca Smrdel, b. d.).

Otroci v tej kategoriji starosti torej ne vedo za smrt, saj je le-ta preveč abstraktna ideja in se izmika njihovim dotedanjim izkušnjam. Preprosto ne vedo, kaj pomeni, da se življenje enkrat konča. Niti si ne znajo predstavljati tega, kam naj bi umrla oseba odšla. Freud navaja primer petletnega dečka, kako je odreagiralo, ko je izvedel, da mu je umrl njegov oče: »*Vem, da je očka umrl, ampak zakaj se ne vrne, da bo večerjal?*« (Gorenak, 2017, str. 23).

O smrti predšolski otroci razmišljajo na »magičen« način. Slednjo dojemajo kot kazen. Pojavi se regresija v vedenju. Odraslim predšolski otroci postavljajo vedno ista vprašanja. Umikajo se v igro in se s tem za kratek čas zamotijo. Prisotna je neizmerna potreba po pozornosti. Pričakujejo torej vrnitev umrlega (Pavlovič Blatnik in Kosmač, 2019, str. 5).

Otroci do petega leta starosti doživljajo smrt kot neki dogodek, ki nam umrlo osebo vrne čez čas nazaj. Menijo, da se je po smrti mogoče vrniti nazaj v življenje. Smrt razumejo kot nekaj podobnega sanjam in slepo verjamejo temu, da umrla oseba še vedno misli in čuti (Gorenak, 2017, str. 23).

Številni otroci se s smrtjo srečajo prvič takrat, ko jim umre eden od starih staršev. Odziv otroka na smrt starega starša je odvisen predvsem od tega, koliko je bil otrok predhodno navezan na umrlega dedka oziroma babico (Miller, 2000, str. 55).

V osnovi so stari starši v očeh vnukov nekaj zelo posebnega. Na vnuke gledajo drugače kot na svoje otroke. Pogosto rečemo, da so stari starši tisti, ki nas razvajajo, starši pa tisti, ki nas vzgajajo. Rekli bi lahko, da je stare starše modrost, ki so jo pridobili tekom let, naučila, da je v življenju pomembna izključno ljubezen. Stari starši imajo vedno pripravljeno toplo besedo in so zakladnica zanimivih zgodbic. Pogosto se zgodi, da so ravno stari starši otrokov prvi in največji zaupnik. V primerih, kjer stari starši dejansko vzgojijo otroka, prejme le-ta dvojno mero ljubezni in pozornosti, saj se stari starši trudijo nadomeščati odsotnost roditelja. In ravno zaradi vseh teh zgoraj opisanih dejavnikov je smrt starega starša lahko še kako boleča izkušnja (Van Praagh, 2000, str. 51).

Žalovanje otrok je v tej kategoriji starosti občasno. Ti otroci še vedno nimajo sposobnosti, da bi na izgubo ljubljene osebe gledali kot na nepopravljivo. Verjamejo, da se bodo pokojni vrnili nazaj k njim in bodo ponovno skupaj. Zaradi tega jim je potrebno večkrat na lep način povedati, da babice/dedka ni več tukaj med njimi (Jeffreys, 2011, str. 127).

Pri razumevanju smrti torej ni toliko pomembna otrokova starost, kot to, v katerem nivoju razvoja se otrok takrat nahaja. V zgodnjih fazah otrokovega razumevanja in doživljanja je smrt ljubljene osebe za predšolskega otroka oddaljeno in nerazumljivo področje. Da smrt lahko razume, mora prestopiti iz predoperativne v formalno-operativno fazo. V predoperativni fazi za

smrt išče krivca, na formalno-operativni pa že govori o fizični odpovedi organizma (Haramija, 2004).

1.3. Različni načini žalovanja predšolskega otroka

Pri otrocih prihajajo čustva v intervalih, lahko so žalosti, v naslednjem trenutku pa se veselo igrajo v peskovniku. Včasih postavijo vprašanje popolnoma nepričakovano in takrat jim je potrebno nanje odgovoriti. Vsa čustva je pri otroku potrebno sprejeti in jih dopustiti. Nadvse pomembno je, da se otroku pokaže, da se življenje kljub izgubi zanj ljubljene osebe, prisotni bolečini ter žalosti, nadaljuje (Dodič, 2014, str. 33–34).

Borucky, Križan- Lipnik, Perpar, Štadler in Valenčak (2004, str. 15) navajajo, da je žalovanje proces, za katerega je potreben čas. Pri otrocih lahko kljub edinstvenemu načinu žalovanja opazimo nekatere skupne značilnosti. Otrok, ki žaluje, gre skozi različne faze. Običajno prevladuje ena faza, vendar je prekrivanje ter prepletanje več faz prav tako pogosto (Reberčnik, 2017, str. 14). Te faze niso šolsko razdeljene, tudi njihovo trajanje kaže velike individualne razlike. Možni so tudi začasni povratki v predhodno stanje. Vsak odnos, vsak posameznik in vsak otrok je drugačen in s tem je tudi žalovanje individualno ter edinstveno. Kljub temu lahko prepoznamo določene značilnosti, ki se pojavljajo pri večini otrok (Mikuš Kos in Slodnjak, 2000 str. 65). V nadaljevanju opisujem načine žalovanja predšolskega otroka.

1.3.1. Zanikanje in šok

Van Praagh (2000, str. 10–11) pravi, da se otrok na smrt najprej odzove z dvomom, saj je le redko pripravljen na dogodek in je presenečen. Doleti ga šok in počuti se popolnoma brez nadzora. Otrok zanika smrt in vztraja pri tem, da oseba ni umrla in da bo vse tako, kot je bilo, preden je umrla. Otrok lahko reče: ne, to ni res, nič se ni zgodilo. V začetni fazi se otrok prav tako sprašuje, zakaj se je to pripetilo ravno njemu. Ta faza običajno traja od nekaj ur do enega oziroma dveh tednov. Nato nastopi naslednja faza (Borucky, Križan- Lipnik, Perpar, Štadler in Valenčak, 2004, str. 23).

Šok in zanikanje sta skratka nezmožnost otroka, da sprejme dogodek, dejstvo. Otrok vztraja pri tem, da je in tudi bo vse v redu, kot da se ni nič zgodilo. Če otrok ne sprejme smrti oziroma novice o smrti, ga ne silimo k govorjenju, ampak ga potrpežljivo podpiramo v njegovih občutkih (Dodič, 2014, str. 44).

1.3.2. Jeza

Ko otrok ne more več zanikati, da je prišlo do smrti in da oseba ne bo oživila, se pri otroku pričnejo pojavljati občutki nemoči, krivde in jeze. Občutki krivde so lahko zelo pogosti zaradi tega, ker lahko otrok misli, da je ljubljena oseba umrla zaradi tega, kar je otrok storil oziroma česar ni (Dodič, 2014, str. 45). Otrok lahko reče: Zakaj si me moral zapustiti, jezen sem. Zakaj si me moral zapusti? Kaj sem naredil narobe? Velikokrat otrok svojo jezo usmeri na pokojnika. Njegovo smrt vidi kot nameren odhod in zapustitev. Ne more se upreti misli, da ga pokojni, če bi ga imel zares rad, ne bi tako nepričakovano zapustil (Hofer, 2004, str. 29).

Ta faza običajno traja od drugega tedna do konca tretjega, četrtega meseca po dogodku. To je obdobje močnih čustvenih reakcij in hudih notranjih bolečin. Šele sedaj se žalujoči zave smrti osebe. Običajno je to obdobje hrepenenja po umrlem, po iskanju motivov, ki ga povezujejo z umrlo osebo. Prevladujoča čustva so obup, depresivnost, jeza, razdražljivost. V vedenju pa je opaziti krčevit jok, socialno izolacijo, nemir, nestrpnost, težave s spominom, izgubo energije prav tako pa so prisotne telesne težave (Borucky, Križan- Lipnik, Perpar, Štadler in Valenčak, 2004, str. 23).

1.3.3. Pogajanje

Otrok se z umrlo osebo prične pogajati, da bi ponovno oživila. Otrok se bo lahko pričel lepše obnašati in postoril bo nekaj posebnega, vsak dan, le, da bi oseba oživila. Otrok lahko reče: »Potrudil se bom biti priden, sestrici ne bom nikoli več nagajal, vsak dan bom pospravil krožnike. Prosim, zbudi se.« V tej fazi lahko pride do frustracij, v skrajnih primerih tudi do depresije. Pojavijo se brezup, zbežanost, ki doseže svoj višek med četrtem in sedmim mesecem in traja do konca prvega leta po smrti. Dokončno sprejetje izgube spremljajo močna čustva in občutki, kot so občutki brezizhodnosti in obupanosti. Čustva, ki so lahko prisotna, so zmedenost, občutek krivde, odklanjanje stikov, občutek psihične obolelosti, nemirnost in razdražljivost. Žalujoči si običajno prizadevajo opravljati naloge nemoteno, kot pred izgubo. Velikokrat pa to zaradi močnih čustev ni mogoče (Borucky, Križan- Lipnik, Perpar, Štadler in Valenčak, 2004, str. 23).

Pogajanje je še ena vrsta obrambnega mehanizma. Precej pogosto se zgodi takrat, ko otrok ni navzoč ob smrti ali med samim pogrebom, saj v tem primeru ne vidi smrti na lastne oči in zato še naprej verjame, da se ni zgodila. Tako kot zanikanje, tudi pogajanje preprečuje, da bi se otrok soočil z resničnostjo in ga zato začasno potolaži (Van Paagh, 2000, str. 13, 14).

1.3.4. Prepustitev žalovanju

Otrok se prične prepuščati občutkom žalosti. Otrok lahko joče, se počuti brezvoljno in brezupno. Kljub bolečini, ki jo otrok izraža, je pomembno, da se otrok prepusti žalovanju. Le tako bo počasi pričel sprejemati smrt (Borucky, Križan- Lipnik, Perpar, Štadler in Valenčak, 2004, str. 23–24).

1.3.5. Sprejetje

V zadnji fazi se otrok že počuti bolje. Življenje se ustali. Otrok lahko še vedno odraža občutke žalosti, vendar ne misli več zelo pogosto na umrlo osebo. Otrok sprejme, da je izgubil njemu ljubo osebo, življenje poteka dalje. Pri tem je potrebno vedeti, da otrok žaluje drugače kot odrasla oseba. Na trenutke je lahko žalosten in obremenjen z mislimi na smrt, že v naslednjem trenutku pa te misli odrine in se vrne nazaj k igri. Žaluje namreč v presledkih. Običajno je to v obdobju od 18 do 24 mesecev po smrti ljubljene osebe. Pojavi se sprostitvev, upanje in optimizem. V vedenju je opaziti optimizem, boljše prehranjevanje, povečanje energije, večjo potrebo po socialnem življenju, boljše spanje ter več življenjske moči. Prav tako izginejo telesne težave in se izboljša presojanje. Otrok se zmore v tej fazi spominjati umrle osebe brez hudih čustvenih bolečin. Dovolj si občutek zadovoljstva in zmanjša se občutek, da se ne sme veseliti ter da ne sme biti dobro (Borucky, Križan- Lipnik, Perpar, Štadler in Valenčak, 2004, str. 24).

Vsi načini žalovanja se lahko med sabo pomešajo, trajajo različno dolgo časa. Glavni cilj procesa žalovanja pa je znova videti smisel v prihodnosti (Borucky, Križan- Lipnik, Perpar, Štadler in Valenčak, 2004, str. 24).

Na čustvenem področju se najprej kaže dvom, saj na smrt nikoli nismo pripravljeni. Pojavljata se tudi strah in zaskrbljenost; predvsem pri otrocih sta prisotna strah in želja po varnosti, kadar izgubijo enega ali oba starša. Pri otrocih se pogosto odraža potreba po razumevanju pomena smrti in razumevanju smisla, kdo je sedaj umrla oseba v njihovem življenju. Izguba osebe je trajna, proces žalovanja pa ni, je del otrokove ponavljajoče se izkušnje (Borucky, Križan- Lipnik, Perpar, Štadler in Valenčak, 2004, str. 25).

Borucky, Križan- Lipnik, Perpar, Štadler in Valenčak (2004, str. 24) navajajo, da lahko pri otrocih, ki žalujejo, opazimo reakcije na naslednjih področjih:

- izražanju čustev: otroci lahko izražajo strah, jezo, žalost, zmedenost, krivdo, lahko so čezmerno občutljivi in povečajo skrb za varnost, so bolj negotovi, prestrašeni;

- vedenja: glasni izbruhi (jeza, jok), pojavi se več tveganih in nevarnih vedenj, hiperaktivnih vedenj, prepiranje in ne izpolnjujejo prošenj staršev, lahko se izolirajo od okolice, značilni sta tudi regresivno vedenje (opušča vedenje in znanje, ki ga je že usvojil, recimo zopet hodi po vseh štirih), iskanje prekomerne pozornosti in preverjanja živih ljudi;
- telesnih težav: bolečine v trebuhu, večkrat zbolijo za prehladom oz. drugimi boleznimi, pojavijo se težave s spanjem, težave s hranjenjem, pomanjkanjem energije, uhajanjem urina;
- socialnih veščin: umik od dejavnosti in od prijateljev ali povečana potreba po socialnih stikih.

Vidimo, da se reakcije žalujočih otrok kažejo na različnih področjih. Žalost ima torej veliko obrazov. Otroke lahko ohromi, povzroči težke psihične in fizične posledice, lahko jih pripelje tako daleč, da izgubijo stik z realnostjo ter okolico. Pomembno je, da imajo otroci v procesu žalovanja možnost izraziti vsa svoja čustva (Husebø, 2009, str. 71).

Pri otrocih je zelo pomembno, da jih spodbujamo k izražanju čustev. Vsak sicer mora po tej poti sam, vendar lahko s svojo prisotnostjo sočutno pristopimo do otroka, mu prisluhnemo in pokažemo, da razumemo stanje, v katerem se žalujoči otrok nahaja (Van Praagh, 2000, str. 24). Otrokom moramo pustiti čas za premagovanje bolečine. Predvsem jih moramo razumeti; če jih bo družba priznala in podpirala, bodo otroci lažje preboleli izgubo (Arkin, Cowan, Palomares in Schilling, 2000, str. 9).

1.4. Običajni odzivi žalujočega predšolskega otroka na smrt starega starša

Kako se predšolski otrok odziva na smrt njemu ljubljene osebe, je odvisno predvsem od čustvene vezi, ki jo je imel otrok vzpostavljeno z umrlo osebo. Pri tem je pomembno, da smo previdni in otroka postopoma pripravimo na izkušnjo človekove smrti, saj se ga lahko le-ta hitro ter vsak trenutek dotakne (Gorenak, 2017, str. 22–23).

Borucky, Križan-Lipnik, Perpar, Štadler in Valenčak (2004, str. 26–27) omenjajo številne reakcije, ki opozarjajo na otrokove težave pri razreševanju stiske, ki se kažejo predvsem v neobičajnem trajanju znakov prizadetosti in v njihovi intenzivnosti. Te reakcije so:

- otrokovo vztrajno zanikanje smrti ljubljene osebe;
- otrok zapusti prostor vedno, ko kdo omeni ime umrlega;
- ima dlje časa motnje spanja;
- postane pretirano bojzljiv, določeni strahovi postanejo močnejši;

- neustrezno izražanje jeze, ki se lahko kaže kot nasilnost do drugih;
- zaprtost vase in depresivnost.

Zgoraj naštetе reakcije se namreč kažejo kot individualni znaki, ki sporočajo, da so otroci obtičali v žalosti in je ne morejo oziroma ne znajo izživeti. Vso to obnašanje lahko torej v določenih okoliščinah kasneje privede tudi do depresije (Käch, 2009, str. 170).

Otrok lahko svoje žalovanje izraža preko različnih kanalov. Pojavijo se lahko telesne ali vedenjske težave. Ni nujno, da so izražene oboje, pomembno je samo, da odrasli opazujemo otroka in zaznamo njegovo stisko (Borucky, Križan-Lipnik, Perpar, Štadler in Valenčak, 2004, str. 24).

1.4.1. Čustvene reakcije

Najpogostejša čustvena reakcija v procesu žalovanja je seveda žalost, ki jo otroci izkazujejo z jokom, osamitvijo in z žalostno mimiko na obrazu. Žalosti se pridružujejo strahovi. Izkazovanje strahu je odvisno od starosti otroka. Spopada se tudi z občutki nemoči. Nič neobičajnega ni, če otrok svoje hrepenenje po umrli osebi izkazuje tako, da se dotika stvari, ki so pripadale umrli ljubljeni osebi, in da objema ali poljublja sliko pokojnika. Redko se zgodi, da se otrok izogiba stvarem, ki ga spominjajo na umrlo osebo (Mikuš Kos in Slodnjak, 2000, str. 68).

1.4.2. Telesne reakcije

Najpogostejše telesne reakcije so nepojasnjene bolečine v trebuhu, motnje apetita, glavoboli, motnje prebave, pomanjkanje energije ter večja nagnjenost k prehladnim obolenjem zaradi padca imunskega sistema. Pojavijo se lahko nočne more, zato se lahko zgodi, da si otroci zvečer ne upajo zaspati. Strah pred spanjem lahko povzroči, da otrok enači pojem zaspati s pojmom smrti (Borucky, Križan-Lipnik, Perpar, Štadler in Valenčak, 2004, str. 24).

1.4.3. Vedenjske in socialne interakcije

Prepoznamo jih po glasnih izbruhih kričanja ali histeričnega joka. Otroci pogosto prekinjajo sogovornika, so prepirljivi, hiperaktivni, lahko postanejo agresivni do sebe ali prijateljev. Mlajši kot je otrok, bolj pogosto se zgodi premik nazaj v vedenju, torej bolj nezrelo vedenje (Mikuš Kos in Slodnjak, 2000, str. 69).

Otrokovi odzivi na smrt njemu ljubljene osebe se močno razlikujejo od reakcij odraslih. Odzivi so tudi različni pri vsakem otroku posebej, vsem pa je skupen občutek strahu pred zapuščenostjo. Skrbi jih, da bodo ostali sami. Otrok lahko torej izraža svojo žalost oziroma bolečino s pomočjo čustev, vedenja, socialne interakcije ter preko telesa. Za žalovanje mora imeti otrok čas in ni pravila, kako ravnati, tako kot ga ni pri razumevanju smrti in prilagajanju nanjo (Miller, 2000, str. 50).

1.5. Podpora in pomoč predšolskemu otroku ob izgubi starega starša

Vsak otrok se na izgubo ljubljene osebe odziva drugače. Ne glede na reakcije otrok potrebuje zadostno podporo in pomoč pri prilagajanju na novo situacijo. Zagotoviti mu je potrebno psihološko podporo, toplino in občutek varnosti ter strpno, z razumevanjem sprejemati tudi manj zrele ali moteče oblike vedenja, s katerimi izraža svojo žalost. Za otroka je najpomembnejše predvsem to, da čim bolj ohrani običajne vzorce, ritem življenja, navade in dejavnosti (Mikuš Kos in Slodnjak, 2000, str. 70–71).

Čeprav smrti ne moremo točno napovedati ali ji uiti, je pomembno, da otrokom, ki so izgubili njim ljubo osebo, pustimo prostor in čas, da po svoje predelajo občutke ter emocije, ki jih je sprožila smrt. Včasih se starši, ko nastopi na primer smrt starega starša, ki ga je otrok imel neizmerno rad, počutijo neprijetno oziroma nevesče, ko je novico o smrti potrebno povedati svojemu otroku. Bojijo se otrokovega odziva, zaščititi ga želijo pred bolečino in žalostjo. Včasih se zgodi, da odlašajo toliko časa, dokler preminule osebe ne pokopljejo in šele na to povedo otroku o smrti. Vse sicer delajo z dobrim namenom, vendar lahko otroku na ta način sporočajo, da občutki ob izgubi niso v redu, da se jim je potrebno izogniti in jih potlačiti. S tem otroku prenesejo sporočilo, da mu ne zaupajo, da se bo znal soočiti s smrtjo (Dodič, 2014, str. 32).

Nemalokrat otroci izkazujejo skrb in podporo ter so pozorni na bolečino, ki jo občutijo pri odraslih osebah. Pri tem je nadvse pomembno to, da se odrasli odprejo in sprejmejo podporo ter razumevanje, ki ga predšolski otrok v takšnih trenutkih velikokrat pokaže. Otrok bo bistveno močnejši, če ga odrasli spustijo blizu ter mu dovolijo, da jih tolaži ter skrbi zanje. S tem pokažejo otroku, da mu zaupajo. Otrok se bo ob tem počutil mnogo močnejšega in bo tako tudi sam lažje šel skozi proces žalovanja. Pomembno je, da ne pozabimo, da se bolečina, ki jo delimo, razpolovi (Grgič, 2010).

Bistvenega pomena je to, da odrasli svojih predstav, spominov, čustev ter odzivov v zvezi s smrtjo ter žalovanjem ne prenašajo na otroka. Otrok se namreč s svetom in žalovanjem

spopada na drugačen način kot odrasli. Slednjega gradi v skladu s svojimi osebnimi izkušnjami in ne z izkušnjami njegovih staršev. Nemalokrat se zgodi, da večina odraslih podcenjuje otroka in njegove zmožnosti spoprijemanja se s svetom, kar seveda ni prav (Hofer, 2004, str. 35). Velikokrat starši smrt tabuirajo ravno zaradi tega, ker sami ne znajo ravnati s strahovi. Tematiki smrti se posledično začnejo izogibati in ko otrok to začuti ter opazi, postane vznemirjen (Bauer, 2008, str. 62).

O smrti se je potrebno z otrokom odkrito ter iskreno pogovarjati. Ne smemo pričakovati, da bodo otroci takoj razumeli pojem smrti, čeprav smo jim predstavili vsa dejstva. Otroku ne smemo govoriti, kako naj čuti ali se odziva, predvsem pa ne smemo soditi, ali je njegova žalost dovolj intenzivna (Miller, 2000, str. 57; Borucky, Križan- Lipnik, Perpar, Štadler in Valenčak, 2004, str. 27).

Izogibati se je potrebno besednim zvezam, kot so: *»je zaspal«, »je umrl, ker je bil star«, »je odšel na dolgo potovanje«, »je umrl, ker je bil bolan«* ali *»izgubili smo ga«* ... Otroci vse te besedne zveze, ki nosijo nek prenesen pomen, jemljejo preveč dobesedno in lahko razvijejo strah pred spanjem. Otroku se že najstniki zdijo stari. Besedni zvezi *»izgubili smo ga«* in *»odšel je na dolgo potovanje«* pri otroku sprožita kup nejasnosti, zakaj ga ne poiščemo, če smo ga izgubili oz. kdaj se vrne s potovanja. Ko otroku povemo, da je nekdo umrl zaradi bolezni, mu moramo pojasniti, da so nekatere bolezni tako hude, da jih ni mogoče pozdraviti (Gogala, 2017, str. 11).

Pri vsem tem je torej glavna stvar, da se otroka v obdobju izgube preveč ne bremeni in ovira, temveč se mu pusti, da se z izgubo sooča na svoj način tudi, če se zdi, da je v nasprotju s tistim, kar pričakujejo ostali. Vse njegove emocije in odzive je potrebno sprejeti ter jih dopustiti, saj je vsak otrok individuum, edinstven, drugačen in vsak se z izgubo sooča na svojevrsten način. Noben način pa ni napačen (Reberčnik, 2017, str. 26).

1.5.1. Udeležba predšolskega otroka na pogrebu

Eden od načinov, da starši pomagajo otroku v procesu žalovanja pri soočenju z izgubo, je ta, da mu omogočijo udeležbo na pogrebu. Eden prvih pomembnih korakov priznavanja izgube je prav slovo od ljubljenih, saj razum potrebuje nekakšen zaključek. Slovo nam pomaga dojeti in se privaditi, da umrla oseba telesno ni več navzoča (Van Praagh, 2000, str. 6). Če otrok izrazi interes po udeležbi na pogrebu ali želi morebiti obiskati pokojnega na pokopališču, je njegove želje potrebno jemati resno in mu to tudi dovoliti, saj so obredi izjemnega pomena tudi zanj (Reberčnik, 2017, str. 27).

Zato, da bi otroci znali ravnati s svojimi emocijami, imajo pomembno vlogo prav obredi, ki jim olajšajo poslavljanje od pokojnega. Worden (1996, str. 21) pravi, da moramo otroku dati možnost, da se udeleži pogreba, če to seveda sam želi, vendar ga moramo predhodno pripraviti na to, kaj bo videl in doživel. Pogreb otroku omogoča, da si izgubo prizna, da on in njegovi bližnji počastijo življenje pokojnika; zaradi vseh zbranih pa predstavlja tudi podporo in tolažbo žalujočemu otroku.

1.5.2. Pogovor in igra

Otroku poleg udeležbe na pogrebu pomaga tudi pogovor. Z otrokom, ki je v procesu žalovanja, se je potrebno iskreno pogovarjati, odgovarjati na njegova vprašanja in ga spodbujati k pogovoru o umrlem in izgubi, ki jo doživlja. Iskren in čustven pogovor otroku daje občutek varnosti. Pomembno je, da je primeren njegovi starosti in potrebam. Prav tako je relevantno to, da odrasla oseba majhnega otroka spomni, da je ljubljen in mu zagotovi možnost izražanja čustev. Obenem pa mu večkrat pove, da se umrla oseba ne bo več vrnila, da je telo umrlega pokopano ali upepeljeno. Otrokovi starosti in njegovim potrebam ustrezno pojasnjevanje dogodka in odgovarjanje na vprašanja sta pomemben sestavni del pomoči (Mikuš Kos in Slodnjak, 2000, str. 70).

Otroku je potrebno vedno pustiti, da neprekinjeno govori o smrti in izraža svoje občutke ne glede na to, kakšni že so. Zadržati se je treba presojanja njegovih občutkov v smislu, kako sme čutiti in kako ne. Če se občutki potlačijo, lahko privrejo na plano enkrat kasneje v življenju (Dodič, 2014, str. 34–35).

Če otrok o preminuli osebi in svojih občutkih ne želi govoriti, mu mora odrasla oseba kljub temu pomagati, da izrazi svoja čustva na kakšen drug varen način. To je najbolj preko igre z lutkami, risanjem, s pisanjem ali na primer z oblikovanjem gline. Na tak način otroku olajšamo, da se izrazi, saj so včasih občutki jeze, žalosti, tesnobe in krivde tako zelo intenzivni, da jih otrok enostavno ni varen izraziti z besedami (Worden, 1996, str. 144). Uporaba lutk ali plišastih igračk je nadvse učinkovita, ker otroku pomaga, da se z njimi poistoveti, se jim zaupa in preko njih lažje izraža svoja čustva. Dajejo mu tudi občutek varnosti, sprejetosti in ljubljenosti (Miller, 2000, str. 54).

1.5.3. Pravljice

Otroci imajo v predšolskem obdobju zelo radi pravljice. Le-te lahko uporabimo, ko želimo otroku pojasniti izgubo ljubljene osebe. Pravljica namreč priznava tako naše doživljanje sreče kot tudi naše stiske in bolečine. Pravljice otroku odvzamejo strah pred smrtjo. Zelo pogosto se pravljica konča nekako takole: *»In še vedno živita, če še nista umrla.«* Otroci se zavedajo tega, da ni mogoče živeti večno, vendar si lahko s prebiranjem pravljic oblažijo strah pred kratkotrajnostjo življenja. Otroci so zelo dobri v razumevanju usodnih pojavov v pravljicah, kot so npr. umiranje, smrt, trpljenje, žalovanje, stiska ... če imamo odrasli do njih ustrezen odnos. Otroci preko pravljic dobijo sporočilo, da obstajajo možnosti za življenje naprej, ne glede na to, kako hude izgube ga lahko doletijo v življenju (Zalokar Divjak, 2002, str. 74).

1.5.4. Risanje

Otroci, ki žalujejo zaradi smrti njim ljubljene osebe, bodo izkušali najrazličnejša čustva. To so lahko bodisi negativna, bodisi pozitivna čustva. Majhni otroci jih morda sploh ne bodo znali opredeliti, saj še nimajo tako dobro razvite čustvene inteligence, kar pa ne pomeni, da niso dovzetni za različna čustva. Včasih je zelo koristno in nadvse dobrodošlo, da otroci čustva namesto tega kar narišejo (Levine in Kline, 2008, str. 220).

Za žalujoče otroke je posebno učinkovita vaja z *»možičkom«*. Ko naredimo obris in postavimo barvno kodo, otrok obris preprosto zapolni z različnimi barvami in tako pokaže, kako se počuti v različnih delih telesa. Tako na primer lahko vse telo pobarva modro, če je izjemno žalosten; ali pa območje srca pobarva modro, roke in noge rdeče, trebuh pa rumen. Tako risanje pomaga na dva načina: senzomotorična dejavnost pri risanju pomaga sprostiti čustva preko umetniškega izražanja, ker angažira intuitivno desno stran možganov; ta proces da odraslemu dragoceno informacijo o tem, kaj vznemirja otroka in katera čustva se morajo še izraziti in jim je potrebno sočutno prisluhniti. Včasih otroci najprej narišejo neprijetna čustva, saj jih ob smrti tudi najprej občutijo. Ko se počutijo bolje, to lahko spremenijo in rišejo tudi prijetna čustva, ki govorijo o njihovi naravni psihični odpornosti ter iznajdljivosti (Levine in Kline, 2008, str. 220).

Otroci so rojeni filozofi, saj že zelo zgodaj spoznajo, da ima vsak začetek tudi konec in da vsakemu koncu sledi nekaj novega. Otroci ne potrebujejo nobenih obširnih predavanj o smrti in žalovanju, saj se vsega tega učijo z doživljanjem. Vloga odraslega torej je, da pripravi spodbudno učno okolje z zgoraj naštetimi stvarmi (risanje, pravljice, pogovor, igra itd.) in

predšolskemu otroku omogoči, da mu narava sama odgovori na vprašanja (Schuster Brink, 1994, str. 38).

1.6. Vloga socialnega dela pri pomoči predšolskemu otroku v procesu žalovanja

Pomanjkljivost govora o smrti in umiranju se čuti na vseh ravneh družbe – od širše javnosti do strokovnih delavcev: zdravnikov, socialnih delavcev, državnih uradnikov, ki upravljajo prihodnost bolnišnic in domov za ostarele (Gedrih in Majerhold, 2007, str. 11).

Otroci, predvsem predšolski, ki so v procesu žalovanja, imajo različne strahove, fantazije in mnogo vprašanj. Zaradi tega potrebujejo nekoga, ki jih bo poslušal in jih usmeril na pravo pot. To pa je lahko tudi kdo, ki ni njihov starš – npr. socialni delavec (Worden, 1996, str. 142–143). Sodelovanje otroka ob prisotnosti njegovih staršev s socialnimi delavci in socialnimi delavkami lahko prepreči marsikatero težavo, ki je posledica otrokove stiske in prizadetosti zaradi izgube njemu ljubljene osebe (Reberčnik, 2017, str. 29).

Smrt je torej del življenja vsakega posameznika. Socialne delavke in delavci med drugim prihajajo v stik z otroki, ki imajo izkušnjo izgube ljubljene osebe, zato se od njih pričakuje, da so podkovani z znanjem o smrti in o samem procesu žalovanju. Za strokovne delavce je pomembno, da najprej sploh prepoznajo, da otrok žaluje, in se zavedajo pomembnosti le-tega. Druga pomembna stvar je, da otroka spremljajo in so z njim v tem procesu, tako s praktičnega kot tudi s čustvenega vidika. Pogosto lahko najbolj pomagajo že samo s tem, da žalujočega poslušajo. Tretja pomembna stvar pa je ta, da otrokom pomagajo, da grejo naprej in izgubo sprejmejo (Currer, 2001, str. 140). Znati se morajo odzvati na njihovo žalost in žalovanje. Socialne delavke in socialni delavci so torej lahko predšolskim otrokom v veliko pomoč, saj imajo razvito zelo dobro sposobnost poslušanja, so zagovorniki svojih uporabnikov in sodelujejo z drugimi institucijami, če je to potrebno (Currer, 2001, str. 156–157).

Potrebno se je zavedati, da socialni delavci niso izučeni kot terapevti, kaj šele kot specialisti za žalovanje, vendar morajo kljub temu uporabljati svetovalne sposobnosti z namenom, da bi žalujočim pomagali najti smisel v njihovih težkih trenutkih. Dobro je, da najprej vzpostavimo varno okolje, v katerem bomo lahko žalujočim zagotovili ustrezno podporo in pomoč. Socialni delavci bomo v varnem okolju lahko spodbujali izražanje čustev žalujočega, ki se lahko pojavijo v procesu žalovanja, torej žalosti, jeze, strahu, nemoči, obupa itd. (Klemenčič, 2017 str. 21). Ko otroci zgubijo ljubljeno osebo, potrebujejo posebno vrsto oskrbe. Vloga socialnega

delavca je, da se približa ranam otroka z veliko mero nežnosti in sočutja. Otroke je še posebej potrebno spodbujati k temu, da žalujejo na odkrit način in toliko časa, kot je potrebno. Vloga socialnega dela ni v tem, da otroku »vsili« potrebo po določenem načinu žalovanja ali mu določiti, kako dolgo je potrebno žalovati. Otroci so prav tako kot odrasli individualni ljudje, ki žalujejo na svojevrsten način. Zatorej stroka socialnega dela stremi k temu, da pomaga otroku, ki je v procesu žalovanja, na način, kot mu ustreza oziroma je v danem trenutku zmožen žalovati (Mitsch in Brookside, 1993, str. 160).

Pomembno je, da kot socialni delavci žalujoče otroke jemljemo resno. To pomeni, da raje ostajamo v procesu skupaj z njimi in jih poslušamo, kot da jih potiskamo v vnaprej določeno smer. Skupaj z žalujočimi pregledamo pozitivne in negativne vidike izgube. Skupaj z žalujočim otrokom prepoznavamo in prenavljamo neuporabne domneve, ki jih ima otrok o svetu, ter mu pomagamo, da pridobi samozavest preko stvari, ki jih dosega v procesu. Nežno in sočutno izražamo spoštovanje do tistega, kar se v procesu dogaja tukaj in zdaj. Pozorni smo na to, da opazimo uporabnost in lepoto načina, na katerega drugi izražajo svoje žalovanje, in občutek za izgubo. Najpomembneje je, da otroku dovolimo, da se ob nas lahko počuti varnega (Weinstein, 2008, str. 94–95).

Ko socialni delavec v pogovoru z žalujočim otrokom začuti, da se otrok bori z občutki, katere ne zna nikamor uvrstiti, se od njega pričakuje, da je občutljiv na iztočnice, ki mu jih skozi pogovor daje otrok. Če je na primer otroku, ki po naravi ni jezen, smrt starega starša povzročila izbruh jeze, lahko do njega kot socialna delavka pristopim z besedami, kot so: »Vidim, da se v tem trenutku počutiš zelo ježno. Tudi jaz pogrešam svojega starega starša (oziroma kogarkoli pokojnega) in sem zaradi tega včasih jezna. Kaj tebe najbolj jezi?« Če v otroku misel na smrt sproži jok, se lahko z njim pogovorimo o naši lastni žalosti in kako naravno se je počutiti tako (Mitsch in Brookside, 1993, str. 161).

V stroki socialnega dela se je potrebno zavedati, da je povsem normalno, da otrok joče, se jezi, je potrj itd. Pomembno je, da mu kot socialni delavci pustimo, da čuti to, kar čuti. Da joče, ko mora jokati, in se jeziti, ko čuti jezo. Potrebno je otroku dati vedeti, da se bodo teh občutkov čez čas »osvobodili« in se ne bodo vedno počutili tako kot se zdaj (Mitsch in Brookside, 1993, str. 161). Dobro in zaželeno je tudi, da se v stroki socialnega dela navadimo udobnosti v tišini. Nobene takšne potrebe ni, ki bi narekovala, da moramo vsak trenutek zapolniti s pogovorom. Enostavno lahko samo sedimo in čakamo, da bo otrok sam začel govoriti. Žalujoči otroci doživljajo veliko različnih čustev. Pomembno je, da njihova čustva sprejmemo brez kakršnih argumentov in jim povemo, da je to običajno, da se tako počuti večina ljudi oziroma otrok, da je v redu, da se tako počutijo, in da je dobro, če spustijo solze (Jeffreys, 2011, str. 118–119)

Socialna delavka ali socialni delavec se mora zavedati, da smrt vpliva na telesno, duševno, družbeno, duhovno in versko dimenzijo. Kadar se z otrokom pogovarjamo o smrti, moramo te razsežnosti tudi upoštevati. Otrok ob smrti bližnjega občuti njegovo odsotnost na telesni ravni (to pomeni, da ljubljene osebe ne vidi, sliši ter se je ne more dotakniti). Na duševni ravni ga preplavijo močna čustva. Na družbeni ravni izkuša oporo ali zapuščenost od svojih bližnjih. Na duhovni ravni si zastavlja vprašanja, ki se navezujejo na smrt in žalovanje. Na verski ravni pa se sooča s svojim verskim prepričanjem in s prepričanjem, ki mu ga ponuja okolica. Na področju socialnega dela je potrebno paziti, da se otroku v vseh teh ravneh pridružimo in kot strokovni delavci razumemo, katere potrebe občuti. Če smo dovolj dobro osredotočeni na otroka, se mu lahko približamo v njegovih vprašanjih ter doživljanjih (Hofer, 2004, str. 42–43).

Mikuš Kos in Slodnjak (2000, str. 75–77) navajata glavne smernice za strokovnjake, ki so v pomoč otroku, ki je izgubil njemu ljubljeno osebo. Navajam nekaj od njih:

- otroku sporočimo, da razumemo, kako težek čas preživlja in z besedami izrazimo svoje sočustvovanje in žalost zaradi izgube;
- smo dosegljivi in na razpolago za kakršno koli obliko pomoči, ki jo otrok potrebuje, in tudi za poslušanje;
- omogočimo otroku, da izrazi čim več čustev, tudi negativnih;
- otrokom pomagamo, če jim ponudimo besednjak za izražanje čustev, kot so hudo mi je, žalosten sem, strah me je. Večina otrok teh izrazov ni navajena uporabljati in s tem, ko jih uporabljajo odrasli, otrokom odpirajo možnost izražanja;
- vsak otrok ima edinstven način odzivanja in smo do teh razlik razumevajoči;
- otroku odgovarjamo na njegova vprašanja, vendar ustrezno njegovi zmožnosti razumevanja. Ne izogibamo se pogovorom o izgubah, žalovanju ter smrti;
- skupaj z otrokom zastavimo uresničljive cilje in dogovore ter naloge. Otroku posredujemo tudi pozitivno videnje prihodnosti.

Bistveno pri pomoči žalujočemu otroku pa je, da je strokovnjak nekdo, ki se spozna na proces žalovanja in na zakonitosti otrokovega razvoja. Le takšen strokovnjak bo lahko učinkovito pomagal mlajšim otrokom, ki se soočajo z izgubo (Gorenak, 2017, str. 22).

Jezik socialnega dela ne govori o končnih rešitvah, ker jih ni. Namesto tega pomaga v procesu žalovanja razložiti tisto, kar je uresničljivo. Tudi, če v nekem določenem času nič ne kaže na izboljšanje položaja, lahko jezik socialnega dela podpre socialnega delavca v tem, da je pomoč pomembna in da je dragocen vsak korak. Jezik socialnega dela omogoči lastni delež žalujočega otroka v soustvarjanje procesa pomoči. Gre za jezik, ki vedno upošteva perspektivo

moči, ki nam omogoči izpostaviti in krepiti moč žalujočega (Čačinovič Vogrinčič, 2010, str. 239–240).

Če povzamem, vloga stroke socialnega dela je, da v jeziku socialnega dela opolnomoči žalujoče in jih podpre. V procesu žalovanja je nujno, da žalujočemu omogočimo poiskati ter ubesediti njegov enkratni in individualni način prepoznavanja občutkov ob izgubi. Da bi to lahko dosegli, moramo kot socialni delavci pomagati žalujočemu sprejeti izgubo ter prepoznati in izraziti čustva. Dobro je pomiriti strahove žalujočega in mu omogočiti čas za žalovanje. Predvsem je pomembno, da žalujočemu v različnih fazah žalovanja zagotavljamo stalno podporo (Tekavčič Grad, 1998, str. 45).

2. Formulacija problema

Ljudje se zelo radi izogibamo temam, kot so smrt, izguba in žalovanje, vendar so zelo pomemben ter neizogiben del našega življenja. Že drži, da smrt predstavlja posamezniku nekaj neprijetnega, žalostnega ter strašnega, vendar na eni točki v življenju doleti vsakogar. Velikokrat pozabimo ravno na predšolske otroke in na to, kako se le-ti soočajo z izgubami svojih bližnjih. Mislimo si, da preprosto ne vedo, kako čustvovati, ker so še premajhni in se ne znajo tako izražati kot to počnejo odrasli. So pa vendar prav oni tisti, ki so sposobni že zelo hitro razviti svojevrstno čustveno kapaciteto. Za področje socialnega dela se mi zdi relevantno raziskati, na kakšen način predšolski otroci razumejo in dojemajo smrt. V stroki socialnega dela se veliko govori o revščini, rejništvu, brezposelnosti itd., zelo malo pa je govora o samem procesu žalovanja ter dojetanju smrti med ljudmi vseh generacij, predvsem najmlajših. Še vedno velja, da je smrt tabu tema, ki se ji vsi zelo radi izogibamo. Želim si, da bi bilo v stroki socialnega dela drugače. Da bi socialno delo v svoji praksi obravnavalo žalovanje predšolskih otrok, ki prav tako kot odrasli znajo zelo dobro pokazati svoja čustva. Relevantno se mi zdi, da so strokovni delavci pri svojem delu pozorni še na najmlajše – na njihove občutke, misli, ravnanje. Velikokrat so ravno najmlajši neslišani, vendar ni prav, da je temu tako.

Menim, da pristopa, ki bi temeljil na usmerjenosti v žalovanje predšolskih otrok, v socialnem delu čedalje bolj primanjkuje. Ravno zaradi tega sem se odločila, da se s svojim raziskovanjem usmerim na najmlajše, ki so v procesu žalovanja pogosto izključeni. Z raziskovanjem želim izvedeti, kako predšolski otroci razumejo smrt; kakšen je njihov odziv na izgubo starih staršev; kakšen vpliv ima na sprejemanje izgube starega starša odnos med le-tem in njimi; če so pri žalovanju deležni ustrezne podpore in pomoči strokovnih delavk, delavcev, svojih staršev, kako na predšolske otroke vpliva vloga njihovih staršev na to, kako otroci sprejemajo in razumejo pojem smrti.

Raziskovalna vprašanja, ki sem si jih zastavila, so slednja:

1. Na kakšen način v procesu žalovanja predšolski otroci dobijo pomoč in podporo ter kakšna je ta pomoč?
2. Kako predšolski otroci razumejo smrt starega starša?
3. Kakšen je odziv predšolskih otrok ob izgubi starih staršev?
4. Kakšen vpliv ima na sprejemanje izgube starega starša odnos med le-tem in vnukom?
5. Kakšen vpliv ima vloga starša v procesu žalovanja predšolskega otroka?

6. Kako stroka socialnega dela pripomore k pomoči predšolskemu otroku v procesu žalovanja?

3. Metodologija

3.1. Vrsta raziskave

Raziskovanje je kvalitativno, saj sem opravila intervjuje, na podlagi katerih sem dobila odgovore v obliki besednih opisov, ki so se nanašali na preučevan raziskovalni pojav (Mesec, 2007, str. 11).

Primarno gradivo mojega diplomskega dela so torej predstavljali odgovori mojih sogovornikov (Mesec, 2009, str. 85). To so bili starši predšolskih otrok, ki so mi odgovarjali na vprašanja, navezujoča se na žalovanje njihovih otrok.

Raziskavo bi opredelila kot eksplorativno oziroma poizvedovalno, saj sem se omejila na manjše število intervjuvancev in ne na celotno populacijo ter se zadovoljila zgolj s kvalitativnimi (besednimi) opisi (Mesec, 2009, str. 80).

Raziskava je prav tako tudi empirična, saj sem s spraševanjem zbirala novo, neposredno izkustveno gradivo. To gradivo sem kasneje uporabila za preverjanje raziskovalnih vprašanj in za znanstveno dokazovanje (Mesec, 2009, str. 84).

Teme, ki sem jih v svojem zaključnem delu raziskovala, so:

- pomoč in podpora predšolskim otrokom, ki so v procesu žalovanja za starimi starši;
- razumevanje smrti predšolskih otrok;
- odzivi predšolskih otrok na izgubo starega starša;
- odnos med predšolskim otrokom in preminulim starim staršem;
- vloga staršev v procesu žalovanja predšolskega otroka;
- pomoč stroke socialnega dela pri pomoči žalujočemu predšolskemu otroku.

3.2. Merski instrument in viri podatkov

Kot merski instrument sem v raziskavi uporabila vodilo za delno standardiziran vprašalnik, sestavljen iz šestih glavnih tem, ki se navezujejo na raziskovalna vprašanja. Vsaka tema ima do pet vprašanj odprtega tipa. Nekatera vprašanja imajo tudi nekaj podvprašanj. Slednja so mi bila v pomoč med samim pogovorom, ko sem želela izvedeti kaj več od intervjuvanca. Vprašanja sem si razdelila po posameznih sklopih glede na teme raziskovanja. Prvi sklop vprašanj je pokrival temo podpore in pomoči žalujočemu predšolskemu otroku. Drugi sklop vprašanj se je navezoval na to, kako predšolski otroci razumejo smrt starega starša. Naslednji je bil namenjen

odzivanju predšolskih otrok na smrt starega starša. Četrty sklop je govoril o medsebojnem odnosu med predšolskim otrokom ter umrlim starim staršem. Naslednji sklop vprašanj je govoril o vlogi starša v procesu žalovanja predšolskega otroka. Zadnji sklop vprašanj je bil namenjen stroki socialnega dela in njeni pomoči žalujočemu otroku.

Pomagala sem si torej s podvprašanji, ki sem jih prilagajala samemu poteku pogovora s starši predšolskih otrok. Teme sem med samim potekom pogovora s starši predšolskih otrok dopolnjevala z dodatnimi vprašanji in s podvprašanji, ki sem jih sprti prilagajala sami situaciji intervjuvanja. Intervjuje sem izvedla v živo iz oči v oči. S predhodnim dovoljenjem intervjuvancev sem intervjuje tudi posnela in jih kasneje pretipkala. Intervjuje sem izvajala toliko časa, dokler nisem dosegla zasičenosti podatkov. Merski instrument je v Prilogi št. 1.

3.3. Populacija in vzorec

Populacijo kvalitativne raziskave sestavljajo starši predšolskih otrok s celotne Republike Slovenije, ki so stari od tri do šest let, ki so v tem času izgubili babico oziroma dedka. Ker je tema še neraziskana in precej neprijetna, sem v svojo raziskavo vključila starše predšolskih otrok s celotne Republike Slovenije. Nekaj staršev predšolskih otrok z izgubo starih staršev tudi osebno poznam, zato sem se odločila vzorčiti kar po metodi snežne kepe. To je t. i. iskanje novih intervjuvancev preko že izbranih intervjuvanih (Flaker idr., 2019, str. 100).

Vzorec sestavlja osem staršev predšolskih otrok s celotne Republike Slovenije. Ti otroci so stari med 3 in 6 let, ki so v času te starosti izgubili starega starša. To je lahko bodisi letos bodisi pred leti. Pomembno je, da so bili v času smrti starega starša stari med 3 in 6 let. Vzorec kvalitativne raziskave je neslučajnostni, saj niso imele vse enote populacije enake možnosti biti izbrane v vzorec, ter priložnostni, saj sem za osebno terensko intervjuvanje izbrala poljubne osebe (Mesec, 2009, str. 153).

Intervjuje sem najprej opravila s starši predšolskih otrok, ki jih osebno poznam. Ker sem najprej opravila intervjuje z ljudmi, ki so mi bili lahko dostopni, vzorec opredeljujem kot priročni (Flaker, 2019, str. 99). Le-ti so mi predstavili tudi druge člane populacije, ki me zanima, zato lahko svoj vzorec opredeljujem tudi kot mrežni vzorec. Le-tega uporabimo takrat, kadar nimamo ustreznega vzorčnega okvira. Primeren je za raziskovanje obrobni družbenih skupin (Flaker idr., 2019, str. 100). Z intervjuvanci sem torej opravila intervju in jih po končanem pogovoru vprašala, ali poznajo ljudi, ki so povezani s populacijo, ki me zanima. Nove kontakte sem pridobivala toliko časa, dokler nisem dosegla točke zasičenosti.

Na začetku sem imela kar precej težav pridobiti starše predšolskih otrok, saj se mi skoraj nihče ni odzval na prošnjo. Pisala in klicala sem Društvo Hospic, vendar ni bilo nobenega odziva. Prav tako sem pisala preko e-pošte vrtcem v Sloveniji, vendar se na moje sporočilo ni odzval prav nihče. Skoraj sem že obupala, vendar se je kasneje vse skupaj odvijalo tako, kot sem si želela. Imela sem srečo, saj je moja mami frizirala stranko, ki ji je opisovala, kako je pred kratkim izgubila svojo mamo. Zaradi tega sem najprej intervjuvala njo, saj ima triletnega sina s tovrstno izkušnjo. Kasneje je bilo vse skupaj lažje, saj sem delala po metodi snežne kepe. Dva intervjuja sem opravila s starši vrtca v Mariboru, saj je mamina stranka, s katero sem opravila intervju, poznala ravnateljico tega vrtca. Slednja je kontaktirala starše, ki so privolili v intervju. Enega sem opravila s svojo teto, saj je sestrična izgubila svojega dedka, ko je bila še predšolski otrok, in sem lahko teto povprašala o pretekli situaciji. Peti intervju sem opravila s sošolkino sestrično, ki ima petletno hčerko, katera je izgubila babico. Preostale tri intervjuje sem opravila preko zooma. Intervjuvance sem pridobila preko spleta, saj sem na svoj Facebook delila objavo. Odzvali so se trije starši s tovrstno izkušnjo, katere sem prosila za intervju preko zooma.

3.4. Zbiranje podatkov

Zbiranje podatkov se je začelo v mesecu januarju in je trajalo do sredine februarja 2022. Podatke sem zbirala tako, da sem intervjuvala starše predšolskih otrok, starih med tri in šest let. Spraševanje je potekalo ustno, enkratno ter individualno. Vsakega starša sem torej ustno intervjuvala posebej v določenem dnevu. Bili so iz bolj oddaljenih slovenskih krajev, zato sem se odločila, da bo najlažji način ta, da se slišimo kar preko spleta. Bila je nadvse prijetna izkušnja. Vsem intervjuvancem sem na začetku predstavila namen diplomskega dela in jim na kratko razložila, kako bo potekalo spraševanje. Jasno sem jim dala vedeti, da odgovarjajo po svojih zmožnostih. Intervjuji so trajali od 45 do 60 minut. Kot prednost zbiranja podatkov na daljavo bi izpostavila to, da so bili intervjuvanci v svojih domačih okoljih in jim ni bilo potrebno iti nikamor. Bili so tudi bolj sproščeni in posledično bolj odprti ter komunikativni, saj so odgovarjali v svojem domačem okolju. Nekaterim je bilo lažje govoriti brez vključene kamere, saj so želeli ostati anonimni. Ta možnost jim je omogočila večjo lagodnost in sproščenost. Ena izmed slabosti zbiranja podatkov na daljavo je bila, da z nekaterimi nisem imela vzpostavljenega očesnega stika, saj so imeli izključeno kamero. Nisem videla njihovih kretenj in mi je bilo zaradi tega oteženo vzpostaviti pristen odnos, ki bi temeljil na spoštljivosti.

3.5. Analiza podatkov

Podatke, ki sem jih pridobila z intervjuvanjem staršev predšolskih otrok, sem obdelala po metodi kvalitativne analize (Mesec, 1998, str. 103–113). To pomeni, da sem najprej intervjuje natančno prepisala in jih dosledno ter knjižno uredila v Wordovem dokumentu. Nato sem se lotila določanja enot kodiranja. Izjave sem razporedila po temah. Vsaki izjavi sem nato določila pojem, kategorijo in nadkategorijo. Za tem sem se lotila osnega in nato še odnosnega kodiranja. Na koncu je sledilo še pisanje rezultatov, razprave, sklepov in predlogov.

Kratki izseki obdelave empiričnih podatkov

Tabela 3.1: Primer izpisa izjav po temah

(A2)	Hčeri sem karseda stala ob strani.
(A3)	Da se je hčera pomirila, je zadostovala že razlaga, da je bila babica že zelo stara in da je odšla za dedijem.
(A4)	Skupaj sva prebirali knjigo o izgubi ljubljene osebe.
(A6)	... smo pa v vrtcu kljub vsemu seznanili njeno vzgojiteljico, ki je izkoristila priložnost in z otroci predelovala temo o izgubi nekoga, ki ga imaš rad.
(B3)	Da se umakne, če mu to zares pomaga.

Tabela 3.2: Primer odprtega kodiranja

Št. izjave	Izjava	Pojem	Kategorija	Nadkategorija	Tema
A7	Smrt vidi v negativni luči in pojem povezuje z nečim neprijetnim, žalostnim in strašnim.	Neprijetnost, žalost in strašnost	Negativa	Predstava smrti starega starša	Razumevanje smrti
A8	Menim, da moj otrok razume smrt svoje babice tako, kot dejansko je.	Dejanskost	Realnost	Razumevanje smrti starega starša	Razumevanje smrti
B13	Strah ga je bilo smrti in pojem enači z nečim grozovitim.	Grozovitost	Negativa	Predstava smrti starega starša	Razumevanje smrti
B17	Na začetku je razumel smrt starega starša kot nekaj bolečega, groznega.	Grozovitost in bolečina	Negativa	Razumevanje smrti starega starša	Razumevanje smrti

Blaž Mesec (1998, str. 110–112) pravi, da gre pri osnem kodiranju za vzpostavljanje odnosov znotraj določene kategorije, med kategorijo in njenimi podkategorijami. Vse to vodi do nastanka hierarhije med kategorijami in podkategorijami. Osebno sem se osnega kodiranja lotila tako, da sem k vsaki posamezni temi pripisala kategorijo; k le-tej pa več različnih pojmov, ki so se navezovali na določeno kategorijo.

Primer osnega kodiranja:

Odnos med vnukom in umrlim starim staršem

- Srečevanje:
 - trimesečno srečevanje (A16)
 - vsakodnevno srečevanje (B47, D54, F51, H45)
 - tedensko srečevanje (C55)
 - redko srečevanje (E39, G46)
- Medsebojna navezanost:
 - šibka navezanost (A17, E40, G48)
 - močna navezanost (B49, C57, D54, F54, H48)
- Skupne aktivnosti:
 - hranjenje zajčkov (A19, C58)
 - ribarjenje (B55, C58)
 - razno (A19, B55, C58, D59, G51, E44, F55, H50, C58)
 - poslušanje pravljic (D59, G51, C58)
 - krajši sprehodi (E44, F55, C58)
 - petje in igranje igrice (F55, C58)
 - jaga (H50, C58)

4. Rezultati

4.1. Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku v procesu žalovanja

Starši svojim otrokom, ki so v procesu žalovanja, nudijo pomoč predvsem preko pogovora (*»Z našim otrokom smo se veliko pogovarjali o smrti naše babice.«* (A1), *»Svoji punčki sem nudila pomoč in podporo predvsem preko pogovora.«* (F1), *»Lahko bi rekla, da je bil pogovor tisti, ki je najbolj pomagal v procesu žalovanja.«* (G2)) in jim na tak način kažejo, da jim stojijo ob strani. Nekaj staršev je pomoč poiskalo v prebiranju knjig na tematiko smrti in žalovanja (*»... prebirati knjige o izgubi ljubljene dedija.«* (B1), *»S sinom sva v knjižnici poiskala knjige na omenjeno tematiko.«* (D2)). Presenetil me je odgovor ene izmed intervjuvank, ki je dejala, da se otroku ni mogla posvečati tako kot bi si želela, saj je imela sama s sabo preveč skrbi (*»Bolj kot sinu sem se takrat posvečala sama sebi, saj me je smrt očeta neizmerno šokirala in presenetila.«* (H1)).

Svoje žalujoče otroke starši pomirijo z različnimi besedami in uporabijo pristop, za katerega menijo, da njihovim otrokom najbolj pomaga, ko predelujejo smrt starega starša. Nekateri starši svojega otroka pomirijo z razlago prisposodbe nebes (*»Z besedami, da ga babi gleda iz nebes in misli nanj«* (C7), *»..., da je sedaj babica šla med angele...«* (F7)). Večina staršev svoje otroke pomiri s pogovorom oziroma razlago o tem kaj se zgodi z nekom, ki umre (*»S sinom sva namreč veliko govorila o tem, kaj se zgodi z nekom, ki umre«* (D8)) in pri tem uporabijo umirjen ton glasu ter so do svojih otrok iskreni (*»Z umirjenim tonom sem sinu razložila ...«* (C11), *»Bila sem iskrena z njim.«* (D7)). Ena izmed mamic je izpostavila, da je pazila pri izbiri besednih zvez. To pomeni, da je svojemu otroku opisala smrt babice na najbolj realen način in ni olupševala situacije. Izogibala se je tistim besednim zvezam, zaradi katerih bi si njen otrok smrt razlagal drugače (*»Pazila sem, da nisem izbirala neprimernih besednih zvez, kot so: da je mamica zaspala, da je mama odšla ipd....«* (D5)).

Da otrok lažje sprejme izgubo njemu ljubljene osebe, si starši največkrat pomagajo s prebiranjem knjig in literature na temo smrti ter žalovanja. Z otrokom starši poiščejo ustrezne knjige in skupaj z njimi prebirajo o izgubi ljubljenih oseb, saj starši menijo, da bo otrokom razlaga iz knjig v veliko pomoč pri sprejemanju izgube starega starša (*»Skupaj sva prebirali knjigo o izgubi ljubljene osebe.«* (A4), *»Doma sem skupaj s Petrom prebirala knjige.«* (B8)). Nekateri starši si poleg prebiranja knjig pomagajo s pogovorom z drugimi, ki so imeli podobno

izkušnjo (*»Da je otrok lažje sprejel izgubo dedka, sem si pomagala s pogovorom z drugimi, ki so imeli podobno izkušnjo.«* (E4)). Tisti starši, ki prebiranja knjig niso omenili, pomoč najdejo zgolj v razlagi in pogovoru o tematiki smrti in žalovanja s svojim otrokom (*»Pogovarjala sem se z njim o babici ...«* (C13), *»... ji pripovedovala o babičini mladosti.«* (F13)).

Večina staršev pomoči izven ožje družine ne išče, saj menijo, da so smrtni slučaj raje predelovali znotraj ožje družine (*»Dodatne pomoči po pravici nismo iskali izven družine ...«* (A6), *»Nekako smo smrtni slučaj predelovali znotraj ožje družine.«* (E9)). Starši, ki pomoč poiščejo izven ožje družine, se zatečejo bodisi k vzgojiteljicam v vrtec bodisi prosijo za pomoč bližnjega znanca. To je največkrat sosed oziroma soseda, ki je v pomoč tako, da pazi otroka, katerega je poprej pazil umrli stari starš (*»Vzgojiteljice so dodale svoje in s svojim znanjem, ki so ga imele, vedele vse odgovore na zanimiva vprašanja otrok.«* (G15)).

4.2. Razumevanje smrti starega starša s strani predšolskih otrok

Otroci si po mnenju večine staršev pojem smrt predstavljajo kot nekaj grozovitega in žalostnega. Enačijo ga s pojmom, o katerem jim je neprijetno govoriti, obenem se ob misli na smrt počutijo žalostno in grozno (*»Pojem je najbrž povezoval z nečim strašnim, grozovitim.«* (H16)). Prav tako si otroci pojem smrt predstavljajo kot nekaj začasnega, saj mislijo, da so njihovi pokojni stari starši začasno odšli in se bodo kmalu vrnili k njim nazaj (*»Mislil je, da je za kratek čas odšla, vendar bo prišla nazaj med nas.«* (D15)). Nekateri starši menijo, da njihovi otroci razumejo pojem smrt kot nekaj, kar je normalen del našega življenja. To po njihovem mnenju pomeni, da je smrt nekaj, kar čaka vsakega izmed nas v nekem določenem obdobju življenja (*»Sin zdaj razume, da je smrt nekaj, kar pač doleti vsakogar v nekem določenem obdobju.«* (G17)).

Večina staršev meni, da so prav oni tisti, ki pripomorejo k temu, da njihovi otroci dojemajo smrt drugače kot bi jo sicer, brez njihove vpletenosti. Menijo, da zdaj njihovi otroci drugače gledajo na to, da so jih umrli stari starši zapustili. Starši trdijo, da bi njihovi otroci pojem razumeli povsem drugače, če bi jim smrt predstavili z negativnim prizvokom. Z razlago staršev in njihovim sočutnim pristopom sedaj otroci lažje sprejemajo nastalo situacijo (*»Sigurno je z mojo razlago in sočutnim pristopom lažje sprejemal situacijo ...«* (D20)). So pa nekateri starši dejali, da njihova razlaga ni vplivala na to, kako so otroci dojemali smrt. Menijo le, da je njihova razlaga pripomogla k temu, da njihovi otroci smrt dojemajo manj boleče kot bi jo sicer (*»Rekla bi, da moja razlaga ne vpliva ravno na to, da drugače dojemata smrt.«* (F22)).

Ko sem starše povprašala o tem, kaj menijo, kako njihovi otroci razumejo smrt starih staršev, sem dobila različne odgovore. Nekaj staršev meni, da otroci razumejo smrt starega starša kot nekaj naravnega in realnega. To pomeni, da otroci razumejo smrt kot nekaj, kar pač pride in da s tem ni nič narobe, ko enkrat umreš (*»Zavedati se je začel dejstva, da vsak enkrat umre in da s tem ni nič narobe.«* (B18)). Drugi starši menijo, da otroci razumejo smrt starega starša kot minljiv proces. Po besedah staršev to pomeni, da si njihovi otroci (*»Mislil je, da bo stara mama prišla nazaj.«* (D24), *»... ne dojamem, da dedka nikoli več ne bo nazaj.«* (E20), *»Mislil je, da je dedek šel na neko dolgo popotovanje, vendar bo čez nekaj časa prišel nazaj.«* (H23)). Nekaj otrok pa smrt starega starša po mnenju staršev enači s prisposodbo nebes (*»... ga preprosto ni več med nami in je šel v nebesa ...«* (E18), *»...nas je babica zapustila in odšla med angele.«* (F23)).

Starši imajo pri razlagi s svojim otrokom o smrti starega starša kar nekaj težav. Tovrstne težave se pojavijo, ko starši svojim otrokom razlagajo o tem, da je smrt večna in neizogibna (*»Težko mu je bilo razložiti, da babice ne bo več nazaj ...«* (C29)). Starši pravijo, da je bilo zelo težko odgovoriti na otrokovo vprašanje o tem, kdaj pridejo njihovi stari starši spet nazaj in kdaj jih bodo lahko ponovno objeli. Pri teh vprašanjih so imeli starši veliko težav (*»... vendar sem imela malce težav pri tem, ko me je sin vprašal, kdaj pride dedek spet nazaj.«* (E22)). Težave, ki se pojavijo pri razlagi smrti, starši rešujejo na različne načine. Nekateri se s svojimi otroci pogovarjajo o tem, kako jih pokojni stari starši zdaj opazujejo od zgoraj in pri tem uporabljajo najlepše prisposodbe (*»Kljub temu sem težila k temu, da se veliko pogovarjam o smrti s sinom ...«* (H26)). Poleg pogovora so nekateri starši omenili tudi, da so si pri razlagi ogromno pomagali s prebiranjem knjig o smrti in žalovanju ter se na tak način naučili, kako pristopiti do svojih otrok (*»... sem si veliko pomagala s knjigami in si na tak način olajšala razlago smrti babice.«* (G36)).

4.3. Odziv predšolskih otrok ob izgubi starih staršev

Otroci se na novico ob izgubi starega starša različno odzovejo. Nekateri so na samem začetku presenečeni nad dogodkom. Njihova reakcija je torej šok in zmedenost. Ne vedo, kaj točno se je zgodilo, saj si smrti ne znajo predstavljati (*»Sin je bil šokiran.«* (H32)). Večina staršev je omenila, da so njihovi otroci ob novici, da so izgubili starega starša, najprej tiho. Za nekaj časa se zaprejo vase in o smrti starega starša ne želijo govoriti z ostalimi. Potrebujejo torej samoto in mir (*»Najprej se je povsem zaprl vase.«* (B22), *»Ni veliko govoril.«* (C37), *»Najprej ni hotel govoriti o njej.«* (G34)).

Prva reakcija otrok ob samem dogodku je za nekatere šokantna. Otroci so ob novici, da jim je umrl stari starš v velikem šoku. Začuden so, saj ne vedo točno, kaj se je s starim staršem dejansko zgodilo in kam točno je šel (*»Menim, da je bil v velikem šoku.«* (C44), *»Bil je šokiran ...«* (D36)). Nekateri starši so omenili, da so se njihovi otroci na novico, da jim je umrl stari starš, odzvali tako, da so jim očitali, da jim starši lažejo. Otroci niso želeli verjeti, da jih niso stari starši zares zapustili in jih ne bo nikoli več nazaj. To se je nekaterim otrokom zdelo nerealno (*»Ko smo mu povedali, da je dedi umrl, je bila njegova prva reakcija, da se lažemo.«* (B27)). Prav tako je bilo pri nekaj otrocih prisotnih ogromno vprašanj okoli tega, kaj se je zgodilo in zakaj so vsi okoli njih žalostni ter jokajo (*»Prva njegova reakcija oziroma vprašanje je bilo ...«* (E29), *»Ko smo mu povedali, da je umrla babi, me je sin najprej vprašal, zakaj jokam.«* (G37)).

Po dogodku starši pri svojih otrocih opazijo različne spremembe. Nekateri otroci se po smrti starega starša močno zaprejo vase in manj govorijo z drugimi (*»Postal je bolj zaprt vase.«* (B33), *»... ni se več toliko pogovarjal z nami.«* (B34), *»Držal se je zase in se ni želel družiti z ostalimi.«* (C46)). Nasprotno ostali otroci po smrti starega starša veliko govorijo in sprašujejo o njem. Postavljajo ogromno vprašanj v zvezi z umrlim starim staršem. Po besedah staršev je zanimivo to, da so nekateri otroci po smrti več govorili in spraševali o svojih starih starših kot so to počeli prej, ko so bili njihovi stari starši še živi (*»... to, da je več govorila o babici kot prej, ko je bila še živa.«* (A13), *»... da je veliko spraševal po stari mami.«* (D39), *»Po dogodku je veliko spraševal o dedku.«* (E31)).

Starši opažajo pri svojih otrocih sedaj, ko je že nekaj časa minilo od smrti starega starša, različne spremembe. Nekateri otroci na svojega starega starša postopoma pozabijo. To pomeni, da ne mislijo več toliko nanj in ne sprašujejo več po njem (*»...ne misli več toliko nanj«* (B45), *»Ne sprašuje več po stari mami«* (D48), *»Ne sprašuje več po dedku...«* (H44)). Otroci se torej s smrtjo starega starša postopoma začnejo sprijazniti (*»Sprijaznil se je s tem, da dedka več ni«* (B44)) in se več ne pogovarjajo o njem (*»Sedaj se več ne pogovarja o babici«* (A14)). Nekateri otroci gredo zelo radi na pokopališče prižgat svečko na grob (*»... zelo rad obišče njen grob ...«* (C52), *»... vendar zelo rad obišče pokopališče, kjer dedku rade volje prižge svečko ...«* (H44)). Se pa izmed otrok najde tudi kdo, ki še vedno ni pozabil na svojega starega starša. Za te otroke velja, da še vedno pogledajo v nebo in pomahajo svojim starim staršem, jim zaželi lahko noč in se na tak način spomnijo nanje (*»Še vedno pogleda v nebo in vsake toliko pomaha babici ter ji zaželi lahko noč.«* (F47)).

4.4. Vpliv na sprejemanje izgube starega starša glede na odnos med vnukom in umrlim starim staršem

Večina otrok svoje stare starše pred njihovo smrtjo obiskuje zelo pogosto. To pomeni, da so otroci svoje stare starše srečevali skoraj vsak dan in bili z njimi v rednih stikih. Nekateri so celo s svojimi starimi starši živeli v isti hiši in se tako videvali vsak dan (*»Dedek je živel z nami v isti hiši, zato sta se s sinom videvala vsak dan.«* (H45)). Le eden od staršev je omenil, da otrok starega starša ni videval pogosto (*»Videvali smo se za večje praznike, in sicer na vsake tri mesece.«* (A16)).

Po večini so otroci zelo navezani na svoje umrle stare starše, kar pomeni, da je bila njihova medsebojna navezanost precej močna. Otrokom, ki so bili močno navezani na svoje stare starše, so videli v slednjih junake in najboljše vzornike. Starim staršem so otroci zaupali veliko stvari in jih imeli za najboljše prijatelje. Bili so torej močno povezani med sabo. Eden izmed staršev je omenil, da je bil stari starš njegovemu otroku kot drugi oče (*»Sinu je bil dedek skoraj kot drugi oče.«* (H48)). Le dva izmed staršev sta trdila, da njun otrok ni bil toliko navezan na svojega umrlega starega starša. Na manjšo navezanost je vplivala velika razdalja in bolezensko stanje starega starša (*»Zaradi velike razdalje moj otrok ni bil preveč navezan na babico.«* (A17), *»Glede na to, da je bila babica večino časa bolna, s sinom nista bila toliko časa skupaj.«* (G48)).

Starši pravijo, da so otroci in stari starši preživljali čas skupaj na različne načine. Nekateri so skupaj hranili živali (*»... ko je bila hčerka stara okoli dve leti, sta skupaj hranili zajčke.«* (A19), *»Skupaj sta hranila živino.«* (B53), *»... hranila živali ...«* (C59)), hodili na sprehode po gozdu (*»Hodila sta na daljše sprehode po gozdu.«* (H51)) ali skupaj prebirali otroške pravljice, katere so otroci zelo radi poslušali (*»Stara mama je bila zelo dobra v prebiranju pravljič, katere je sin zelo rad poslušal.«* (D59), *»Skupaj sta brala otroške zgodbe ...«* (H52)).

4.5. Vloga starša v procesu žalovanja predšolskega otroka

Večina staršev si pri razlagi pojmov smrti, umiranja in procesa žalovanja pomaga s knjigami. Zatečejo se k literaturi, ki se navezuje na temo smrti, umiranja in žalovanja. Na podlagi prebrane literature se poskušajo naučiti, kako otroku na njemu prijazen in razumljiv način razložiti, kaj zares pomeni, ko izgubiš nekoga od bližnjih. Starši torej stremijo k temu, da svojim otrokom na čim bolj jasen način razložijo pojem smrti (*»Za moje pojme je smrt predšolskemu otroku najenostavneje predstaviti skozi branje knjig.«* (A20)). Nekateri starši se

poslužujejo razlage smrti in umiranja s prisposodbo nebes. Slednjo razložijo tako, da svojim otrokom rečejo, da je njihov stari starš zraven njega in ga gleda iz nebes. Nekateri dodajo še prisposodbo angela v smislu, da so njihovi stari starši na nebu med angeli in jih opazujejo od zgoraj (*»Petru sem velikokrat rekla, da je dedek vedno zraven njega in ga gleda iz nebes.«* (B58)). Večina staršev svojim otrokom smrt predstavi na realen in iskren način. To pomeni, da svojim otrokom povedo, da je smrt nekaj, kar čaka vsakogar. Da gre pri smrti za naraven proces in da je popolnoma normalno, da smo žalostni, saj na tak način kažemo, da žalujemo za umrlo osebo (*»Rekla sem mu tudi, da je normalno, da smo žalostni in da jokamo, saj na tak način žalujemo za dedijem, ki nas je zapustil.«* (E50)).

Starši se po večini s svojimi otroki predhodno (pred smrtjo starega starša) ne pogovarjajo o smrti in žalovanju. Vzroki, zakaj starši svojih otrok že predhodno ne seznanijo o smrti in žalovanju, so različni. Nekateri so omenili, da se s svojim otrokom o smrti še niso pogovarjali zaradi tega, ker ni bilo posebne priložnosti, da bi omenjali temo smrti in jim predstavljala v družini tabu temo. Temam o smrti in žalovanju so se starši poskušali izogibati, saj niso želeli priklicati smrt v njihovo družino. Drugi omenjajo, da teme smrti niso omenjali, ker še nihče v družini ni pred smrtjo starega starša umrl (*»Nihče od bližnjih ni pred staro mamom umrl. Pa tudi ni bilo posebne priložnosti, da bi doma omenjali temo smrti, saj je kljub vsemu še zmeraj tabu tema ...«* (D68)). Izmed vseh vzrokov prevladuje ta, da je otrok še premajhen za tematiko smrti in žalovanja. Zaradi tega se staršem ne zdi smiselno pogovarjati o teh temam, saj jih otroci tako ali tako ne bodo razumeli oziroma si bodo vse skupaj predstavljali napačno. (*»Zdelo se mi je nesmiselno pogovarjati o teh težkih tematikah s predšolskim otrokom, saj me tako ali tako ne bi povsem razumel.«* (F69)). Nekaj staršev se o smrti in žalovanju s svojim otrokom pogovarja že prej. Na to, da pogovor nanese na smrt in žalovanje pred smrtjo starega starša, vpliva več različnih dejavnikov. Eden izmed dejavnikov je ta, da je otrok ob obisku grobov postavljala vprašanja o smrti in so mu starši obrazložili, zakaj so nekateri umrli (*»Ja, ob obisku grobov so po navadi vprašanja o smrti pogostejša in takrat smo mu na kratko razložili, zakaj so nekateri, ki jih ni poznal, že umrli.«* (C63)). Spet drugi svojim otrokom omenjajo smrt takrat, ko umrejo hišni ljubljenci (npr. smrt kučka, ki ga je otrok imel zelo rad) (*»Da, o smrti sem s sinom govorila, ko nam je poginil hišni ljubljencek.«* (E51)). Eden izmed staršev je omenil, da so se z otrokom pogovarjali o smrti takrat, ko je otrokova prijateljica v vrtcu izgubila svojo babico (*»Mi smo se o smrti pogovarjali že pred smrtnim slučajem, saj je njeni prijateljici v vrtcu malo pred tem umrla babica.«* (A24)).

Starši svojim otrokom za smrt starega starša povedo takoj, ko izvejo za smrt (*»Tako, ko smo zvedeli, da je umrl.«* (H60)). Staršem se ne zdi smiselno pred otroki skrivati oziroma tajiti

smrt njihovih starih staršev, saj bi slej kot prej otroci ugotovili, da starih staršev ni več. Nekateri starši pravijo, da niso imeli druge možnosti, saj so bili otroci ob smrti starega starša zraven njih (*»Nisem imela niti druge možnosti, saj je bil sin ob novici, da je stara mama umrla, zraven mene.«* (D72)).

Starši svojim otrokom na različne načine razložijo, da babice oziroma dedka več ne bo nazaj. Večina staršev se poslužuje razlage prispodobe nebes in angelčkov. Svojim otrokom starši povedo, da je napočil čas odhoda njihovih starih staršev in da jih zdaj čuvajo ter gledajo dol iz nebes. Stari starši so zdaj njihovi angeli, ki jih vidijo takrat, ko otroci gledajo v zvezde na nebu. Stari starši so zdaj na varnem v nebesih in se otrokom ni potrebno bati zanje (*»Da je šel v nebesa in nas gleda dol iz nebes ter nas vse čuva.«* (B67), *»Da je šel v nebesa in je zdaj na varnem, kjer je.«* (H63)). En od staršev je omenil, da ni olepševal stvari s prispodobami in je bil do svojega otroka z razlago iskren in direkten (*»Na tak način, da sem bila iskrena z njo.«* (A28), *»Nisem olepševala stvari.«* (A29)). Večina staršev si pri svoji razlagi pomaga s knjigami. To počno starši tako, da gredo skupaj z otrokom v knjižnico, izberejo ustrezno literaturo in prebirajo knjige na temo slovesa od starega starša. Skozi otroške zgodbe starši lažje razložijo svojim otrokom, kako izgleda, ko otroku umre stari starš (*»... poskušala s Petrom prebirati knjige na temo slovesa od starega starša ...«* (B68), *»Skozi otroške zgodbe sem mu prebirala, kako izgleda, ko malemu otroku umre stari starš.«* (G69)). Starši dobijo s prebiranjem knjig ogromno idej in novega znanja, predvsem s kakšnimi besedami otroku obrazložiti dejstvo, da jim je umrl njihov stari starš (*»Ob branju teh knjig sem dobila veliko idej, kakšne besede uporabiti, da bo sinu lažje sprejeti smrt stare mame«* (D81)). Tisti starši, ki si pri razlagi s knjigami ne pomagajo, zaupajo vase in v svoje zmožnosti. To pomeni, da izhajajo izključno iz sebe in uporabijo pri razlagi besede, za katere menijo, da so v danem trenutku ustrezne. Zaupajo namreč svoji notranji veri in svojim zmožnostim (*»... največ pomagala s svojo notranjo vero, z zaupanjem vase in v svoje zmožnosti.«* (F78), *»... predvsem pa sem težila k temu, da izhajam iz sebe.«* (H66)).

Starši svojim otrokom posebej ne razlagajo postopka pogreba. Ne želijo preveč komplicirati okoli tega, saj se jim zdi to nepotrebno (*»... vendar ji nisem razlagala podrobno samega procesa pogreba.«* (A34), *»Nisem želela preveč komplicirati okoli tega.«* (B72)). Nekaj staršev meni, da se otroci največ naučijo ob navzočnosti pri samem pokopu starega starša. Podpirajo namreč udeležbo otrok na pogrebu, saj lahko otroci na lastne oči vidijo in doživijo celoten proces pokopa. S tem se tudi največ naučijo. Staršem je lažje, da se njihovi otroci udeležijo pogreba in sami vidijo, kako vse skupaj poteka, kot pa jim predhodno razlagati vso teorijo pokopa (*»Lažje je bilo, da se je pogreba dejansko udeležila in videla na lastne oči, kako vse skupaj poteka.«*

(F80), »Želela sem si, da je seveda zraven in sam na lastne oči vidi, kako dejansko poteka ves postopek pokopa dedka.« (H70)). Le eden od staršev je svojemu otroku predhodno natančno razložil, kako poteka ves proces izvedbe pogreba (»Opisala sem mu, da se najprej vsi znanci pokojnega zberejo skupaj, potem sledi maša za umrlim in na koncu še sam pokop dedka na pokopališče.« (E65)).

Večina otrok je na pogrebu mirnih in tihih. Nekaj jih sprašuje in opazuje odrasle. Z zanimanjem spremljajo, kako poteka ves proces pokopa (»Bil je miren in opazoval ostale soudeležene na pogrebu.« (D90), »Opazoval je nas starejše in z zanimanjem gledal, kako poteka ves proces.« (H74)). Nekateri otroci na pogrebu jokajo in so žalostni (»Zelo veliko je jokal.« (B73), »Ob gledanju na zlomljenega brata in starše tudi on več ni mogel zadrževati solz.« (C76)). Trije otroci se pogreba niso udeležili in so bili v tistem času v vrtcu. Pogreba se niso udeležili zaradi tega, ker starši niso želeli, da bi jih otroci videli žalostne ter nemočne (»Na pogreb je nismo vzeli zraven, saj si osebno nisem želela, da bi me moja punčka videla tako nemočno.« (A37)).

4.6. Pomoč stroke socialnega dela predšolskemu otroku v procesu žalovanja

Starše sem vprašala, kako oni razumejo stroko socialnega dela, ki pripomore k pomoči otroku, ki je v procesu žalovanja. Dobila sem različne odgovore, vendar je bilo skupno vsem odgovorom to, da mora imeti strokovni delavec v prvi vrsti čut in smisel za soljudi. To pomeni, da je otroku v pomoč oziroma v čustveno podporo. Starši so izpostavili, da je zelo pomembno to, da socialni delavec žalujočemu otroku pusti, da izraža vsa potrebna čustva. Po mnenju staršev so prav socialni delavci tisti, ki znajo s pravim pristopom in sočutnostjo pomagati žalujočim otrokom tako, kot je potrebno (»Kot socialno delavko si predstavljam, da je otroku v pomoč oziroma čustveno podporo.« (C77), »Zelo pomembno je, da je socialni delavec do žalujočega otroka empatičen ter mu pusti, da izraža vsa čustva.« (D96)). Večina staršev je poudarila tudi druge specifične profesije socialnega dela ter delavcev, ki so, po mnenju nekaterih staršev, premalo cenjene s strani širše družbe. Starši menijo, da so socialni delavci dobri v prepoznavanju čustev žalujočih otrok in jih znajo na pravi način usmeriti v sam proces žalovanja ter doživljanja smrti. Starši vidijo stroko socialnega dela kot profesijo, ki temelji na tem, da otrokom pomaga, da bodo na najboljši način nadaljevali s svojim življenjem. So pa izpostavili, da so socialni delavci vse bolj zanemarjeni s strani družbe. Le redki so tisti, ki se obrnejo nanje in jih prosijo za pomoč (»Velikokrat se zgodi, da so socialni delavci zanemarjeni s strani družbe, saj se res redkokdo sam od sebe obrne na njih in prosi za pomoč.« (H80)).

Starši po večini nimajo osebnih izkušenj s stroko socialnega dela. Nekaj staršev je kljub temu omenilo pomoč strokovne delavke v vrtcu. Menijo, da so strokovni delavci v vrtcu zmožni pomagati staršem, ko prosijo za pomoč (*»... verjamem pa, da bi strokovna delavka v vrtcu znala pomagati staršem, če bi prosili za pomoč.«* (A42)). Starši so pomoč strokovne delavke vrtca ubesedili na različne načine (*»Pomirila me je in mi dala par idej, kako pristopiti do otroka.«* (B80), *»Ko je začel obiskovati socialno delavko, se je začel vedno bolj odpirati in družiti.«* (G91)). Eden izmed staršev mi je zaupal, da je pomoč poiskal pri psihoterapevtki (*»Nisem vedela, kaj naj, zato sem se obrnila na psihoterapevko.«* (H82)). Staršu je pomoč psihoterapevtke dobro dela (*»Z njeno pomočjo sem vedela, kako moram komunicirati s sinom in na kakšen način mu razložiti, da dedka več ne bo nazaj.«* (H86)).

Večina staršev meni, da otroci težje govorijo o smrti starega starša z nekom, ki ni čustveno vpleten v situacijo, in sicer zaradi tega, ker se otroci do oseb, ki jih ne poznajo, zelo hitro zaprejo. Starši menijo, da njihovi otroci najbolj zaupajo svojim staršem in se jim tudi najbolj odprejo. Čeprav prosijo za pomoč socialnega delavca, je nujno, da je v pogovoru med otrokom in socialnim delavcem prisoten otrokov starš, saj se bo v nasprotnem primeru otrok zaprl vase in ne bo želel govoriti (*»Za svojega otroka lahko rečem, da ne, saj menim, da se otrok svojemu staršu najbolj odpre in mu tudi zaupa.«* (E72), *»... še vedno menim, da je pri vsem tem tudi obvezno prisotna oseba, ki ji predšolski otrok najbolj zaupa.«* (F91)). Dva starša menita, da otrok lažje govori z nekom, ki ni čustveno vpleten, saj otroci težje gledajo nekoga, ki ga imajo radi, da mu je hudo in joka. Eden izmed staršev je na podlagi lastne izkušnje povedal, da sta mu v procesu žalovanja veliko pomagali vzgojiteljica kot tudi pomočnica ravnateljice (*»To lahko na podlagi osebne izkušnje kar potrdim, saj nam je v procesu žalovanja veliko pomagala vzgojiteljica kot tudi pomočnica ravnateljice.«* (B84)).

5. Razprava

V tem poglavju bom izpostavila glavne ugotovitve raziskave in jih povezala s teorijo. Zanimalo me bo, ali so podatki, ki sem jih pridobila z empiričnim raziskovanjem, skladni z ugotovitvami raziskav drugih avtorjev ter literature, ki sem jo navajala v teoretičnem delu.

V svoji raziskavi sem prišla do ugotovitve, da dobijo predšolski otroci, ki so v procesu žalovanja, od svojih staršev podporo ter pomoč na različne načine. Nekateri starši pomagajo žalujočim otrokom preko pogovora, drugi preko prebiranja knjig na temo smrti in žalovanja. S tem jim izkazujejo svojo ljubezen in jim dajo vedeti, da jim stojijo ob strani. Levine in Kline (2008, str. 221) navajata, da je pri izkazovanju ljubezni do otrok pomembno, da se starši zavedajo, da imajo lahko otroci drugačne občutke od njih. Menita, da otroci zaznavajo čustva na primarni ravni, kar pomeni, da se ne osredotočajo na to, zakaj bi naj nekaj čutili. Od staršev se po njunem mnenju pričakuje, da bodo otroku znali pojasniti, da je žalovanje povsem normalen proces ob izgubi ljubljene osebe. Reberčnik (2017, str. 68) je v svoji raziskavi prav tako ugotovila, da so bili starši svojim žalujočim otrokom v čustveno podporo, so se z njimi pogovarjali ter jih poslušali.

Ugotovila sem, da starši svoje žalujoče otroke pomirijo z različnimi besedami in uporabijo različne pristope. Nekateri starši svojega otroka pomirijo s tem, da mu smrt predstavijo s pomočjo prisprodebe nebes. Pri razlagi uporabijo umirjen ton glasu in so kolikor je mogoče iskreni. Pomembno je, da se starš s svojim otrokom o smrti pogovarja odkrito in iskreno. Ne smemo pričakovati, da bo otrok takoj razumel pojem smrti, kljub temu, da smo mu nazorno predstavili tovrstni pojem (Miller, 2000, str. 57; Borucky, Križan-Lipnik, Perpar, Štadler in Valenčak, 2004, str. 27).

Večina staršev pomoči izven ožje družine ne išče. Če jo iščejo, jo najdejo pri vzgojiteljicah v vrtcih ali pri svojih bližnjih sosedih. Tudi Reberčnik (2017, str. 71) v svoji raziskavi ugotavlja, da nihče od vprašanih ni bil deležen pomoči na tako imenovani drugi ravni kljub temu, da so bili v stiku s svetovalno službo. Osnovno vodilo je, da se pomoč poišče takrat, ko otrok sam, njegova družina in druga naravna okolja ne morejo zadovoljivo pomagati, da otrok preseže svojo stisko (Mikuš Kos in Slodnjak, 2000, str. 56). Zelo pomembno je, da se starši po pomoč obrnejo k nekomu izven ožje družine. Najbolje je, da je to strokovnjak, ki ve, kako pristopiti do žalujočega otroka in mu bo znal s pravim pristopom ter načinom dela pomagati. Tako si bo otrok lahko čim prej tudi opomogel.

Večina predšolskih otrok si po mnenju intervjuvanih staršev smrt predstavlja kot nekaj groznega, strašnega in obenem začasnega. Starši pravijo, da se njihovi otroci ne zavedajo dejstva, da starega starša ne bo več nazaj. Mislijo, da se bodo stari starši ponovno vrnili k njim po določenem času. Pahole Goličnik in Škufca Smrdel (b. d.) navajata, da za predšolske otroke od tretjega do šestega leta starosti velja, da pojem smrti ne razumejo kot nekaj končnega, neizogibnega. Vendar Reberčnik (2017, str. 4) v svoji raziskavi poudarja, da se moramo zavedati dejstva, da se razumevanje smrti s starostjo otroka močno spreminja. Na samem začetku je za otroke pojem smrti zgolj beseda, vendar začnejo kmalu graditi svoje lastne predstave o tovrstnem pojmu. Starši so pri tem zelo pomemben faktor, saj vplivajo na to, kakšno predstavo si bo njihov otrok o pojmu smrti zgradil.

Ključnega pomena je torej komunikacija med otrokom in staršem. V svoji raziskavi sem prišla do ugotovitve, da večina staršev s svojim otrokom o smrti in žalovanju sicer komunicira, vendar se načini razlage med sabo bistveno razlikujejo. Nekateri starši menijo, da so bili prav oni tisti, ki so pripomogli k temu, da njihov otrok drugače dojema smrt kot bi jo sicer, drugi so bili mnenja, da njihova razlaga ni imela nikakršnega vpliva na to, kako otrok dojema smrt. Borucky, Križan-Lipnik, Perpar, Štadler in Valenčak (2004, str. 17) pravijo, da je kljub temu pomembno, da pri komuniciranju s predšolskim otrokom o smrti in žalovanju upoštevamo njegovo starost, kateri moramo prilagoditi razlago. Starš igra pri tem, kako bo otrok dojemal smrt, pomembno vlogo. Otroci hitro ponotranjijo besede odraslih in si jih jemljejo precej k srcu. Vsak napačen pristop starša otroka precej zaznamuje tudi kasneje v odrasli dobi. V literaturi avtorji na to temo prav tako navajajo, da se od staršev pričakuje, da bodo svojim otrokom na njim razumljiv način razložili tovrstno področje in mu s pravim pristopom pomagali v procesu žalovanja. Hkrati se je potrebno zavedati, da se otroci ogromno naučijo z doživljanjem. Vloga odraslega torej je, da pripravi spodbudno učno okolje in predšolskemu otroku omogoči, da mu narava sama odgovori na vprašanja (Schuster Brink, 1994, str. 38).

Starši so mi povedali, da imajo kar nekaj težav, ko svojim otrokom razlagajo o smrti starega starša. Težave se začnejo pojavljati takrat, ko svojim otrokom razlagajo o smrti kot neizogibnem ter večnem pojmu, saj si otroci nikakor ne znajo predstavljati, da starega starša več ne bo. Gorenak (2017, str. 23) v svoji raziskavi trdi, da otroci v tej kategoriji starosti ne vedo za smrt, saj je le-ta preveč abstraktna ideja in se izmika njihovim dotedanjim izkušnjam. Preprosto ne vedo, kaj pomeni, da se življenje enkrat konča. Niti si ne znajo predstavljati tega, kam naj bi umrla oseba odšla. Borucky in sodelavci (2004, str. 19) pravijo, da včasih odrasli ne vedo, kako naj otroku obrazložijo tematiko smrti. Zaradi tega imajo starši zmotno mišljenje, da bodo otroke pred smrtjo in umiranjem zavarovali, če jih od te tematike izolirajo.

Ugotovila sem, da se otroci na izgubo starega starša različno odzovejo. Nekateri so nad smrtjo presenečeni, drugi so tiho in mirni, se za nekaj časa zaprejo vase ter ne želijo govoriti z ostalimi. Nekaj staršev trdi, da so bili otroci ob novici, da jim je umrl stari starš, prestrašeni in začnejo histerično jokati. Po raziskavi Gogale (2017, str. 17) je iz pogovora staršev prav tako razbrati, da so bili prvi odzivi otrok na novico ob izgubi šok, apatičnost in jok. Deček, ki je izgubil v kratkem časovnem intervalu najprej staro mamo in nato še očeta, je v obeh primerih neutolažljivo jokal. Miller (2000, str. 50) govori o tem, da otrok izraža svojo žalost oziroma bolečino s pomočjo čustev, vedenja, socialne interakcije ter preko telesa. Pri otrocih velja, da prihajajo čustva v intervalih. To pomeni, da so lahko v določenem trenutku žalostni, v naslednjem trenutku pa se že veselo igrajo dalje. Dodič (2014, str. 33–34) pravi, da je vsa čustva in nastale reakcije na izgubo pri žalujočem otroku potrebno sprejeti ter jih dopustiti. Pomembno je, da se otroku pokaže, da se življenje, kljub izgubi zanj ljubljene osebe, prisotni bolečini ter žalosti, nadaljuje.

Starši pri svojih otrocih sedaj, ko je že nekaj časa minilo od smrti starega starša, opažajo različne spremembe. Nekateri otroci na svojega starega starša postopoma pozabijo in se več ne pogovarjajo o njem. Se pa izmed otrok po besedah staršev najde tudi kdo, ki na svojega starega starša še vedno ni pozabil in ga gre redno obiskat tudi na pokopališče. Reberčnikova (2017, str. 65) v svoji raziskavi prav tako kot jaz ugotavlja, da se otroci na različne načine soočajo s smrtjo bližnjega, da so jo zmožni preživeti. Vendar nasprotno ugotavlja, da otrokom pomaga pri žalovanju to, da si predstavljajo, da je umrl ves čas prisoten, se z njimi pogovarja in verjamejo v ponovno srečanje z njim. Miller (2000, str. 55) trdi, da pri tem, kako bo otrok starega starša po njegovi smrti pogrešal, igra pomembno vlogo njuna medsebojna povezanost. Navezanost, ki sta jo imela, preden je stari starš umrl. Odziv otroka na smrt starega starša je odvisen predvsem od tega, koliko je bil otrok predhodno navezan na umrlega dedka oziroma babico. V svoji raziskavi sem prišla do ugotovitve, da so bili otroci na svoje umrle stare starše močno navezani. Njihova medsebojna navezanost je bila torej močna. Skupaj so počeli ogromno stvari. Hodili so na sprehode, hranili živali in skupaj prebirali pravljice. Po besedah Van Praagha (2000, str. 51) imajo stari starši vedno pripravljeno toplo besedo in so zakladnica zanimivih zgodbic. Pogosto se zgodi, da so ravno stari starši otrokov prvi in največji zaupnik. V primerih, kjer stari starši dejansko vzgojijo otroka, prejme ta dvojno mero ljubezni in pozornosti.

Starši trdijo, da si pri razlagi pojmov smrti, umiranja in procesa žalovanja pomagajo s knjigami, predvsem z otroško literaturo, saj se naučijo, katere besede uporabiti, da jih bodo otroci lažje razumeli. Zalokar Divjak (2002, str. 74) trdi, da imajo otroci v predšolskem obdobju zelo radi pravljice. Le-te lahko uporabimo, ko želimo otroku pojasniti izgubo ljubljene osebe.

Pravljica namreč priznava tako naše doživljanje sreče kot tudi naše stiske in bolečine. Pravljice otroku odvzamejo strah pred smrtjo. V raziskavi sem ugotovila, da se nekateri starši poslužujejo razlage smrti in umiranja s prisposodbo nebes, večina staršev pa svojim otrokom smrt predstavi na realen in iskren način. Reberčnikova (2017, str. 53) je v svoji raziskavi prav tako prišla do enake ugotovitve, da so starši svojim otrokom smrt razlagali na verski način. Uprli so se torej na razlage katoliške cerkve v smislu nebes in pekla ter nadaljevanja življenja. Je pa nasprotno od mene ugotovila, da je bilo nekaterim otrokom povedano, da umre samo človek, ki je star. V moji raziskavi take razlage staršev ni bilo. Po besedah Mikuš Kos in Slodnjak (2000, str. 70) je vselej pomembno, da se z otrokom, ki je v procesu žalovanja, iskreno pogovarjamo, odgovarjamo na njegova vprašanja in ga spodbujamo k pogovoru o umrlem ter izgubi, ki jo doživlja. Iskren in čustven pogovor otroku daje občutek varnosti. Pomembno je, da je primeren njegovi starosti in potrebam.

V raziskavi sem prišla do ugotovitve, da se večina staršev s svojimi otroki predhodno ne pogovarja o smrti in žalovanju. Vzroki, zakaj se o smrti ne pogovarjajo pred smrtnim slučajem, so različni. Najbolj prevladujejo ti, da so njihovi otroci še premajhni, da bi razumeli tematiko smrti in žalovanja. Rebolj (2019, str. 18) je v svoji raziskavi prišla do ugotovitve, da je ena izmed njenih intervjuvank za pogovor o smrti pred dotičnim dogodkom izkoristila konkretne situacije, npr. ko je otrok pohodil žuželko. Tudi jaz sem v svoji raziskavi ugotovila, da je nekaj staršev takih, ki se o smrti in žalovanju s svojim otrokom pogovarjajo že prej, vendar je teh staršev zelo malo. Eden izmed staršev, prav tako kot v raziskavi Reboljeve, omenja, da je svojemu otroku razložil smrt z razlago smrti živali. Klevišar (1994, str. 82) namreč ugotavlja, da je veliko staršev takih, ki se tematiki smrti in z njo povezanim žalovanjem izogiba, saj jih je strah, da je tovrstna tematika zanje nedojemljiva. Umiranje in smrt si prizadevajo oddaljiti od svojih otrok, vendar se pri tem ne zavedajo, da se lahko otroci s smrtjo srečajo vsak trenutek. Obenem Hofer (2004, str. 93) pri tem trdi, da je ključnega pomena zavedanje, da bo otrok lahko veliko lažje prepoznaval in izražal svoje občutke ob nepričakovani ali boleči smrti, če se je pred tem seznanil s pojmi izgube, ločitve in smrti.

Ugotovila sem, da starši svojim otrokom posebej ne razlagajo procesa pogreba. Večina staršev namreč meni, da se otroci največ naučijo ob navzočnosti pri samem pokopu starega starša. Tudi v raziskavi Reberčnikove (2017, str. 59) se je izkazala pomembnost pogreba. Nekaj intervjuvancev je v njeni raziskavi omenilo, da menijo, da so se otroci na pogrebu začeli resnično zavedati, da se je smrt ljubljene osebe zares zgodila. Van Praagh (2000, str. 6) poudarja, da starši v prvi vrsti svojemu otroku v procesu žalovanja pri soočenju z izgubo ljubljene osebe pomagajo tako, da mu omogočijo udeležbo na pogrebu. Eden izmed prvih

pomembnih korakov priznavanja izgube je prav slovo od ljubljenih. Slovo nam pomaga dojeti in se privaditi, da umrla oseba telesno ni več navzoča. Reberčnik (2017, str. 27) v raziskavi poudarja, da je otrokove želje glede udeležbe na pogrebu in obiska pokojnega na pokopališču, potrebno jemati resno in mu to tudi omogočiti, saj so obredi izjemnega pomena tudi zanj. Kljub temu sem v raziskavi prišla do ugotovitve, da je le en starš svojemu otroku že predhodno razložil, kako poteka ves proces izvedbe pogreba. Worden (1996, str. 21) pravi, da moramo otroka predhodno pripraviti na to, kaj bo videl in doživel na pogrebu. Slednji otroku omogoča, da si izgubo prizna, da on in njegovi bližnji počastijo življenje pokojnika, zaradi vseh zbranih pa predstavlja tudi podporo in tolažbo žalujočemu otroku.

Strokovni delavec mora imeti po mnenju staršev v prvi vrsti čut in smisel za soljudi. Večina staršev je poudarila tudi druge specifike profesije socialnega dela ter delavcev, ki so premalo cenjene s strani širše družbe. Currer (2001, str. 140) trdi, da je za strokovne delavce pomembno, da najprej sploh prepoznajo, da otrok žaluje, in se zavedajo pomembnosti le-tega. Druga pomembna stvar je, da otroka spremljajo in so z njim v tem procesu, tako s praktičnega kot tudi čustvenega vidika. Pogosto lahko najbolj pomagajo že samo s tem, da žalujočega poslušajo. Tretja pomembna stvar pa je ta, da otrokom pomagajo, da gredo naprej in izgubo sprejmejo. Mikuš Kos in Slodnjak (2000, str. 50) poudarjata, da je potrebno prisluhniti otrokovim specifičnim potrebam, povezanim z njegovimi osebnimi lastnostmi in doživljanjem travmatskega dogodka. Potrebno je zaznati otrokove lastne zmogljivosti in strategijo obvladovanja, jih krepiti in dopolnjevati z novimi.

Starši po večini nimajo osebnih izkušenj s stroko socialnega dela oziroma kaj podobnega temu. Je pa nekaj staršev kljub temu omenilo pomoč vzgojiteljice in strokovne delavke v vrtcu. Nasprotno Reberčnikova (2017, str. 70) v svoji raziskavi ugotavlja, da je bila pri šestih žalujočih otrocih strokovna pomoč prisotna, pri enem otroku pa strokovne pomoči ni bilo. Klevišar (1994, str. 119) trdi, da je poleg družine zelo pomembno tudi okolje, v katerem otrok preživi največ časa. Pri predšolskih otrocih veliko vlogo igra vrtec, ki ga otrok obišče vsak dan. Za starše je zelo pomembno sodelovanje z vzgojitelji. Za slednje je zelo pomembno, da vedo, kako naj ob takih primerih odreagirajo ter zakaj. V vrtcu je dovolj priložnosti, da vzgojitelji kot tudi strokovni delavci z otroki spregovorijo o smrti. Največkrat za to ni potrebno načrtovati posebnih ur, ampak je potrebno spremljati, kaj se dogaja v otrokovem življenju (Klevišar, 1994, str. 119).

Večina staršev meni, da otroci težje govorijo o smrti starega starša z nekom, ki ni čustveno vpleten v situacijo. Vendar teorija navaja, da je vloga zunanjega v procesu žalovanja še kako pomembna. Velikokrat je potrebna zunanja pomoč ravno zaradi tega, ker otroku bližnji niso

sposobni nuditi zadostno količino podpore in pomoči, ker so sami hudo prizadeti zaradi izgube (Mikuš Kos in Slodnjak. 2000, str. 56).

6. Sklepi

- Starši svojim otrokom, ki so v procesu žalovanja, nudijo pomoč predvsem preko pogovora.
- Starši svoje žalujoče otroke pomirijo z različnimi besedami in uporabijo svojevrsten pristop. To je v prvi vrsti pogovor z otrokom ali razlaga prispodobe nebes, uporaba umirjenega tona glasu in iskrenost.
- Da otrok lažje sprejme izgubo njemu ljubljene osebe, si starši največkrat pomagajo s prebiranjem knjig in literature na temo smrti ter žalovanja.
- Večina staršev ne išče pomoč izven ožje družine.
- Otroci si po mnenju nekaterih staršev pojem smrti predstavljajo kot nekaj grozovitega, žalostnega in začasnega.
- Starši so tisti, ki pripomorejo k temu, da njihovi otroci dojemajo smrt drugače kot bi jo sicer, brez njihove vpletenosti.
- Otroci smrt starega starša, po mnenju njihovih staršev, razumejo različno. Nekateri razumejo smrt starih staršev kot nekaj normalnega, drugi kot minljiv proces, ali enačijo smrt s prispodobo nebes.
- Ko starši svojim otrokom razlagajo o smrti starega starša, se težave pojavijo takrat, ko otrokom razlagajo o tem, da je smrt neizogibna ter večna.
- Starši s svojim otrokom rešujejo težave, ki se pojavijo ob razlagi smrti, preko pogovora ali branja knjig.
- Otroci se na novico ob izgubi starega starša različno odzovejo. Nekateri so presenečeni, drugi so tihi, se za nekaj časa zaprejo vase in ne želijo govoriti.
- Prva reakcija otrok ob samem dogodku je za nekatere šokantna, za druge bodisi, da starši lažejo, bodisi takšna, da otroci začnejo staršu zastavljati vprašanja.
- Nekateri otroci se po smrti starega starša močno zaprejo vase in manj govorijo z drugimi, drugi po smrti starega starša veliko govorijo in sprašujejo o njem.
- Starši opažajo pri svojih otrocih po smrti starega starša različne spremembe. Nekateri otroci na svojega starega starša postopoma pozabijo, se sprijaznijo z njegovo smrtjo ali jih gredo obiskat na pokopališče.
- Večina otrok svoje stare starše pred njihovo smrtjo srečuje zelo pogosto. To posledično pomeni, da jih smrt starega starša še bolj prizadene.

- Otroci so zelo navezani na svoje umrle stare starše, kar pomeni, da je bila medsebojna navezanost med njimi ter njihovimi starimi starši precej močna.
- Starši si pri razlagi pojmov smrti, umiranja in procesa žalovanja, pomagajo s knjigami.
- Starši svojim otrokom smrt in umiranje predstavijo na realen ter iskren način.
- Starši se po večini s svojimi otroki predhodno (pred smrtjo starega starša) ne pogovarjajo o smrti in žalovanju, kar privede do tega, da so otroci ob smrti še bolj zmedeni in prestrašeni.
- Starši svojim otrokom za smrt starega starša povedo takoj, ko izvejo za smrt.
- Starši svojim otrokom s pomočjo prisposode nebes in angelčkov razložijo, da babice oziroma dedka več ne bo nazaj.
- Starši svojim otrokom posebej ne razlagajo postopka pogreba.
- Otroci se na pogrebu obnašajo mirno in normalno. Lahko se zgodi, da sprašujejo in opazujejo odrasle, ali jokajo ter so žalostni.
- Strokovni delavec mora imeti po mnenju staršev v prvi vrsti čut in smisel za soljudi.
- Po mnenju staršev so specifične profesije socialnega dela s strani širše družbe premalo cenjene.
- Starši nimajo osebnih izkušenj s stroko socialnega dela.
- Otroci, po mnenju staršev, težje govorijo o smrti starega starša z nekom, ki ni čustveno vpleten v situacijo.

7. Predlogi

- Predlagam, da bi bilo strokovno osebje v vrtcih bolj pozorno na žalujoče otroke in jim bi posvečali več svoje pozornosti, saj bo pogovor s strokovno osebo (npr. s socialno delavko, zaposleno v vrtcu, katerega obiskuje otrok) v veliko pomoč pri samem razvoju otroka.
- Dobro bi bilo, da bi socialni delavci na njihovem področju dela več pozornosti namenili obrazložitvi pojma smrti in bi se otroku smrt razložilo na realen način, brez olepševanja in uporabe prisposodob. Tako bodo imeli otroci že kot mlajši realno predstavo o smrti in jim bo kasneje v življenju veliko lažje.
- Predlagam, da strokovno osebje v vrtcih pravočasno reagira in opozori starše, če v vrtcu opazijo, da z žalujočim otrokom nekaj ni v redu. Ukrepati je potrebno takoj.
- Dobro je, da se strokovni delavec s starši žalujočih otrok pogovarja o tem, kako bodo svojim otrokom obrazložili smrt in umiranje. Najbolje je, da se o temah, ki so povezane s smrtjo, žalovanjem in umiranjem, pogovorijo skupaj, torej starš in žalujoči otrok ob prisotnosti socialnega delavca.
- Nujno je, da socialni delavec v pogovoru z žalujočim otrokom ne prepoveduje jokanja, procesa žalovanja. Slednje je nujen del vsakega žalujočega. Pomembno je predelati vsa nastala čustva in jih ne potlačiti v mladosti.
- O smrti in žalovanju ter prav tako o ustrezni strokovni pomoči bi se bilo po mojem mnenju potrebno več pogovarjati. Premalo je govora o teh temah, saj predstavljajo s strani širše družbe tabu.
- Socialne delavke in delavci v vrtcih ter drugih ustanovah bi se morali seznaniti s procesom smrti in žalovanja, saj bi tako bolje razumeli doživljanje otrok v času izgube njim ljubljene osebe in bi se jim znali tudi bolj približati.
- Predlagam, da se otroku, ki je izgubil starega starša, in ga je smrt neizmerno prizadela, nudi strokovna pomoč ter podpora toliko časa, kot jo potrebuje. Pomembno je, da se otrok o izgubi pogovarja in postopoma predela svojo žalost s strokovnjakom. Seveda je pomoči in podpore deležna tudi njegova družina.

Predlogi za socialno delo:

- predlagala bi, da se staršem v vrtcu in tudi drugih ustanovah, ki so povezane s predšolskimi otroci, bolj nazorno predstavi področje socialnega dela. Pomembno je, da

se starši zavedajo, da niso sami v tem procesu in lahko vedno prosijo za pomoč, če jo potrebujejo.

- Dobro bi bilo, da bi se vzgojiteljice v vrtcih povezale s stroko socialnega dela in bi pogosteje skupaj sodelovali ter organizirali skupne sestanke. Vzgojiteljice bi tako strokovnim delavcem povedale, v kakšnem stanju so žalujoči predšolski otroci, in bi se takoj ukrepalo, če bi bilo to potrebno.
- Predlagam, da bi se v vrtcih mesečno odvijali debatni krožki, katere bi obiskovali starši predšolskih otrok, ki so v procesu žalovanja. Na tem krožku bi se starši pogovarjali s strokovnim osebjem vrtca in bi skupaj iskali možne rešitve za žalujoče otroke.
- Dobro se mi zdi, da bi se socialne delavke, ki delajo z žalujočimi predšolskimi otroki, med sabo povezale in skupaj iskale možne rešitve oziroma izboljšave. Pripovedovale bi si osebne izkušnje/zgodbe in bi se na podlagi le-teh ogromno naučile.
- Dobro bi bilo izvesti skupno srečanje vseh ustanov/centrov/zavodov, ki se intenzivno ukvarjajo z žalujočimi otroki v predšolskem obdobju in medsebojno diskutirati o tem, kako poteka njihovo delo ter kaj vse bi lahko še izboljšali oziroma spremenili na bolje.

8. Literatura in viri

- Arkin, T., Cowan, D., Palomares, S., & Schilling, D. (2000). *Pomoč otrokom pri spoprijemanju z žalostjo, strahom in jezo*. Ljubljana: Educy.
- Bauer, A. (2008). *Pravljice zdravijo: Kako pravljice otrokom krepijo samozavest ter jim pomagajo premagovati strahove in skrbi*. Ljubljana: Tangram.
- Beznec, B. (2007). Tabu smrti. *Časopis za kritiko znanosti*, 35(227), 7-9.
- Borucky, V., Križan-Lipnik, A., Perpar, I., Štadler, A. & Valenčak, K. (2004). *Smrt in žalovanje; da bi odrasli lažje razumeli otroke*. Ljubljana: Otroci d. o. o.
- Corr, C. A. (1996). *Death and dying, life and living*. Pacific Grove: Brooks/Cole Publishing Company.
- Currer, C. (2001). *Responding to grief. Dying, bereavement and social care*. New York: Palgrave.
- Čačinovič Vogrinčič, G. (2010). Soustvarjanje pomoči v jeziku socialnega dela. *Socialno delo*, 49(4), 239-240.
- Dodič, D. (2014). *Bom babico še kdaj videl, zdaj, ko je umrla? Vodnik skozi žalovanje ob smrti ljubljene osebe*. Ljubljana: Corason.
- Erić, L. (2009). *Strah pred smrtjo*. Ljubljana: Hermes IPAL.
- Flaker, V., Ficko, K., Grebenc, V., Mali, J., Nagode, M., Rafaelič, A. (2019). *Hitra ocena potreb in storitev*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Gedrih, M., & Majerhold, K. (2007). Zakaj tema smrti in umiranja? *Časopis za kritiko znanosti*, 35(227), 11-13.
- Gogala, C. (2017). *Otrokova izkušnja smrti v predšolskem obdobju (Diplomsko delo)*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Gorenak, L. (2017). *Žalovanje predšolskih otrok ob izgubi pomembne osebe (Diplomsko delo)*. Digitalna Knjižnica Univerze v Mariboru. Pridobljeno 10.3.2022 s <https://dk.um.si/Dokument.php?id=110929>.
- Grgič, D. (2010). *Otroci in žalovanje*. Pridobljeno 10.2.2022 s http://www.ringaraja.net/clanek/otroci-in-zalovanje_1071.html.
- Haramija, D. (2004). Tema smrti v mladinski prozi. *Jezik in slovstvo*, 49(5), 23-34.
- Herman, D. (2009). *Kako nadaljevati življenje po smrti ljubljene osebe?* Pridobljeno 17.1.2022 s <https://www.abczdravja.si/psihologija/kako-nadaljevati-zivljenje-po-smrti-ljubljene-osebe/>.

- Hofer, M. (2004). *Razloži mi smrt. Kako spremljati otroka v družini in pri verouku*. Ljubljana: Salve.
- Husebø, S. (2009). *Ljubezen in žalost: Česa se lahko naučimo od otrok*. Maribor: KMSŠ.
- Jeffreys, J. (2011). *Helping Grieving People-When tears are not enough. A Handbook for Care Providers*. London: Routledge.
- Käch, H. (2009). *Metulji otrok: nega umirajočega otroka doma*. Maribor: KMSŠ.
- Klemenčič, Š. (2017). *Proces žalovanja in pomoč v socialnem delu (Magistrsko delo)*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Klevišar, M. (1994). *Spremljanje umirajočih*. Ljubljana: Družina.
- Levine, A.P., & Kline, M. (2008). *Skupaj premagujemo travme in stres. Kako pri otrocih krepimo samozavest in psihično odpornost*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Mesec, B. (1998). *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Mesec, B. (2007). *Metodologija raziskovanja v socialnem delu 2: Kvalitativne raziskave: študijsko gradivo – 2. izdaja*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Mesec, B. (2009). *Metodologija raziskovanja v socialnem delu 1: Načrtovanje raziskave: študijsko gradivo za interno uporabo*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Mikuš Kos, A., & Slodnjak, V. (2000). *Nesreče, travmatski dogodki in šola; Pomoč v stiski*. Ljubljana: Pedagoška obzorja.
- Miller, K. (2000). *Otrok v stiski: Priročnik za vzgojitelje, učitelje, starše in vse ostale, ki se srečujejo z otroki, ki doživljajo stiske, krize in stres*. Ljubljana: Educy.
- Mitsch, R.R., & Brookside L. (1993). *Grieving the Loss of Someone You Love. Daily Meditations to Help You Through the Grieving Process*. Great Britain: Revell.
- Pahole Goličnik, J., & Škufca Smrdel, A. (b. d). *Otrok ob hudo bolnem. Slovensko združenje paliativne in hospic oskrbe*. Pridobljeno 10.1.2022 s <http://paliativnaoskrba.si/otrok.html>.
- Pavlovič Blatnik, R. & Kosmač, K. (2019). *Doživljanje in sprejemanje smrti in predstavitev dela društva*. Slovensko društvo Hospic. Ljubljana. Pridobljeno 10.2.2022 s file:///C:/Users/kg0591/Desktop/DIPLOMSKA%20NALOGA/dozivljanje_in_spremljanje_smrti_in_predstavitev_slovenskega_drustva_hospic.pdf.
- Reberčnik, S. (2017). *Žalovanje in pomoč otroku ob smrti enega od staršev (Magistrsko delo)*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Schuster Brink, C. (1994). *Otroška vprašanja ne poznajo tabujev*. Ljubljana: Kres.
- Shep Jeffreys, J. (2011). *Helping Grieving People- When tears are not enough.. A Handbook for Care Providers*. New York: Taylor & Francis Group.

- Simonič, A. (2005). Odnos navezanosti in nadaljevanje vezi v procesu žalovanja. *Psihološka obzorja*, 14(4), 61-80.
- Tekavčič Grad, O. (1998). *Kako preživeti samomor bližnjega?* V: Romih, J. & Žmitek, A. (ur.). *Urgentna stanja v psihiatriji* (str. 37-48). Begunje: Psihiatrična bolnišnica.
- Tekavčič Grad, O. (2003). *Žalovanje po samomoru bližnjega – travmatske posledice in kako jih preprečevati.* V: Marušič, A., Roškar, S. (ur.), Slovenija s samomorom ali brez (str. 156-166). Ljubljana: DZS.
- Van Praagh, J. (2000). *Zdravljenje žalosti: Znova zaživeti po izgubi.* Tržič: Učila International, založba d. o. o.
- Videtič, N. (2011). Kristjani in strah pred smrtjo. V M. Miličinski, & A.B. Bevalacqua (ur.), *Življenje, smrt in umiranje v medkulturni perspektivi* (str. 18-25). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Weinstein, J. (2008). *Working with Loss, Death and Bereavement. A Guide for Social Workers.* London: SAGE Publications.
- Worden, J.W. (1996). *Children and grief: When a parent dies.* New York: Guilford Press.
- Yalom, D. I. (2017). *Strmenje v sonce. Kako premagamo grozo pred smrtjo.* Ljubljana: Muco.
- Zalokar Divjak, Z. (2002). *Brez pravljice ni otroštva.* Krško: Gora.

9. Priloge

9.1. Priloga 1: Smernice za intervju

1. **Na kakšen način v procesu žalovanja predšolski otroci dobijo pomoč in podporo, in kakšna je ta pomoč?**
 - Na kakšen način ste otroku nudili pomoč v procesu žalovanja?
 - S kakšnimi besedami in pristopom ste ga »pomirili«?
 - S čim vse ste si pomagali, da je otrok lažje sprejel tovrstno izgubo?
 - Ste poiskali pomoč izven ožje družine in kako je ta pomoč potekala?

2. **Kako predšolski otroci razumejo smrt starega starša?**
 - Kako si po vašem mnenju vaš otrok predstavlja pojem smrti?
 - a. Menite, da je vaša razlaga pripomogla k temu, da otrok drugače dojema smrt kot bi jo sicer?
 - Kako vaš otrok razume smrt starega starša?
 - b. Ali ste imeli pri razlagi smrti starega starša s svojim otrokom kaj težav in kako ste se z njimi soočili?

3. **Kakšen je odziv predšolskih otrok ob izgubi starih staršev?**
 - Kako se je otrok odzval na novico ob izgubi (sprememba v obnašanju)?
 - a. Prva njegova reakcija in vedenje ob samem dogodku?
 - Kakšno spremembo ste opazili pri otroku po dogodku?
 - Kaj opazate pri otroku sedaj (spremembe, posebnosti v vedenju)? (v primeru, da gre za izgubo, ki se je zgodila dalj časa nazaj)

4. **Kakšen vpliv ima na sprejemanje izgube starega starša odnos med le-tem in vnukom?**
 - Kako pogosto je otrok srečeval babico/dedka?
 - Kakšna je bila njuna medsebojna navezanost?
 - Kaj je otrok skupaj z babico/dedkom vse počel?

5. **Kakšen vpliv ima vloga starša v procesu žalovanja predšolskega otroka?**
 - Kako ste svojemu otroku (kot starš) predstavili smrt/umiranje in sam proces žalovanja?
 - a. Ali ste o smrti in žalovanju z otrokom govorili že pred smrtnim slučajem?
 - Koliko časa po smrti ste svojemu otroku povedali/priznali, da babice/dedka ni več?
 - Na kakšen način ste otroku razložili, da babice/dedka več ne bo?
 - b. S čim vse ste si pomagali, da vam je bilo lažje razložiti tovrstno situacijo?
 - Kako ste otroku predstavili postopek izvedbe pogreba?
 - Kako se je predšolski otrok obnašal na pogrebu? (v primeru, da je bil na pogrebu)

6. Kako stroka socialnega dela pripomore k pomoči predšolskemu otroku v procesu žalovanja?

- Kako vi razumete socialno delo kot stroko, ki pripomore k pomoči otroku v procesu žalovanja?
 - a. Imate morebiti kakšno osebno izkušnjo glede tega, ki bi jo želeli podeliti z mano?
- Menite, da bi otrok lažje govoril o preminuli osebi z nekom, ki ni čustveno vpleten, npr. strokovno delavko v vrtcu?

9.2. Priloga 2: Zapis intervjujev

9.2.1. Intervju 1

1. Na kakšen način v procesu žalovanja predšolski otroci dobijo pomoč in podporo, in kakšna je ta pomoč?

- Na kakšen način ste otroku nudili pomoč v procesu žalovanja?

Z našim otrokom smo se veliko pogovarjali o smrti naše babice (A1), moje mami Milke. Skozi pogovor pa nisem imela občutka, da bi potrebovali še dodatno pomoč glede procesa žalovanja. Hčera je razumela oziroma smo ji poskušali razložiti na povsem preprost način, da babice več ni med nami. Hčeri sem karseda stala ob strani (A2), ko se je jokala za babico, jo poskušala pomiriti in ji povedala, da bo vse okej.

- S kakšnimi besedami in pristopom ste ga »pomirili«?

Da se je hčera pomirila, je zadostovala že razlaga, da je bila babica že zelo stara in da je odšla za dedijem (A3) (ki je že umrl par let prej). Sedaj sta skupaj tam nekje za mavrico.

- S čim vse ste si pomagali, da je otrok lažje sprejel tovrstno izgubo?

Skupaj sva prebirali knjigo o izgubi ljubljene osebe (A4). To je otroška knjiga, ki je zelo zanimivo predstavila smrt starega starša. Prav tako sem poskušala hčerko čimbolj zamotiti s tem, da sem se bistveno več ukvarja z njo (A5), kot pred smrtjo babice. Skupaj sva šli na daljši sprehod ali pa se igrali v sobi, da ni toliko razmišljala o njej in me spraševala zakaj je ni več. To je pomagalo.

- Ste poiskali pomoč izven ožje družine in kako je ta pomoč potekala?

Dodatne pomoči po pravici nismo iskali izven družine niti je nismo potrebovali, smo pa v vrtcu kljub vsemu seznanili njeno vzgojiteljico, ki je izkoristila priložnost in z otroci predelovala temo o izgubi nekoga, ki ga imaš rad (A6).

2. Kako predšolski otroci razumejo smrt starega starša?

- Kako si po vašem mnenju vaš otrok predstavlja pojem smrti?

Moj otrok ni veliko spraševal glede smrti. Dobila sem občutek, da je to sprejela, saj je njeni prijateljici v vrtcu malo pred tem umrla tudi babica. S to prijateljico sta zelo povezani in sta se veliko tudi med sabo pogovarjali glede tega. Vsaj tako sem slišala od vzgojiteljice. Menim, da ji je iz tega vidika bilo lažje predelovati smrt. Smrt vidi v negativni luči in pojem povezuje z nečim neprijetnim, žalostnim in strašnim (A7).

- a. Menite, da je vaša razlaga pripomogla k temu, da otrok drugače dojema smrt kot bi jo sicer?

Iskreno menim, da jo je moja razlaga samo pomirila, ko sem ji povedala, da sem jaz tudi bila še zelo mlada, ko je meni umrla moja babica. Zaradi tega menim, da je moja razlaga pripomogla k temu, da je hčerka sprejela smrt povsem normalno in ni bilo večjih težav okoli tega.

- Kako vaš otrok razume smrt starega starša?

Menim, da moj otrok razume smrt svoje babice tako kot dejansko je (A8), saj sem ji tudi sama razložila smrt na sicer njej razumljiv način, vendar nisem želela preveč olepševati stvari. Enkrat v prihodnosti, ko bo odrasla in bo vse še bolj razumela, je ne bo to dejstvo tako šokiralo, saj že zdaj ve, kaj pomeni umreti in kaj dejansko smrt prinese bližnjim.

- b. Ali ste imeli pri razlagi smrti starega starša s svojim otrokom kaj težav in kako ste se z njimi soočili?

Tako, da sem imela jaz več težav s soočanjem s smrtjo, kot moj otrok (A9). Hčerka je res dobro prenesla smrt babice, mene pa je kar precej »zdelalo«. Bila sem ponosna na svojo punčko, da je tako dobro razumela moj razlago in jo sprejela tako kot jo je.

3. Kakšen je odziv predšolskih otrok ob izgubi starih staršev?

- Kako se je otrok odzval na novico ob izgubi (sprememba v obnašanju)?

Ker se naš otrok s svojo babico ni pogosto videval, je tudi toliko ni pogrešala. Na začetku je seveda bila zelo presenečena in žalostna (A10), vendar to ni trajalo dolgo. Z razlago je hitro prišla k sebi in sprejela dejstvo, da babice več ni med nami.

- a. Prva njegova reakcija in vedenje ob samem dogodku?

Njena reakcija je bila precej komična (A11) in zame na začetku kar šokantna. Kljub temu, da je imela babico rada, se je razveselila dejstva, da bo lahko tudi ona svoji babici prižgala svečko tako kot to počne njena prijateljica v vrtcu (A12). Najbrž je krivo to, da sta bili z babico veliko časa narazen in se nista tako pogosto videvali. To je moje mnenje.

- Kakšno spremembo ste opazili pri otroku po dogodku?

Glede na to, kar sem opisala, lahko rečem, da pri otroku ni bilo opažene bistvene spremembe, razen mogoče to, da je več govorila o babici kot prej, ko je bila še živa (A13).

- Kaj opazate pri otroku sedaj (spremembe, posebnosti v vedenju)? (v primeru, da gre za izgubo, ki se je zgodila dalj časa nazaj)

Sedaj se več ne pogovarja o babici (A14), je ne omenja tako kot jo je na začetku. Ni nekih posebnih sprememb v vedenju, obnašanju, saj je sama smrt babice ni preveč prizadela (A15).

4. Kakšen vpliv ima na sprejemanje izgube starega starša odnos med le-tem in vnukom?

- Kako pogosto je otrok srečeval babico/dedka?

Naša hči babice ni pogosto videvala. Živimo namreč vsak na svojem koncu Slovenije. Videvali smo se za večje praznike in sicer na vsake tri mesece (A16). Babica je bila zadnjih nekaj mesecev nepokretna in je ostajala zgolj doma. Ni hodila okoli in tudi nas ni prišla obiskovat. Posledično smo se manj videvali in se otrok ni imel možnosti navezat nanjo.

- Kakšna je bila njuna medsebojna navezanost?

Zaradi velike razdalje moj otrok ni bil preveč navezan na babico (A17). Njuna medsebojna navezanost je bila zelo nizka. Moja mama je bila že v letih in zelo boga, zato naš otrok ni nikoli ostajal sam pri njej. Vedno sem bila navzoča jaz in moj mož. Nikoli ni bila sama z njo (A18).

- Kaj je otrok skupaj z babico/dedkom vse počel?

Vse kar sta skupaj počeli je bilo to, da sta pred nekaj leti, ko je bila hčerka stara okoli dve leti, skupaj hranili zajčke (A19). Vendar se tega moj otrok (žal) najbrž več ne spominja.

5. Kakšen vpliv ima vloga starša v procesu žalovanja predšolskega otroka?

- Kako ste svojemu otroku (kot starš) predstavili smrt/umiranje in sam proces žalovanja?

Za moje pojme je smrt predšolskemu otroku najenostavneje predstaviti skozi branje knjige (A20) in seveda, da se potem tudi o tej temi veliko pogovarjata. To sem naredila tudi jaz s svojo punčko. Po smrti sem si želela, da razume, kako je, ko izgubiš osebo, katero imaš rad in kam gre. Vse skupaj sem ji predstavila na najbolj preprost način. Povedala sem ji, da je smrt nekaj, kar čaka prav vsakogar (A21). Na začetku je hudo, boli, potem pa je ta bolečina vedno manjša. Vse skupaj sem si olajšala s tem, da sem narisala punčko in babico, ki se imata zelo radi (A22). Med samim risanjem pa sem hčerki opisovala, kako se punčka poslavlja od svoje babice, saj je babica že toliko stara, da mora zapustiti ta svet. Z zanimanjem me je poslušala in me kasneje spraševala sto in eno vprašanje. Meni je bilo zelo hudo, saj sem sama stežka sprejela, da moje mami ne bo več nazaj, sem pa želela ostati trdna in prisebna, ko sem razlaga hčerki o teh stvareh. Nisem si pustila, da bi se zjokala pred svojo punčko, saj me je bilo strah njene reakcije. Z zgodbo in risanjem sem ji na malo bolj zanimiv način predstavila proces smrti in tudi žalovanja (A23).

a. Ali ste o smrti in žalovanju z otrokom govorili že pred smrtnim slučajem?

Mi smo se o smrti pogovarjali že pred smrtnim slučajem, saj je njeni prijateljici v vrtcu malo pred tem umrla babica (A24). Takrat sem ji v pogovoru omenila, da je njena babica tudi zelo bolna in da bo tudi ona nekoč umrla. Moram priznati, da me je na nek žalosten način rešilo to, da se je njeni dobri prijateljici zgodilo enako kot potem tudi mojemu otroku. V vrtcu sta se pogovarjali o svojih babicah in menim, da sta si bili druga drugi takrat v največjo oporo.

- Koliko časa po smrti ste svojemu otroku povedali/priznali, da babice/dedka ni več?

Ko se je to zgodilo, smo ji to tudi takoj povedali (A25). Jaz sem dobila telefonski klic na dom, ko je bila moja hčera zraven mene. Najprej sem sama pri sebi razčistila stvari, nato pa ji tudi povedala kaj se je zgodilo (A26). Nisem zavlačevala s tem (A27), kajti to se mi zdi popolni nesmisel. Želela sem biti iskrena z njo že na samem začetku in to sem tudi bila.

- Na kakšen način ste otroku razložili, da babice/dedka več ne bo?

Na tak način, da sem bila iskrena z njo (A28). Nisem olupševala stvari (A29). Povedala sem ji, da nas je babica zapustila in je odšla k dediju (A30). Da je zdaj skupaj z njim za mavrico in da sem tam objemata (A31). To je hčerko zelo pomirilo in na nek način tudi razveselilo. Ni bila tako žalostna, kot sem sprva mislila, da bo.

b. S čim vse ste si pomagali, da vam je bilo lažje razložiti tovrstno situacijo?

Pomagala sem si s knjigo, z risbo in pa s tem, da sem ji razložila situacijo, ki se je zgodila tudi njeni zelo dobri prijateljici iz vrtca (A32).

- Kako ste otroku predstavili postopek izvedbe pogreba?

Punčki smo razložili, da bomo babico pokopali na pokopališču zraven dedija (A33), vendar ji nisem razlagala podrobno samega procesa pogreba (A34). Hčerka je pogosto šla na pokopališče z mano prižgati svečko dediju in je že vedela kako zgleda vse skupaj. Za samo proceduro pogreba pa se meni osebno zdi še moja hčerka malo premajhna (A35). Nisem niti vedela na kak način ji bi razložila, da me bo povsem razumela. Za to še je čas in ji bom z veseljem razložila, ko odraste (A36).

- Kako se je predšolski otrok obnašal na pogrebu? (*v primeru, da je bil na pogrebu*)

Na pogreb je nismo vzeli zraven, saj si osebno nisem želela, da bi me moja punčka videla tako nemočno (A37). Če bi bila par let starejša bi jo najbrž vzela (A38).

6. Kako stroka socialnega dela pripomore k pomoči predšolskemu otroku v procesu žalovanja?

- Kako vi razumete socialno delo kot stroko, ki pripomore k pomoči otroku v procesu žalovanja?

Socialni delavec je tisti človek, ki ima čut za soljudi (A39). Ko otrok doživlja neznosne stiske ob izgubi in mu starši ne morejo oziroma ne znajo pomagati, so pravi naslov ravno ti delavci. Mnogo otrok v teh predšolskih letih ne zna izražati svojih čustev, velikokrat jih sploh ne razumemo kako mislijo, vendar kljub vsemu so ravno predšolski otroci tisti, ki kažejo čustva na svoj način. Potrebno jim je prisluhniti. Menim, da so socialni delavci dobri ravno v prepoznavanju čustev teh otrok in jih na pravi način znajo usmeriti v sam proces žalovanja in doživljanja smrti (A40). Premalo se govori o njih in premalo so cenjeni za to, kar dejansko počnejo (A41).

a. Imate morebiti kakšno osebno izkušnjo glede tega, ki bi jo želeli podeliti z mano?

- Sama takih izkušenj nimam (A42), verjamem pa, da bi strokovna delavka v vrtcu znala pomagati staršem, če bi prosili za pomoč. Mi osebno nismo prosili za pomoč v vrtcu, saj ni bila potrebna.

- Menite, da bi otrok lažje govoril o preminuli osebi z nekom, ki ni čustveno vpleten, npr. strokovno delavko v vrtcu?

Včasih je dovolj, da otroku samo prisluhnemo, ga objamemo in mu povemo, da ga imamo najraje. V mojem primeru menim, da ne, saj je moja punčka do oseb, katere ne pozna zelo zaprta (A43). Verjamem, da bi čez čas govorila s strokovno delavko o smrti in žalovanju (A44), vendar je bilo lažje, da se je o tem pogovarjala z mano.

9.2.2. Intervju 2

1. Na kakšen način v procesu žalovanja predšolski otroci dobijo pomoč in podporo, in kakšna je ta pomoč?

- Na kakšen način ste otroku nudili pomoč v procesu žalovanja?

S Petrom smo se morali veliko pogovarjati in prebirati knjige o izgubi ljubljenega dedija (B1). Na začetku sem mu nudila pomoč le s tem, da sem mu pustila, da čuti to kar čuti (B2). Da se umakne, če mu to zares pomaga (B3). Seveda pa sem mu dala že na začetku vedeti, da sem tukaj z njim (B4) in doživljam podoben proces žalovanja kot on (B5).

- S kakšnimi besedami in pristopom ste ga »pomirili«?

Ker je na začetku odklanjal pogovor (B6)- vedno, ko je prišlo do teme dedija je namreč zbežal v svojo sobo- smo imela kar precej težav. Takrat se spomnim, da sem bila na robu z živci. Ni želel komunicirati z nobenim.

Zatekel se je nekam v samoto in želel biti sam. Rekla sem mu le, da bom vedno tu za njega, če bo potreboval pogovor z mano (B7).

- S čim vse ste si pomagali, da je otrok lažje sprejel tovrstno izgubo?

Doma sem skupaj s Petrom prebirala knjige (B8) in se z njim pogovarjala koliko je pač želel (B9). Napredovali smo zelo počasi, saj je Petra neizmerno prizadela izguba dedija. Zdi se mi, da so knjige bile tiste, ki so v težkih trenutkih zares pomagale, da je Peter bil nekoliko boljše.

- Ste poiskali pomoč izven ožje družine in kako je ta pomoč potekala?

Pri premagovanju težav nam je ogromno pomagala Petrova vzgojiteljica v vrtcu, ki jo Peter nadvse obožuje (B10). Izredno je navezan nanjo, zato menim, da je bila ona tista, ki je vso bolečino nekako ublažila. Organizirala je lutkovno predstavo, ki je govorila o izgubi ljubljene osebe (B11). Vse skupaj je potekalo tako, da so otroci v vrtcu sedeli vsak na svojem stolu in poslušali kratko predstavo z lutkami, ki so opisovale kako je, ko izgubiš ljubljeno osebo (B12). Glavno sporočilo te predstave je bilo, da umrla oseba (v tem primeru dedek) nikoli prav zares ne zapusti ostalih. Še zmeraj je v njihovih srcih in jih spremlja vsepovsod kamor gredo. Menim, da je ta zgodbica Petru pomagala, saj se je začel vedno pogosteje pogovarjati o dedku, češ da je tukaj zraven njega in ga spremlja. Druge pomoči nisem prav zares potrebovala.

2. Kako predšolski otroci razumejo smrt starega starša?

- Kako si po vašem mnenju vaš otrok predstavlja pojem smrti?

Naš sin je v sebi nosil veliko jeze in obsojanja. Dedi je umrl namreč v bolnici in mi ga takrat nismo smeli obiskat zaradi covida. Peter je takrat predvsem obsojal zdravniško osebje, da so mu dali preveč zdravil (seveda po njegovem). Po tistem, ko je dedi umrl se je začel bati za vse nas. Strah ga je bilo, da se bo tudi nam kaj zgodilo. Strah ga je bilo smrti in pojem enači z nečim grozovitim (B13). Seveda si tega nisem želela, vendar je vse skupaj žal pripeljalo do tega, da se je Peter začel posledično neizmerno bati za njegove bližnje. Rekla bi, da je smrt zanj nekaj groznega, bolečega (B14).

a. Menite, da je vaša razlaga pripomogla k temu, da otrok drugače dojema smrt kot bi jo sicer?

Sem skoraj prepričana, da je moja razlaga pripomogla malček k temu, da je Peter začel drugače gledati na to, da je dedi odšel in nas zapustil (B15). Lahko bi rekla, da je začel tudi na smrt gledati malo drugače, malo bolj pozitivno, če lahko temu rečem tako. Bi pa rekla, da je najbolj pripomogla k temu prav njegova vzgojiteljica z lutkovno predstavo, saj je po predstavljeni zgodbi Peter začel gledati na celoten proces smrti in izgube starega starša povsem drugače, z drugačnimi očmi (B16).

- Kako vaš otrok razume smrt starega starša?

Na začetku je razumel smrt starega starša kot nekaj bolečega, groznega (B17). Ogromno je prejel za dedkom in mi govoril, da ga pogreša in bi ga rad videl. Meni je bilo zelo hudo. Vendar pa je sčasoma spoznal, da dedka ne bo več in s tem tudi spremenil odnos do smrti. Zavedati se je začel dejstva, da vsak enkrat umre in da s tem ni nič narobe (B18). Zdaj lahko rečem, da gleda Peter na smrt svojega dedka povsem drugače. Ni več tako žalosten in nesrečen. Prav vesel je, ko ga greva skupaj pozdravit na pokopališče. Seveda je bilo zelo težko sprejeti, da dedka ne bo več videl, vendar je bilo potem lažje, ko je to dojel, da tako pač mora biti (B19).

b. Ali ste imeli pri razlagi smrti starega starša s svojim otrokom kaj težav in kako ste se z njimi soočili?

Potrebovali smo kar nekaj časa in energije, da smo pri Petru opazili, da se počasi umirja (B20). Takrat je tudi veliko jokal. Tudi meni je bilo zelo hudo in sem seveda imela kar nekaj težav na začetku, ko smo se začeli pogovarjati o smrti dedka. S težavami sem se soočila na tak način, da sem se poskušala čim več pogovarjati s Petrom o tem, kako ga dedek opazuje od zgoraj in ga spremlja vsepovsod (B21). To je edina stvar, ki je kasneje zalegla.

3. Kakšen je odziv predšolskih otrok ob izgubi starih staršev?

- Kako se je otrok odzval na novico ob izgubi (sprememba v obnašanju)?

Najprej se je povsem zaprl vase (B22), potem pa je na zelo čudne načine izkazoval žalovanje (B23). Lahko bi rekla, da se je Petrovo obnašanje spremenilo čez noč (B24). Postal je tih, razdražen (B25). Ob vsaki najmanjši stresni situaciji je zbežal v sobo in po tihem jokal (B25). Ni nam znal razložiti zakaj joče, čeprav sem vedela zakaj se gre (B26).

- a. Prva njegova reakcija in vedenje ob samem dogodku?

Ko smo mu povedali, da je dedi umrl, je bila njegova prva reakcija, da se lažemo (B27). Želel je na vse načine v bolnico k njemu, da ga bi videl (B28). Rekel je tudi, da smo mi krivi, da je umrl, ker smo ga dali v bolnico (B29). Neprestano je govoril, da hoče dedija nazaj (B30). Nas ni poslušal (B31). Bil je zelo besen in žalosten (B32). Smo rabili kar nekaj časa, da smo ga umirili.

- Kakšno spremembo ste opazili pri otroku po dogodku?

Postal je bolj zaprt vase (B33), ni se več toliko pogovarjal z nami (B34). Bežal je v samoto (B35) in se izogibal pogovoru o dedku (B36). Rad je bil sam s sabo in se igral s kockami (B37). Videlo se mu je, da dedka neizmerno pogreša in ga hoče nazaj. Največja sprememba je bila prav to, da je bistveno manj komuniciral z nami pa tudi z ostalimi kot prej (B38). Ni želel dotika, objema, lepe besede (B39). Rabil je samo sebe, sobo in kocke (B40). Z njimi se je zamotil, da ni toliko mislim na dedka. Vsaj na začetku je bilo tako.

- Kaj opažate pri otroku sedaj (spremembe, posebnosti v vedenju)? (v primeru, da gre za izgubo, ki se je zgodila dalj časa nazaj)

Ker je od smrti dedija preteklo že dobro leto dni, se je naš fant v tem času že umiril. Veliko lažje govori o dedku (B41) in ker sedaj on »čuva« babico, tudi ni več čutiti nobene napetosti. Razlika se opazi v govoru Petra (B42). Bolj je vesel, razigran, več govori in se druží (B43). Sprijaznil se je s tem, da dedka več ni (B44) in tudi ne misli več toliko nanj (B45). Je zelo energičen in dobrovoljen (B46).

4. Kakšen vpliv ima na sprejemanje izgube starega starša odnos med le-tem in vnukom?

- Kako pogosto je otrok srečeval babico/dedka?

Glede na to, da smo z dedkom in babico živeli na istem dvorišču, je bil Peter zelo navezan na svojega dedija. Z dedkom sta se srečevala skoraj vsak dan, saj smo živeli dobesedno skupaj (B47).

- Kakšna je bila njuna medsebojna navezanost?

Njuna medsebojna navezanost je bila močna (B48). Tako dedek kot tudi Peter sta bila drug na drugega zelo navezana. Zelo sta se imela rada. To se je videlo že na daleč. Že od malega je bil dedek Petru junak in najboljši zaveznik (B49). Veliko sta se pogovarjala, si govorila skrivnosti, za katere ni vedel nihče razen njiju. Dedek je Petra navezal na sebe, zato je bilo toliko težje zanj, ko je dedek umrl (B50).

- Kaj je otrok skupaj z babico/dedkom vse počel?

Z dedkom sta skupaj delala v hlevu (B51), saj imamo kmetijo. Dedek je Petra že kot malega naučil voziti traktor (B52). Skupaj sta hranila živino (B53) in delala po hlevu in tudi izven njega razne stvari. Skupaj sta nabirala gobe in kostanje v gozdu (B54). Občasno je dedek Petra vzel s sabo ribariti (B55), saj je bil dedek strasten in zelo dober ribič. Ničkolikokrat je Peter pri dedku tudi prenočil. Izpolnil mu je vsako željo, če je le znal. Sedaj me je strah, ker je na mesto dedka stopila babica. Njo mora čuvati sedaj, ko dedka ni več.

5. Kakšen vpliv ima vloga starša v procesu žalovanja predšolskega otroka?

- Kako ste svojemu otroku (kot starš) predstavili smrt/umiranje in sam proces žalovanja?

Do Petra sem bila že na začetku realna (B56). Nisem želela preveč olepševati situacije, saj sem mnenja, da je boljše biti iskren kot nerealen. Vendar pa sem izhaja iz tega, da mu na čim lepše načine predstavim dejstvo, da dedija ni več med nami (B57). Ogromno sem si pomagala z literaturo na temo umiranja in žalovanja. Petru sem velikokrat rekla, da je dedek vedno zraven njega in ga gleda iz nebes (B58). Da ga bo nekoč lahko šel obiskat, ko bo pripravljen za to (B59). Rekla sem mu, da je dedku v nebesih zelo lepo (B60). Da uživa in dela stvari, ki ga veselijo (B60). Posebej mu nisem razlagala pojmov smrti in žalovanja, sem mu pa razložila, da je povsem normalna bolečina, ki jo zdaj podoživlja (B61). Vendar ne verjamem, da me je takrat Peter razumel kaj sem želela s tem povedati, saj je bil star komaj 4 leta.

a. Ali ste o smrti in žalovanju z otrokom govorili že pred smrtnim slučajem?

O smrti smo se z otrokom pogovarjali velikokrat, ko je na kmetiji poginila kaka žival (B62). Vendar pa to ni enako kot če umre človek. Konkretno o smrti ljudi se torej s Petrom nismo pogovarjali (B63), zato nam je bilo toliko težje potem, ko je umrl dedek. Na začetku res nismo vedeli kako in kaj bi. Kasneje pa smo nekako prebrodili najtežje in se začeli pogovarjati o smrti (B64).

- Koliko časa po smrti ste svojemu otroku povedali/priznali, da babice/dedka ni več?

Da je dedek umrl smo Petru povedali takoj, še isti dan (B65). Bilo bi nemogoče skrivati smrt dedka, saj smo živeli skupaj in bi slej kot prej Peter opazil, da dedka ni.

- Na kakšen način ste otroku razložili, da babice/dedka več ne bo?

Povedali smo mu, da je dedki v bolnici zaspal in da se več ne bo zbudil (B66). Da je šel v nebesa in nas gleda dol iz nebes ter nas vse čuva (B67).

b. S čim vse ste si pomagali, da vam je bilo lažje razložiti tovrstno situacijo?

Priznam, da na začetku nisem niti bila tako pozorna na Petrove izpade, saj sem bila sama v šoku, ko sem izvedela, da mi je umrl oče. Prvi dnevi po smrti so bili stresni za vse nas in nekako nisem imela niti časa, da bi bila pozorna kako se Peter obnaša. Seveda pa sem kasneje, ko sem prišla k sebi, poskušala s Petrom prebirati knjige na temo slovesa od starega starša in se veliko pogovarjala o tem (B68). Pomagala sem si torej s knjigo in pa predvsem z vzgojiteljičino pomočjo (B69).

- Kako ste otroku predstavili postopek izvedbe pogreba?

Odločili smo se, da bo Peter na pogrebu prisoten, saj se mi zdi prav, da se še zadnjič posloviti od svojega dedija, katerega je imel neizmerno rad. Nekako sem čutila, da je prav da gre zraven. Petru nisem na dolgo in široko razlagala kako je na pogrebu, kljub temu, da je bil prvič (B70). Preden smo šli na pokopališče, sem mu razložila, da se gremo še zadnjič posloviti od dedija (B71). Nisem želela preveč komplicirati okoli tega (B72).

- Kako se je predšolski otrok obnašal na pogrebu? (v primeru, da je bil na pogrebu)

Zelo veliko je jokal (B73). Lahko bi rekla, da je tulil (B74). Bilo je zelo travmatično za vse nas. Na začetku je bilo še dobro, ko smo bili v vežici, kasneje pa je bilo vse huje. Histerično je jokal, vendar govoril pa ni (B75).

6. Kako stroka socialnega dela pripomore k pomoči predšolskemu otroku v procesu žalovanja?

- Kako vi razumete socialno delo kot stroko, ki pripomore k pomoči otroku v procesu žalovanja?

Strokovna pomoč se mi zdi nadvse dobrodošla v takih situacijah, vendar jo je potrebno sam poiskati (B76). Veliko ljudi ne želi pomoči v teh primerih, vendar se mi zdi, da je veliko lažje, če najdeš pomoč pri nekemu, ki zna s pravim pristopom lajšati še tako hudo situacijo, vendar je tukaj potrebno veliko zaupanja in pa seveda znanja socialne delavke (B77). Menim, da je stroka kot taka zelo dobrodošla pri samem procesu žalovanja in lahko spremeni ogromno (B78).

- a. Imate morebiti kakšno osebno izkušnjo glede tega, ki bi jo želeli podeliti z mano?

Ko je Petru umrl dedek, se je za nekaj časa zelo zaprl. Zelo malo je govoril. Začelo me je skrbeti, zato sem poiskala pomoč pri socialni delavki v vrtcu (B79). Razložila sem ji celotno situacijo, ona pa mi je dala par napotkov oziroma me usmerila na pravo pot. Povedala mi je, da je to normalna reakcija otroka, ki je v procesu žalovanja. Pomirila me je in mi dala par idej, kako pristopiti do otroka (B80). Predlagala mi je knjige, ki jih lahko skupaj s Petrom prebirava, da bo vse Peter skupaj lažje sprejel (B81). Usmerila me je na pravo pot in mi vliva upanje (B82). Lahko rečem, da mi je pogovor s strokovno delavko zelo pomagal (B83).

- Menite, da bi otrok lažje govoril o preminuli osebi z nekom, ki ni čustveno vpleten, npr. strokovno delavko v vrtcu?

To lahko na podlagi osebne izkušnje kar potrdim, saj nam je v procesu žalovanja veliko pomagala prav vzgojiteljica kot tudi pomočnica ravnateljice (B84). Imam namreč zelo prijetno izkušnjo glede tega, saj je moj sin o dediju lažje govoril z vzgojiteljico kot z nami doma (B85).

9.2.3. Intervju 3

1. Na kakšen način v procesu žalovanja predšolski otroci dobijo pomoč in podporo, in kakšna je ta pomoč?

- Na kakšen način ste otroku nudili pomoč v procesu žalovanja?

Otroku sem nudila pomoč na način, da sem se mu bistveno bolj posvečala kot sicer (C1), namenila sem mu več svojega časa (C2), četudi mi je zaradi tega potem zmanjkalo časa zase in pa seveda z izkazovanjem ljubezni ter topline, ki je je lahko deležen pri starših (C3). Zavzemala sem se za to, da ne bi občutil toliko žalosti in bi se fokusiral na stvari, ki ga osrečujejo (C4). Predvsem sem želela, da bi svoje misli usmeril v igro s prijatelji (C5) in bi se na tak način nekako zamotil in pozabil, da babice ni več med nami. Rada sem ga zamotila s stvarmi, katere je pred smrtjo babice rad počel (C6). To je pomagalo.

- S kakšnimi besedami in pristopom ste ga »pomirili«?

Z besedami, da ga babi gleda iz nebes in misli nanj (C7). Da je z njim vedno in povsod in da ko mu bo hudo, naj pogleda v nebo in se pogovarja z njo, saj ga vedno poslušata in je skupaj z njim (C8). Da misli nanj in ga ima zelo rada (C9). Velikokrat sem se zlomila in jokala, vendar je to sina še bolj žalostilo in ga vznemirilo.

Poskušala sem biti čim bolj mirna ter močna (C10). Z umirjenim tonom sem sinu razložila, da ga ima babica neizmerno rada in se bosta nekoč še srečala (C11).

- S čim vse ste si pomagali, da je otrok lažje sprejel tovrstno izgubo?

Samo z razlago oz. pogovorom (C12). Pogovarjala sem se z njim o babici ter mu povedala, da bo babico nekoč še videl (C13). Da ga gleda iz neba in je povsod z njim (C14). Da se vedno lahko pogovarja z njo, ker ga vidi, vendar ima tako super moč, da je nevidna (C15). Ona njega povsod spremlja in ga vidi, vendar on nje ne more. Pomagala sem si tudi s knjiga, kjer je pisalo o izgubi starih staršev in sinu prebirala te knjige, ki jih je z veseljem in zanimanjem poslušal (C16).

- Ste poiskali pomoč izven ožje družine in kako je ta pomoč potekala?

Ne, ob strani smo mu stali le starši (torej jaz in moj mož), starejši brat ter druga babica s katero skupaj živimo (C17). Nismo rabili širše pomoči, saj menim, da smo zelo dobro sinu razložili kakšna je situacija, vendar vsak na svojevrsten način (C18). Meni je bilo najbolj neprijetno, saj je to bila moja mami in mi je šlo vedno na jok, ko sem se s sinom pogovarjala o babici. On jo je rad vsake toliko omenil in mi rekel, če jo lahko gre obiskat, saj je namreč bil zelo rad pri njej, jaz pa sem mu s težkim srcem odgovorila, da je ne more obiskat, saj je šla v nebesa.

2. Kako predšolski otroci razumejo smrt starega starša?

- Kako si po vašem mnenju vaš otrok predstavlja pojem smrti?

Glede na to, da se doma o pojmu smrti nismo nikoli zares pogovarjali oziroma tudi nismo imeli večjega smrtnega slučaja, razen takrat babice, se mi zdi, da si sin razlaga smrt kot nekaj pozitivnega (C19). Sama sem mu pojem predstavila na malce olepšan način, saj sem mu rekla, da je babica zdaj, ko je umrla, v nebesih in ga gleda. Menim, da je smrt kot tako sin povezal z nečim drugačnim, vendar na pozitiven način (C20). Da je smrt nekaj, kaj čaka vsakega, vendar se je ne rabi bat (C21). Na smrt ne gleda kot na nekaj, kar se je treba bat, vendar na nekaj, kar doleti vsakogar, vendar ni to nič takega (C22).

a. Menite, da je vaša razlaga pripomogla k temu, da otrok drugače dojema smrt kot bi jo sicer?

Mislím, da se takratni 5 letnik ni zavedal stoprocentno kaj točno pomeni smrt, saj je tudi ne bi znal povsem razumet in bi si jo po mojem mnenju napačno razlagal, a da jo je kljub temu lažje dojel po naši razlagi, kot, če naše razlage ne bi bilo (C23). Mi smo mu skušali čim bolj olepšat pojem smrti, saj nismo želeli, da bi preveč trpel, saj je bil zelo navezan na svojo babico. Nekako smo mu skušali realno predstaviti pojem smrti, vendar smo jo nekoliko olepšali. Definitivno pa je razlaga pripomogla k temu, da je otrok dojemal smrt nekoliko drugače zaradi naše razlage (C24). Verjetno bi pojem razumel povsem drugače, če bi mu smrt predstavili z negativnim prizvokom (C25). To pa seveda ni bil naš cilj, saj smo želeli, da se sin ne bi preveč obremenjeval in doživljal preveliko stisko zaradi izgube.

- Kako vaš otrok razume smrt starega starša?

Kot sem že povedala, se mi zdi, da je smrt razumel kot nekaj pozitivnega. Vse skupaj je razumel na tak način, da ga oseba (babica) ni prav zares zapustila, ampak je še zmeraj ob njem (C26). Še zmeraj je skupaj z njim in ga gleda, kako odrašča in se igra. Vendar pa on ne vidi nje, ker je daleč proč v nebesih. Menim, da smrt razume kot nekaj dobrega, vendar se zaveda tega, da nas oseba ob smrti zapusti in je mi ne vidimo več (C27).

- b. Ali ste imeli pri razlagi smrti starega starša s svojim otrokom kaj težav in kako ste se z njimi soočili?

Bilo je zelo težko, saj je bila smrt nenadna in nepričakovana, čez noč in to ravno v času šolskih počitnic, ki jih je otrok preživel pri babici in dedku (C28). Težko mu je bilo razložiti, da babice ne bo več nazaj, tega si ni znal razlagati (C29). Vsaj na začetku. Čez čas je nekako dojel, da babice več ne bo. Na začetku mu je bilo zelo hudo, vendar se je čez nekaj časa umiril in sprejel dejstvo, da je babica zdaj na varnem nekje drugje in da jo bo nekoč spet videl. To ga je zelo pomirilo. Smo pa imeli na samem začetku precej težav, saj se je veliko jokal in mu sploh nismo mogli razložiti smrti babice (C30). Vendar smo vsi skupaj zbrali skupaj ter se dogovorili kako mu bomo na čimbolj lep način razložili, da babice ni več med nami (C31).

3. Kakšen je odziv predšolskih otrok ob izgubi starih staršev?

- Kako se je otrok odzval na novico ob izgubi (sprememba v obnašanju)?

Sprva je bil šokiran (C32), tako kot smo bili vsi. Začel je veliko spraševati po babici (C33). Bil je ves iz sebe (C34). Nekaj časa je rabil, da se je docela pomiril (C35). Rekla bi, da sem v obnašanju opazila le to, da je bil bolj miren in tih kot sicer (C36). Ni veliko govoril (C37). Poslušal je nas kaj odrasle kaj se pogovarjamo in sam pri sebi povezoval določene stvari (C38).

- a. Prva njegova reakcija in vedenje ob samem dogodku?

Prva otrokova reakcija je bila zelo zmedena in nerazložljiva (C39). Babica je umrla v noči, ko je ravno z njo v postelji spal vnuk. Ob trudu oživljanja so napol spečega otroka prenesli v avtodom strica, ki je ravno tiste dni dopustoval pri nas. A otrok je bil tako zmeden, da ni želel spat, niti komunicirati (C40). Z nikomur ni želel govoriti (C42), niti ni jokal (C43), menim, da je bil v velikem šoku in si takrat vsega ni znal razlagati (C44). Priznam, da mu kot mama prve uri po smrti svoje mame nisem mogla bit v oporo, saj sem bila sama čustveno zlomljena. Kasneje sem prišla nekoliko k sebi in mu poskušala razložiti kaj se je zgodilo. Bilo je zelo težko tako sinu kot tudi meni.

- Kakšno spremembo ste opazili pri otroku po dogodku?

Bil je zelo miren, zadržan, nekomunikativen (C45). Držal se je zase in se ni želel družiti z ostalimi (C46). Ni imel očesnega stika (C47). Bil je čisto iz sebe (C48). Ogromno je razmišljal o babici še kar nekaj časa po njeni smrti (C49). Nekaj tednov smo potrebovali, da smo ga spravili na tak nivo, kot je bi pred smrtjo babice.

- Kaj opazate pri otroku sedaj (spremembe, posebnosti v vedenju)? (v primeru, da gre za izgubo, ki se je zgodila dalj časa nazaj)

Sedaj ni nekakšnih sprememb (C50), občasno se spomni na babico (C51) in zelo rad obiše njen grob ter tam pove kaj lepega, kar sta skupaj počela ali doživela (C52).

4. Kakšen vpliv ima na sprejemanje izgube starega starša odnos med le-tem in vnukom?

- Kako pogosto je otrok srečeval babico/dedka?

Otrok je babico obiskoval zelo pogosto (C53), 2 leti pred vrtcem je bil vsak dan pri njej v varstvu (C54). Kasneje, torej v času obiskovanja vrta, se je z babico še zmeraj srečaval 1-3 krat na teden (C55). Velikokrat je bil tam tudi na počitnicah (C56), kot tudi usodnega 05.08.2019.

- Kakšna je bila njuna medsebojna navezanost?

Zelo sta bila navezana en na drugega, bil je njen najmlajši vnuk (C57), veliko časa sta preživela skupaj. Imel jo je zelo rad. Veliko časa sta preživela skupaj, saj je bil ogromno časa pri njej.

- Kaj je otrok skupaj z babico/dedkom vse počel?

1000 in 1 stvar (C58). Igrala sta družabne igre, gledala risanke, barvala pobarvanke, risala, pekla peciva, se sankala, postavljala snežake, nabirala zvončke, hodila na sprehode, obiskovala prve sosede, hranila živali, obdelovala vrt in njivo,... Skupaj sta hodila v trgovine, na sprehode, prav tako ga je kdaj ob nedeljah peljala k maši (C59). Bil je neizmerno navezan nanjo.

5. Kakšen vpliv ima vloga starša v procesu žalovanja predšolskega otroka?

- Kako ste svojemu otroku (kot starš) predstavili smrt/umiranje in sam proces žalovanja?

Zelo na hitro, saj nas je smrt vse zelo presenetila in prizadela (C60).

Če bi babica bila bolna in bi umirala daljši čas, bi se o tem vsekakor več pogovarjali (C61).

Vedno sem si pomagala s prisposodo nebes, saj sem želela, da si otrok pojem smrti predstavlja kot nekaj lepega (C62). Enostavno nisem želela, da bi ob izgubi babice preveč trpel.

a. Ali ste o smrti in žalovanju z otrokom govorili že pred smrtnim slučajem?

Ja ob obisku grobov so po navadi vprašanja o smrti bolj pogosta in takrat smo mu na kratko razložili, zakaj so nekateri, ki jih ni poznal že umrli (C63). Je izjemno radoveden otrok in smo mu že preden je umrla babica nekako razlagali kako je ko nekoga več ni.

- Koliko časa po smrti ste svojemu otroku povedali/priznali, da babice/dedka ni več?

Zelo hitro (C64), deloma še isti dan, z večjim dojetjem oz. razlago pa naslednji dan (C65). Ker se je tisti večer vse skupaj tako hitro odvijalo in smo bili tudi vsi v rahlem šoku, smo se naslednji dan prav zares pogovorili o tem, da babice več ne bo med nami (C66). Bilo je seveda zelo grozno za vse nas.

- Na kakšen način ste otroku razložili, da babice/dedka več ne bo?

Da je včasih tako, da se bogec odloči in k sebi pokliče dobre ljudi (C67). Tako je naredil tudi z našo babico, ki jo je vzel v nebesa veliko prehitro, vendar pa to ne pomeni, da babice ne bo več nikoli videl (C68). Babica je tukaj ob njem, ga čuva (C69). Zdaj je njegov angelček, ki ga varuje pred vsem zlim (C70).

b. S čim vse ste si pomagali, da vam je bilo lažje razložiti tovrstno situacijo?

Samo z razlago, da gre za naraven proces in, da bomo nekoč vsi umrli, le da je do tega časa še veliko let (C71). Prav tako sem prebirala knjige na to tematiko skupaj s sinom in je pomagalo, da je otrok skozi slikanice in zgodbo lažje dojel pojem smrti in umiranja kot takega (C72).

- Kako ste otroku predstavili postopek izvedbe pogreba?

Vse se je odvijalo hitro, otroku smo dali možnost, da se pogreba udeleži prostovoljno, vendar mu nisem podrobno razlagala kako je na pogrebu. Je sam videl kako zgleda pogreb na lastne oči (C73). In tako 5 ter 10 letnik, sta bila zato, da se pogreba udeležita, tako sta se tudi zadnjič poslovila od babice.

- Kako se je predšolski otrok obnašal na pogrebu? (v primeru, da je bil na pogrebu)

Zelo stresno (C74). 10 letnika so čustva zlomila in je neutolažljivo jokal, na pokopališču se je zlomil.

Z čustvenim izlitjem pa je starejši brat vplival tudi na mlajšega bratca (C75). Ob gledanju na zlomljenega brata in starše, tudi on več ni mogel zadrževati solz (C76) in vsi smo neutolažljivo jokali ter se naslanjali en na drugega.

6. Kako stroka socialnega dela pripomore k pomoči predšolskemu otroku v procesu žalovanja?

- Kako vi razumete socialno delo kot stroko, ki pripomore k pomoči otroku v procesu žalovanja?

Nimamo izkušenj. Kot socialno delavko pa si predstavljam, da je otroku v pomoč oz. čustveno podporo (C77).

- a. Imate morebiti kakšno osebno izkušnjo glede tega, ki bi jo želeli podeliti z mano?

Nimamo (C78).

- Menite, da bi otrok lažje govoril o preminuli osebi z nekom, ki ni čustveno vpleten, npr. strokovno delavko v vrtcu?

Menim, da bi z zunanjo osebo oz. osebo, ki ni v čustveni navezanosti z otrokom, težje govoril (C79).

9.2.4. Intervju 4

1. Na kakšen način v procesu žalovanja predšolski otroci dobijo pomoč in podporo, in kakšna je ta pomoč?

- Na kakšen način ste otroku nudili pomoč v procesu žalovanja?

Ko je sinu umrla stara mama, sem ravno na faksu delala seminarsko iz tabu teme smrt. Zelo mi je pomagalo teoretično znanje, ki sem ga pridobila (D1). S sinom sva v knjižnici poiskala knjige na omenjeno tematiko (D2). Pomagala sem si torej s knjigami, pa tudi z znanjem, ki sem ga pridobila tekom pisanja seminarske naloge (D3). Ves čas sem bila zraven sina in mu stala ob strani med žalovanjem za babico (D4).

- S kakšnimi besedami in pristopom ste ga »pomirili«?

Pazila sem, da nisem izbirala neprimernih besednih zvez kot so: *»da je mama zaspala, da je mama odšla ipd...«* (D5). Raje sem govorila v smislu, da je za babico žal konec tega življenja in je umrla (D6). Bila sem iskrena z njim (D7). S sinom sva namreč veliko govorila o tem, kaj se zgodi z nekom, ki umre. Obiskala sva pokopališče, kjer je prižgal svečo svoji babici in na tak način ohranil stik z njo (D8). Kljub temu, da je bil star šele 3,5 leta, sem odgovarjala na vsa njegova vprašanja. Nisem želela, da bi tema smrti ostala tabu. Vse sva skupaj predebatirala ter se pogovorila (D9). O vsem sva se pogovarjala. Tudi jokali smo pred njim in udeležen je bil pri vseh obredih pogreba (D10).

- S čim vse ste si pomagali, da je otrok lažje sprejel tovrstno izgubo?

Največ sem si pomagala s knjigami ter tudi spletnimi članki, ki sem ji prebiralala tekom pisanja seminarske naloge (D11). Prebiralala sem predvsem o tem, kako pristopiti do žalujočega otroka in kakšne besede uporabiti, ko se pogovarjamo z njim o smrti bližnjega (D12). To se mi zdi, da mi je najbolj pomagalo pri razlagi svojemu sinu.

- Ste poiskali pomoč izven ožje družine in kako je ta pomoč potekala?

Izven družine pomoči nisem iskala (D13).

2. Kako predšolski otroci razumejo smrt starega starša?

- Kako si po vašem mnenju vaš otrok predstavlja pojem smrti?

Še danes se spomnim njegovega zmedenega pogleda, ko sem mu povedala, da je stara mama umrla. Sin ni razumel, da je smrt nekaj dokončnega, minljivega (D14). Mislil je, da je za kratek čas odšla, vendar bo prišla nazaj med nas (D15). Smrt je po mojem mnenju razumel kot nekaj, kar ni dokončno, večno (D16). Velikokrat je vprašal, kdaj pride mama spet na obisk (D17). In postopek razlage, da je mama umrla, da je pokopana na

pokopališču, smo velikokrat ponavljali (D18). Nikakor ni dojel, da stare mame ne bo več nazaj, in da ko nekdo umre, to pomeni, da ga ni več (D19).

a. Menite, da je vaša razlaga pripomogla k temu, da otrok drugače dojema smrt kot bi jo sicer? Sigurno je z mojo razlago in sočutnim pristopom lažje sprejemal situacijo, saj sem vložila veliko svoje energije v to, da mu smrt razložim na njemu čimbolj razumevajoč način (D20). Trudila sem se, da bi mu smrt predstavila na čimbolj realen način, vendar je malim otrokom nekatere stvari pač težje dopovedati. Otroci pri takšni starosti, kot jo je imel moj sin, ko je izgubil staro mamo, še ne razumejo kaj pomeni, da je ljubljena oseba za večno odšla (D21). Imela sem kar nekaj težav pri razlagi, vendar kljub temu lahko trdim, da sem sinu z razlago odprla marsikatero področje, katerega poprej še ni poznal (D22).

- Kako vaš otrok razume smrt starega starša?

Menim, da se moj sin ni povsem zavedal kaj pomeni, ko ti nekdo umre (D23). Mislil je, da bo stara mama prišla nazaj (D24). Ni razumel, da je ne bo nikoli več videl (D25). Smrt stare mame je razumel kot nekaj začasnega (D26). Nekaj, kar ne traja večno, ampak je minljivo (D27). To lahko potrdim s tem, ko me je nešteto krat spraševal kdaj se stara mama vrne nazaj in kdaj jo bo lahko spet videl in objel (D28).

b. Ali ste imeli pri razlagi smrti starega starša s svojim otrokom kaj težav in kako ste se z njimi soočili?

Težav pri razlagi nisem imela, ker je bila sinova stara mama moja tašča in sem bila manj čustveno vpletena kot če bi bila to moja mami (D29). Sigurno ne bi to spremenilo dejstva, da je bil vključen v vse in sem se z njim pogovarjala o vsem. Zagotovo bi pa bilo težje, ker bi bila moja čustvena vpletenost močnejša (D30). Lahko rečem, da je iz tega vidika bila razlaga smrti njegove babice manj boleča (D31).

3. Kakšen je odziv predšolskih otrok ob izgubi starih staršev?

- Kako se je otrok odzval na novico ob izgubi (sprememba v obnašanju)?

Ob novici je bil sprva dokaj zmeden in presenečen (D32). Ni vedel kaj točno se dogaja in kaj pomeni, da je stara mama umrla (D33). Zelo kmalu je »pozabil«, se vrnil nazaj k igri, potem pa čez čas spet prišel z vprašanji (D34). Opazila sem, da je veliko opazoval nas odrasle in poslušal kaj smo se pogovarjali (D35).

a. Prva njegova reakcija in vedenje ob samem dogodku?

Bil je šokiran, prestrašen in izredno tih (D36). Poslušal je nas odrasle in se spraševal kaj točno se dogaja (D37). Hodil je sem ter tja in bil nemiren (D38).

- Kakšno spremembo ste opazili pri otroku po dogodku?

Vidnih sprememb v obnašanju ni bilo zaznati, razen tega, da je veliko spraševal po stari mami (D39). Zanimalo ga je ogromno stvari povezanih s smrtjo in žalovanjem (D40). Vse je želel vedet do potankosti (D41). Zdi se mi tudi, da je bil malce bolj premišljen v smislu spraševanja (D42) in ogromno razmišljal o tem kam je šla stara mama in zakaj nas je zapustila (D43). Opazila sem tudi, da je bil nekaj tednov po smrti stare mame malce bolj tih (D44). Držal se je zase in ni želel druženja s sovrstniki (D45).

- Kaj opazate pri otroku sedaj (spremembe, posebnosti v vedenju)? (v primeru, da gre za izgubo, ki se je zgodila dalj časa nazaj)

Glede spremembe v vedenju lahko rečem, da je precej bolj družaben kot je bil na začetku (D46). Precej govori in ni več toliko zadržan (D47). Ne sprašuje več po stari mami (D48), kljub temu pa težko rečem, kaj je bilo z njegovim vedenjem na dolgi rok, saj je sin čez pol leta v prometni nesreči izgubil očeta in takrat se je zgodil kolaps naše družine (D49). In od tiste točke naprej je verjetno vsaka sprememba v njegovem vedenju posledica izgube očeta in ne stare mame (D50).

4. Kakšen vpliv ima na sprejemanje izgube starega starša odnos med le-tem in vnukom?

- Kako pogosto je otrok srečeval babico/dedka?

Sin je bil vsakodnevno v stiku s staro mamo, ker ga je pazila po vrtcu (D51). Pazila ga je približno dve do tri ure, dokler ga nisem prišla jaz oziroma moj mož iskati. Stara mama in sin sta torej bila skupaj vsak dan razen za vikende (D52).

- Kakšna je bila njuna medsebojna navezanost?

Glede na to, da sta večino časa preživela skupaj, lahko rečem, da je bila medsebojna navezanost med sinom ter staro mamo zelo močna (D53). Zelo sta se imela rada. Sin je bil neizmerno navezan nanjo, prav tako tudi ona nanj. Bila sta najboljša prijatelja, ki sta si zaupala ogromno stvari (D54).

- Kaj je otrok skupaj z babico/dedkom vse počel?

Skupaj sta počela marsikaj. S staro mamo sta hodila v hribe, urejala vrt, pekla, kuhala (D55). Stara mama je sina povsod vključevala zraven (D56). Posledično se je sin ogromno naučil od nje (D57). Lahko bi rekla, da mu je bila kot druga mama (D58). Stara mama je bila zelo dobra v prebiranju pravljič, katere je sin zelo rad poslušal (D59). Naučila ga je marsikaj. Za svoja leta je bila stara mama neizmerno pametna in spretna.

5. Kakšen vpliv ima vloga starša v procesu žalovanja predšolskega otroka?

- Kako ste svojemu otroku (kot starš) predstavili smrt/umiranje in sam proces žalovanja?

Sinu sem predstavila umiranje preko otroških knjig (D60). Veliko sva skupaj prebirala o tej tematiki (D61). Sin me je tudi ogromno spraševal, saj ga je to področje zelo zanimalo. Poslužila sem se razlage, da srce preneha biti (D62). S pomočjo risbe sem sinu razložila, kako vse skupaj poteka, ko nekomu neha biti srček (D63). Najlažje mi je bilo, da sem govorila o srčku stare mame, saj je s tem tudi lažje sprejel dejstvo, da je ni več med nami (D64). Vse skupaj je dojemal kot nek naraven proces (D65). Poiskala sva tudi mrtve živali in opazovala ali se premikajo, saj si je preko živali, ki so prav tako živa bitja, lažje predstavljal, kako je, ko nekdo umre (D66).

- a. Ali ste o smrti in žalovanju z otrokom govorili že pred smrtnim slučajem?

Pred dogodkom o smrti nismo govorili, saj tudi ni bilo potrebno (D67). Nihče od bližnjih ni pred staro mamo umrl. Pa tudi ni bilo posebne priložnosti, da bi doma omenjali temo smrti, saj je kljub vsemu še zmeraj tabu tema in se o njej malokdo prav zares pogovarja, če seveda to ni potrebno (D68).

Je bilo pa prav zaradi tega toliko težje, ko je umrla stara mama (D69). Nihče ni bil pripravljen na smrt, kaj šele na tovrstno razlago triletniku (D70).

- Koliko časa po smrti ste svojemu otroku povedali/priznali, da babice/dedka ni več?

Takoj sem sinu povedala, da je stara mama umrla (D71). Nisem niti imela druge možnosti, saj je bil sin ob novici, da je stara mama umrla, zraven mene (D72). Nisem mogla in ne znala skrivati, da je vse okej (D73). S smrtjo stare mame nisem zavlačevala, saj nima smisla. S sinom sem bila že na začetku iskrena (D74). Seveda

pa sem se kasneje bala kako bo vse skupaj sin prenesel. Moram priznati, da je kar dobro sprejel dejstvo, da stare mame ni več, kljub temu, da je bil nanjo precej navezan.

- Na kakšen način ste otroku razložili, da babice/dedka več ne bo?

Glede na to, da me je sin po smrti stare mame ogromno spraševal o tem kje je stara mama, kaj počne, ali je na varnem itd., sem imela kar precej težav z razlago. Vendar pa sem mu skušala odsotnost stare mame razložiti na čimbolj preprost, vendar iskren način (D75). Sinu sem rekla, da je stara mama na varnem in ji je dobro (D76). Da je napočil njen čas odhoda in da zdaj čuva njega in ga gleda iz nebes (D77). Rekla sem mu tudi, da je bila precej bolna in je bolje za njo, da je odšla (D78). Bi se drugače preveč mučila. Seveda sem mu malce olepšala celotno situacijo., saj si nisem želela, da bi triletni sin preveč trpel zaradi smrti stare mame (D79).

b. S čim vse ste si pomagali, da vam je bilo lažje razložiti tovrstno situacijo?

Kot sem že omenila sem si ogromno pomagala z otroškimi knjigami (D80). Ob branju teh knjig, sem dobila veliko idej, kakšne besede uporabiti, da bo sinu lažje sprejeti smrt stare mame (D81). Prav tako sem prebirala spletno literaturo na temo žalovanja predšolskih otrok, vendar je o tem še zelo malo raziskanega ter napisanega (D82).

- Kako ste otroku predstavili postopek izvedbe pogreba?

Posebej pogreba nisem opisovala (D83). Bil je tam. Takrat se mi je zdelo nesmiselno, da bi mu predhodno razlagala kako poteka pogreb (D84). Najlažje mi je bilo, da gre zraven in vidi kako vse skupaj poteka (D85). Razpet je bil med svojo otroško razigranostjo in opazovanjem ljudi okoli sebe (D86). Spraševal me je zakaj jokajo in jaz sem mu sproti odgovarjala (D87). Bil je zelo radoveden (D88).

- Kako se je predšolski otrok obnašal na pogrebu? (*v primeru, da je bil na pogrebu*)

Presenetilo me je, da se ni jokal (D89). Bil je miren in opazoval ostale soudeležene na pogrebu (D90). Med pogrebom je spraševal otroške stvari (D91). Kako smo mam, ki je velika, spravili v tako majhno škatlico – žaro (D92). Če jo boli in ali jo bo zeblo, ko jo bodo zakopali v zemljo ipd. (D93)

6. Kako stroka socialnega dela pripomore k pomoči predšolskemu otroku v procesu žalovanja?

- Kako vi razumete socialno delo kot stroko, ki pripomore k pomoči otroku v procesu žalovanja?

Menim, da socialno delo v svoji profesiji temelji na tem, da pomaga ljudem, v tem primeru otrokom, da bodo lahko na najboljši možen in koristen način nadaljevali s svojim življenjem (D94). Socialni delavci so ljudje, ki pri svojem delu stremijo k temu, da žalujočim otrokom pomagajo najti smisel v njihovih težkih situacijah (D95). Zelo pomembno pa je, da je socialni delavec do žalujočega otroka empatičen ter mu pusti, da izraža vsa čustva. S takšnim pristopom se bo otrok do socialnega delavca počutil varno ter sprejeto. Stroko socialnega dela torej razumem kot stroko, ki se v procesu žalovanja osredotoča na tisto, kar je uresničljivo (D96). Žalujočemu otroku pomaga sprejeti izgubo ter v otroku prepoznati in izraziti čustva (D97). Socialni delavec pri svojem delu stremi k temu, da v različnih fazah žalovanja, predšolskemu otroku zagotavlja stalno podporo in pomoč (D98).

a. Imate morebiti kakšno osebno izkušnjo glede tega, ki bi jo želeli podeliti z mano?

Žal nimam (D99).

- Menite, da bi otrok lažje govoril o preminuli osebi z nekom, ki ni čustveno vpleten, npr. strokovno delavko v vrtcu?

Zagotovo bi otrok lažje govoril z nekom, ki ni čustveno vpleten, ker otroci težko gledajo nekoga, ki ga imajo radi, da joka in mu je hudo (D100). In lahko bi se zgodilo, da bi prenehali spraševati stvari, ker ne bi želeli, da, v mojem primeru, jaz recimo jokam, če bi sin spraševal o stari mami (D101).

9.2.5. Intervju 5

1. Na kakšen način v procesu žalovanja predšolski otroci dobijo pomoč in podporo, in kakšna je ta pomoč?

- Na kakšen način ste otroku nudili pomoč v procesu žalovanja?

Sin je bil še majhen, ko mu je umrl dedi. Stara je bil 3 leta. Ker je bil pred smrtjo hudo bolan, smo ga že med zdravljenjem pripravljali na to, da dedija kmalu ne bo več. Spomnim se, da sem se s svojim sinom veliko pogovarjala o dedku in o tem, da ga kmalu več ne bo (E1). Nisem imela zadržkov govoriti o smrti in bolezni dedka (E2). Otrok se ga je namreč že začel bati, saj je skoraj čez noč nehal govoriti in postal odvisen od drugih.

- S kakšnimi besedami in pristopom ste ga »pomirili«?

Sin je bil žalosten, da dedija ni več, ni pa jokal. Menim, da je bil še premajhen. Prav tako se mi zdi, da je vplivalo na reakcijo izgube dedka to, da nista bila v tesnem stiku. Sicer smo pred smrtjo dedka veliko govorili o minljivosti in sin ni imel velikih težav, da bi ga bilo potrebno pomiriti. Zadoščal je zgolj pogovor (E3).

- S čim vse ste si pomagali, da je otrok lažje sprejel tovrstno izgubo?

Da je otrok lažje sprejel izgubo dedka, sem si pomagala s pogovorom z drugimi, ki so imeli podobno izkušnjo (E4). Spomnim se, da je v tistem času izgubila svojo mamo moja zelo dobra prijateljica, ki je prav tako kot jaz imela predšolskega otroka (E5). Z njo sva se veliko pogovarjali o tem, kako otroku obrazložiti situacijo smrtnega slučaja. Pomagalo mi je, da sem se vsake toliko slišala z njo in pogovarjala o tej tematiki. Pomagalo je. Druga drugi sva dali nekaj idej kako pristopiti do otroka in s kakšnimi besedami obrazložiti smrtni slučaj, da bo predšolski otrok razumel (E6). Med drugim sem si pomagala tudi z literaturo, ki sem jo prebirala na spletu ter raznimi forumi, kjer so se starši med seboj pogovarjali o tem, kako bi naj otroku predstavili pojem smrti (E7).

- Ste poiskali pomoč izven ožje družine in kako je ta pomoč potekala?

Pomoči izven družine nisem iskala, razen tega, da sem se slišala z zelo dobro prijateljico preko telefona in se pogovarjala o tem, kako obrazložiti petletniku pojem smrti. (E8) Nekako smo smrtni slučaj predelovali znotraj ožje družine (E9).

2. Kako predšolski otroci razumejo smrt starega starša?

- Kako si po vašem mnenju vaš otrok predstavlja pojem smrti?

Sem mnenja, da je sin pri treh letih smrt dojemal malo drugače kot je v resnici (E10). Rekla bi, da si je pojem smrti predstavljal kot nekaj začasnega, neminljivega (E11), saj je po smrti veliko spraševal kdaj se bo dedek ponovno vrnil, kljub temu, da je vedel, da je umrl in šel v nebesa (E12). Nekako si je predstavljal, da bo enkrat iz nebes ponovno prišel spet med nas (E13). Smrt je sicer dojemal kot nekaj hudega, bolečega in žalostnega saj osebe, ki si jo imel rad, ni več tukaj (E14).

a. Menite, da je vaša razlaga pripomogla k temu, da otrok drugače dojema smrt kot bi jo sicer?

Ne bi rekla, da bi sin zaradi moje razlage smrt dojemal kot nekaj povsem drugačnega, bi pa rekla, da je moja razlaga pripomogla k temu, da je smrt za takratni čas dojemal manj boleče kot bi sicer (E15). To je seveda bilo v mojem interesu. Sinu sem namreč želela smrt obrazložiti na njemu prijazen način, da ga ne bi preveč vse skupaj prizadelo (E16). Takrat je bil (vsaj za moje pojme) še premajhen, da bi lahko vse skupaj dojel tako kot v resnici je (E17). Drži pa, da sem pri razlagi poskušala biti karseda točna in realna. Nisem želela, da bi sinu na povsem drugačen način razložila pojem, kot v resnici je. To lahko z gotovostjo trdim.

- Kako vaš otrok razume smrt starega starša?

Menim, da si je moj otrok predstavljal smrt dedka na tak način, da ga preprosto ni več med nami in je šel v nebesa, od koder pazi na nas (E18). Da nas čuva in skrbi, da se nam ne bo zgodilo kaj hudega (E19), vendar obenem ne dojame, da dedka nikoli več ne bo nazaj (E20). Enkrat mi je rekel, da je dedek bil že dovolj star in je pač umrl, vendar je kasneje kljub temu spraševal kdaj bo dedek nazaj (E21).

- b. Ali ste imeli pri razlagi smrti starega starša s svojim otrokom kaj težav in kako ste se z njimi soočili?

Večjih težav sicer ni bilo, vendar sem imela malce težav pri tem, ko me je sin vprašal kdaj pride dedek spet nazaj (E22). Nisem vedela, kako mu naj razložim, da je smrt dedka večna in ga ne bo več nikoli med nami (E23). Bilo mi je hudo, saj nisem želela, da bi bilo hudo tudi mojemu sinu (E24).

3. Kakšen je odziv predšolskih otrok ob izgubi starih staršev?

- Kako se je otrok odzval na novico ob izgubi (sprememba v obnašanju)?

Na samem začetku nisem zaznala sprememb v obnašanju (E25). Nekako se mi zdi, da še sin v tistem trenutku ni povsem dojel, da je dedek zares zapustil ta svet (E26). Bil je dokaj normalen, vendar malce zamišljen, saj tudi ni vedel kaj pomeni, ko nekdo enkrat umre (E27). Ko smo mu povedali, da je dedek umrl ni vedel kaj točno to pomeni, zato je bil sprva precej razmišljujoč bi rekla (E28).

- a. Prva njegova reakcija in vedenje ob samem dogodku?

Prva njegova reakcija oziroma vprašanje je bilo: *»Zakaj je dedek umrl? Ali še ga bomo kdaj lahko videli? Kje je zdaj dedi? Kaj dela dedi? Ali je dedi na varnem?«* (E29). Vedenje je bilo dokaj umirjeno, saj ni povsem vedel kaj točno se je zgodilo in kaj vse to pomeni (E30).

- Kakšno spremembo ste opazili pri otroku po dogodku?

Po dogodku je veliko spraševal o dedku (E31). Začelo ga je skrbeti kje je dedek in kaj počne (E32). Vendar to ni počel dolgo. Ko sem mu objasnila kako je na stvari je potem postopoma pozabil nanj in se obnašal normalno kot poprej (E33).

- Kaj opazate pri otroku sedaj (spremembe, posebnosti v vedenju)? (v primeru, da gre za izgubo, ki se je zgodila dalj časa nazaj)

Zdaj je sin že večji in izgubo dedija primerja z drugimi izgubami, ki bi se lahko zgodile, npr. z izgubo babice, ki živi v isti hiši ali z izgubo staršev (E34). Takšne misli ga sicer zelo prizadenejo in je potem zelo žalosten, vendar potem s pogovorom rešimo situacijo (E35). Zdaj je veliko lažje, ko je večji in razume nekatere stvari drugače kot jih je pri treh letih (E36). Pri sinu opazim, da smrt dojema kot nekaj slabega, končnega, vendar se obenem zaveda dejstva, da je to nekaj, kar časa vsakogar (E37).

4. Kakšen vpliv ima na sprejemanje izgube starega starša odnos med le-tem in vnukom?

- Kako pogosto je otrok srečeval babico/dedka?

Sin je dedka srečeval približno enkrat do dvakrat tedensko, saj smo bili oddaljeni približno deset minut z avtomobilom (E38). Ni ga pogosto srečeval, vendar ga je kljub temu imel zelo rad (E39).

- Kakšna je bila njuna medsebojna navezanost?

Dedi je bil zelo navezan nanj, sin pa ne toliko (E40). Glede na to, da je bil moj sin dedkov edini vnuk, je bila ta njegova navezanost nanj še toliko bolj močna in prisotna (E41). Najbrž tudi tukaj leži razlog, da dedija ne pogreša tako zelo (E42).

- Kaj je otrok skupaj z babico/dedkom vse počel?

Sin je bil pri dedku pogosto v varstvu ter se z njim veliko igral (E43). Šla sta skupaj na krajše sprehode, ko je bil seveda še dedek pri močeh (E44). Velikokrat sta šla v gozd nabirat kostanje, gobe ter gozdne jagode (E45). Glede na to, da sta se več družila, ko je bil sin še zelo majhen, se najbrž večino stvari sploh ne spominja več (E46).

5. Kakšen vpliv ima vloga starša v procesu žalovanja predšolskega otroka?

- Kako ste svojemu otroku (kot starš) predstavili smrt/umiranje in sam proces žalovanja?

Po smrti je sin še večkrat kaj vprašal in nismo imeli zadržkov govoriti o bolezni in smrti (E47). Še danes, po šestih letih, ga večkrat omeni (E48). Umiranje sem sinu predstavila kot naraven proces, da nas dedi gleda iz nebes in pazi na nas (E49). Rekla sem mu tudi, da je normalno, da smo žalostni in da jokamo, saj na tak način žalujemo za dedijem, ki nas je zapustil (E50).

- a. Ali ste o smrti in žalovanju z otrokom govorili že pred smrtnim slučajem?

Da, o smrti sem s sinom govorila, ko nam je poginil hišni ljubljencek (E51). Takrat sem mu razložila kako je, ko nas nekdo zapusti (E52). Bilo je sicer drugače, saj se je šlo za psa. Kljub temu pa smo se preden je dedek umrl, torej že med samim zdravljenjem, pogovarjali o tem, da nas bo dedi počasi zapustil, ker smo vedeli, da bo kmalu umrl (E53).

- Koliko časa po smrti ste svojemu otroku povedali/priznali, da babice/dedka ni več?

Takoj, še isti dan, ko je dedek umrl (E54). S smrtjo nismo želeli zavlačevati in smo sinu takoj povedali, da dedka ni več med nami (E55).

- Na kakšen način ste otroku razložili, da babice/dedka več ne bo?

Sinu sem dedkov odhod razložila na tak način, da sem mu rekla, da je dedi bil že zelo star, kar v bistvu drži, saj je dočakal 81 let starosti (E56). Prav tako sem mu rekla, da je bil že zelo bolan in da nas je zaradi tega zapustil in umrl (E57). Da je neizmerno trpel in se mučil in je bolje, da je šel v nebesa (E58).

- b. S čim vse ste si pomagali, da vam je bilo lažje razložiti tovrstno situacijo?

Pri razlagi sem si pomagala predvsem z literaturo, ki sem jo prebirala na spletu (E59). Dodatne pomoči nisem potrebovala, saj sem skušala izhajati predvsem iz sebe in svojih besed (E60). Nisem želela, da bi karkoli drugega vplivalo na to, kako bom jaz sinu razložila tovrstno situacijo (E61). Nekaj malega sem si torej prebrala na spletu, vendar sem skušala sinu s svojimi besedami razložiti smrt dedka (E62).

- Kako ste otroku predstavili postopek izvedbe pogreba?

Točno tako kot postopek poteka. Torej od krematorija do samega pogreba (E63). Seveda sem mu skušala predstaviti pogreb na njemu najbolj prijazen in razumljiv način (E64). Opisala sem mu, da se najprej vsi znanci pokojnega zberejo skupaj, potem sledi maša za umrlim in na koncu še sam pokop dedka na pokopališče (E65). Z zanimanjem me je poslušal in me kasneje tudi spraševal ogromno vprašanj. Ni najbolj razumel kam točno dedka pokopljejo in kje bo. Vse sem mu razložila tako kot je in se nisem »šparala« z besedami (E66).

- Kako se je predšolski otrok obnašal na pogrebu? (*v primeru, da je bil na pogrebu*)

Sin se pogreba na žalost ni udeležil, saj sem se odločila, da bo v tistem času raje v vrtcu (E67).

6. Kako stroka socialnega dela pripomore k pomoči predšolskemu otroku v procesu žalovanja?

- Kako vi razumete socialno delo kot stroko, ki pripomore k pomoči otroku v procesu žalovanja?

Področje socialnega dela vidim kot del stroke, ki pomaga ljudem v stiskah, ko potrebujejo kakršnokoli pomoč, tudi ko ne znajo pomagati žalujočemu otroku (E68). Ali še več, ko otroci nimajo nikogar, ki bi jim razložil in pojasnil smrt in žalovanje, socialni delavec igra pomembno vlogo (E69). Še posebej pri posameznikih, ki uporabljajo socialne storitve za kaj več kot le ureditev socialnih transferjev (E70). Ko so takšnim posameznikom socialni delavci v pomoč in podporo v težkih življenjskih situacijah.

a. Imate morebiti kakšno osebno izkušnjo glede tega, ki bi jo želeli podeliti z mano?

Žal nimam (E71).

- Menite, da bi otrok lažje govoril o preminuli osebi z nekom, ki ni čustveno vpleten, npr. strokovno delavko v vrtcu?

Za svojega otroka lahko rečem, da ne, saj menim, da se otrok svojemu staršu najbolj odpre in mu tudi zaupa (E72). Za otroke, ki nimajo urejenih družinskih odnosov, ki recimo živijo pri rejnikih, ali otroci, ki imajo starše alkoholike, pa bi rekla da (E73).

9.2.6. Intervju 6

1. Na kakšen način v procesu žalovanja predšolski otroci dobijo pomoč in podporo, in kakšna je ta pomoč?

- Na kakšen način ste otroku nudili pomoč v procesu žalovanja?

Svoji punčki sem nudila pomoč in podporo predvsem preko pogovora (F1). Veliko sva se pogovarjali o smrti babice (F2). Ogromno me je sama spraševala o babici in jaz sem ji na vsako vprašanje odgovorila (F3). Spraševala je npr. kje je zdaj babica, kako se počuti, kaj dela itd. Veliko sva se tudi objemali ter skupaj jokali (F4). Jokanje se mi zdi zelo pomembno v procesu žalovanja, saj je potrebno otroku dati vedeti, da je popolnoma normalno, da kdaj jočemo, ko nam je hudo. Seveda pa sva skupaj z mojo punčko preko razlage predelovali smrt babice (F5).

- S kakšnimi besedami in pristopom ste ga »pomirili«?

Svoj pristop bi ocenila kot miren in direkten (F6). Vse skupaj sem ji poskušala razložiti na način, da je sedaj babica šla med angele in da jo lahko vidi kot najsvetlejšo zvezdo na nebu, ki jo lahko vidiš (F7). Rekla sem ji tudi, da lahko vsakič, ko jo bo želela videti, pogleda v nebo in ji pomaha (F8). Babica jo bo sicer videla, vendar ona ne bo nje (F9). Da je vedno v našem srčku (F10).

- S čim vse ste si pomagali, da je otrok lažje sprejel tovrstno izgubo?

Super nam je prišlo, da je dobila za Sv. Miklavža plišastega angela, kateremu je dala ime po svoji babici (F11). Ta angelček zdaj vsako noč spi zraven nje in jo varuje (F12). To ji je res veliko pomagalo. Pomagalo pa ji je tudi, da sem prve noči spala zraven nje in ji pripovedovala o babičini mladosti (F13). Pokojna babica je bila moja mama, zato sem svoji punčki razlagala, kaj vse sva skupaj z mamo počeli, ko sem bila še majhna (F14).

- Ste poiskali pomoč izven ožje družine in kako je ta pomoč potekala?

Nisem, saj nisem rabila dodatne pomoči (F15).

2. Kako predšolski otroci razumejo smrt starega starša?

- Kako si po vašem mnenju vaš otrok predstavlja pojem smrti?

Smrt si seveda razlaga po svoje, saj je še premajhna, da bi lahko točno razumela kaj pomeni, ko nekdo umre (F16). Kljub moji razlagi, menim, da si hčera smrt razlaga kot nekaj, kar doleti stare ljudi, ki so bolni (F17). Glede na to, da je babica umrla zaradi bolezni in visoke starosti, sem svoji punčki razložila, da je bil že čas, da se babica poslovijo. In menim, da na tak način tudi razume smrt in jo enači z visoko starostjo ter boleznijo (F18). Zaveda pa se, da babice ne bo več nazaj, zato lahko trdim, da smrt zanjo pomeni dokončna ter večna (F19). Razume bolje, saj je bila prisotna tako doma, ko je babica umrla, kot tudi na pogrebu samem (F20). Prav tako je na lastne oči videla babico, ko so jo dali v krsto (F21).

a. Menite, da je vaša razlaga pripomogla k temu, da otrok drugače dojema smrt kot bi jo sicer?

Rekla bi, da moja razlaga ne vpliva ravno na to, da drugače dojema smrt (F22). Slednji pojem sicer ne razume čisto v dobesednem pomenu.

- Kako vaš otrok razume smrt starega starša?

Rekla bi, da hčera smrt babice razume na način, da nas je babica zapustila in odšla med angele (F23). Da zdaj babica čuva na njo in je vedno zraven nje, vendar je ne more videti (F24). Sicer pa razume to, da babice ne bo nikoli več videla, vendar jo bo lahko šla pozdravit na pokopališče, ko bo to želela (F25).

b. Ali ste imeli pri razlagi smrti starega starša s svojim otrokom kaj težav in kako ste se z njimi soočili?

Večjih težav pri razlagi nisem imela, saj sem skušala na miren način, predvsem pa razločno ter sočutno opisati smrt babice (F26). Trudila sem se uporabljati najlepše prispodobne, da je moji deklici bilo lažje sprejemati dejstvo, da babice ni več fizično med nami (F27). Zadnja stvar, ki bi si jo takrat želela, je ta, da bi moja deklica preveč trpela zaradi izgube babice. Nisem želela, da bi pri svojih petih letih doživljala hude bolečine (F28). Pri razlagi sem bila torej zelo previdna s kakšnimi besedami sem opisovala sam proces smrti in žalovanja (F29).

3. Kakšen je odziv predšolskih otrok ob izgubi starih staršev?

- Kako se je otrok odzval na novice ob izgubi (sprememba v obnašanju)?

Na novice ob izgubi je bila sprva zelo prestrašena, obenem pa radovedna kaj to pomeni, da je babica umrla (F30). Hčera je po naravi zelo energičen otrok, vendar je ob novici, da babice ni več, kar obnemela in postala zelo mirna (F31). Opazovala je nas odrasle in se čudila kaj se dogaja (F32). Bila je otožna in zmedena (F33). Ni si znala predstavljati in razlagati kaj vse to pomeni, zato je sprva le opazovala, kasneje pa začela spraševati (F34). Glede na to, da je hčerka videla babico mrtvo ležati v postelji, lahko rečem, da je dokaj mirno sprejela vso situacijo, kljub temu, da je bila nanjo močno navezana (F35). Najbrž zato, ker še ni najbolj razumela kaj

se pravzaprav dogaja (F36). Sprva je mislila, da je babica v globokem spancu in se zato noče zbuditi (F37). Klicala je babico in ji rekla naj se že enkrat zbudi (F38). Ko je vse skupaj začela dojemati, je začela jokati in ni želela zapustiti babice (F39).

a. Prva njegova reakcija in vedenje ob samem dogodku?

Pri nas je bil najprej prisoten šok in takoj zatem jok (F40). Hčera je na začetku veliko jokala za babico. Potem sem pomirila vse otroke, kar jih je bilo doma. Ker so bili vsi kasneje mirni, je tudi naša najmlajša ostala mirna (F41). Predvsem pa ji je pomagalo to, da je mamo prekrižala in se ji zahvalila za vse ter njeni duši dala prosto pot (F42).

- Kakšno spremembo ste opazili pri otroku po dogodku?

Po smrti babice je večkrat želela, da gremo skupaj na grob pogledat kako je babica (F43). Ji nesti stvari, ki jih je imela rada ter ji dati na zemljo bombončke itd. Na vse načine je želela biti na pokopališču pri babici (F44). Veliko je govorila o njej (F45). Bila je precej naporna in igriva (F46).

- Kaj opazate pri otroku sedaj (spremembe, posebnosti v vedenju)? (v primeru, da gre za izgubo, ki se je zgodila dalj časa nazaj)

Še vedno pogleda v nebo in vsake toliko pomaha babici ter ji zaželi lahko noč (F47). Velikokrat reče, da babica pazi nanjo in da mora ona veliko pojesti, ker mora nahraniti še babico in dedka (oba sta pokojna) (F48). Sprememb v obnašanju sicer ne vidim in ne zaznam, vendar mi je zanimivo in me obenem tudi zelo preseneča, da je eno leto od smrti babice pa še kar ni pozabila nanjo (F49).

4. Kakšen vpliv ima na sprejemanje izgube starega starša odnos med le-tem in vnukom?

- Kako pogosto je otrok srečeval babico/dedka?

Lahko rečem, da sta hčerka in babica bili skupaj vsak dan, saj se je veliko čuvala pri njej (F50). Babica je živela pod nami v isti hiši, zato sta bili še toliko bolj skupaj. Po vrtcu je takoj zavila k babici in se z njo igrala kar nekaj ur (F51). Pogosto sta bili skupaj, zato je bilo toliko huje za mojo hčerko, ko je babica umrla (F52). Manjkala ji je.

- Kakšna je bila njuna medsebojna navezanost?

Izredno velika ter močna. Bili sta zelo povezani, tako babica na hčerko kot obratno (F53). Imeli sta se zelo radi in si zaupali ogromno stvari (F54). Hčerka je velikokrat prespala pri babici. Spomnim se, ko je babica morala iti za teden dni v zdravilišče. Takrat jo je hčerka neizmerno pogrešala in spraševala po njej. Bili sta močno navezani ena na drugo.

- Kaj je otrok skupaj z babico/dedkom vse počel?

Skupaj sta veliko peli, se igrali razne otroške igrice, šli na sprehod v bližnji gozd (F55). Ko je babica zbolela, ji je hčerka nosila hrano (F56). Dajala ji je za pit in sedela pri njej. S kremo ji je skrbno mazala roke in se ulegla k njej v posteljo. Govorila ji je kaj vse je počela čez dan in še ogromno drugih stvari. Babica jo je vedno zelo rada poslušala (F57). Skupaj sta lahko bili ure in ure in se nista naveličali ena druge (F58).

5. Kakšen vpliv ima vloga starša v procesu žalovanja predšolskega otroka?

- Kako ste svojemu otroku (kot starš) predstavili smrt/umiranje in sam proces žalovanja?

Smrt sem svoji deklici predstavila z besedami, da je to nekaj, kar pač doleti vsakega izmed nas ob nekem določenem trenutku (F59). Da je neizogibna in traja večno (F60). Z opisovanjem sem želela biti direktna,

vendar sem ji z lepimi besedami opisala, kako je, ko nekdo umre (F61). Glede na to, da je hčera zelo mala, sem ji s prisposodbo nebes in angelov razložila, da je babica zdaj tam zgodaj na nebu med angeli in vse nas opazuje (F62). Želela sem, da si smrt predstavlja kot normalen proces, vendar ji nisem želela vse skupaj predstaviti preveč negativno in boleče (F63). Premajhna še je, da bi lahko razumela tovrstno bolečino, ki ti jo lahko povzroči smrt ljubljene osebe (F64). Glede na to, da je hčera potočila kar nekaj solz za babico, sem ji dala jasno vedeti, da lahko z jokom žaluje kolikor dolgo želi (F65). Nikoli ji nisem rekla, da se ne sme jokati (F66). Povedala sem ji, da je ob smrti normalna reakcija, da se jočemo, saj z jokom izražamo trenutno počutje in ga moramo dati ven iz sebe, da smo potem boljše (F67).

a. Ali ste o smrti in žalovanju z otrokom govorili že pred smrtnim slučajem?

O smrti in žalovanju se poprej nismo pogovarjali. Nekako smo se skušali tem neprijetnim temam čimbolj izogibati, saj nismo želeli priklicati smrti k nam (F68). Zdelo se mi je nesmiselno pogovarjati o teh težkih temah s predšolskim otrokom, saj me tako ali tako ne bi povsem razumel (F69). Bilo bi zelo težko razlagati pred smrtjo babice, o tem, kaj dejansko pomeni smrt (F70). Je bilo nekoliko lažje, ko se je smrt v družini dejansko zgodila, saj je hčerka ves dogodek podoživljala z nami vsemi (F71).

- Koliko časa po smrti ste svojemu otroku povedali/priznali, da babice/dedka ni več?

Takoj ob smrti, saj je bila deklica z nami, ko je babica umrla. Videla jo je v postelji in jaz sem ji tudi takoj povedala, da babice ni več (F72).

- Na kakšen način ste otroku razložili, da babice/dedka več ne bo?

Da babice več ne bo, sem svoji deklici razložila z mirno razlago o angelu in zvezdi (F73). Da je babica zdaj njen angel, ki ga lahko vidi samo, ko pogleda v zvezde na nebu, ker angele vidi samo preko zvezd (F74). Da jo ta angel čuva in je vedno zraven nje.

b. S čim vse ste si pomagali, da vam je bilo lažje razložiti tovrstno situacijo?

Ničemer (F75). Osredotočila sem se na svoje lastne misli, torej, kako bi bilo meni najlažje (F76). Nekako sem izhaja iz sebe in se spraševala kaj bi želela jaz slišati od drugih, če bi si želela tolažbe (F77). Lahko rečem, da sem si največ pomagala s svojo notranjo vero, z zaupanjem vase in v svoje zmožnosti (F78).

- Kako ste otroku predstavili postopek izvedbe pogreba?

Nismo ji posebej razlagali, kako poteka pogreb (F79). Lažje je bilo, da se je pogreba dejansko udeležila in sama videla na lastne oči kako vse skupaj poteka (F80). Torej, da smo ji omogočili biti zraven in spremljati ves potek (F81).

- Kako se je predšolski otrok obnašal na pogrebu? (*v primeru, da je bil na pogrebu*).

Na pogrebu se je obnašala normalno (F82). Ves čas je z zanimanjem spremljala vse kar se je dogajalo okoli nje (F83). Mi smo ji ob koncu pogreba povedali, da je mama sedaj v grobu, vendar jo lahko vidi na nebu in je vedno z nami. S tem smo jo potolažili, da je lažje doživljala in sprejemala ves proces pokopa (F84).

6. Kako stroka socialnega dela pripomore k pomoči predšolskemu otroku v procesu žalovanja?

- Kako vi razumete socialno delo kot stroko, ki pripomore k pomoči otroku v procesu žalovanja?

Jaz bi rekla, da je to čisto odvisno od same situacije socialnega delavca (F85). Menim, da bi nekdo, ki je podobno situacijo doživel na lastni koži, lažje razložil, se poistovetil z drugo osebo in pripovedoval oziroma pomagal sočloveku (F86). Nekdo, ki situacije ne pozna, je sam nikoli ni doživel, in izhaja samo iz izkušenj

drugih, bo v tem primeru težje pomagal človeku (F87). V stroki socialnega dela se mi zdi v procesu žalovanja še posebej pomembno, da se žalujočega predšolskega otroka opazuje, posluša in pomaga na način, kateremu otroku najbolj ustreza (F88). Je pa tudi res, da tako majhen otrok ne zaupa toliko tujcu (v tem primeru strokovnemu delavcu), kot svojim bližnjim (F89).

a. Imate morebiti kakšno osebno izkušnjo glede tega, ki bi jo želeli podeliti z mano?

Sama osebne izkušnje žal nimam (F90).

- Menite, da bi otrok lažje govoril o preminuli osebi z nekom, ki ni čustveno vpleten, npr. strokovno delavko v vrtcu?

Morda bi, vendar še vedno menim, da je pri vsem tem tudi obvezno prisotna oseba, kateri predšolski otrok najbolj zaupa (F91). Otroci so nežna, naivna in majhna bitja, ki ne zaupajo vsakomur in se pred tujci zelo radi zaprejo (F92). Mislim, da bi morda strokovna delavka najprej lažje pomagala staršem, v smislu, kako otroku razložiti smrt kot pa samemu otroku (F93).

9.2.7. Intervju 7

1. Na kakšen način v procesu žalovanja predšolski otroci dobijo pomoč in podporo, in kakšna je ta pomoč?

- Na kakšen način ste otroku nudili pomoč v procesu žalovanja?

S sinom sem se po smrti njegove babice veliko pogovarjala (G1). Lahko bi rekla, da je bil pogovor tisti, ki je najbolj pomagal v procesu žalovanja (G2). Sin je imel namreč ogromno enih vprašanj, zato sem se odločila, da mu bom na vsako zastavljeno vprašanje skušala odgovoriti tako, da bo tudi on razumel (G3). Ob smrti babice je bil sin star skoraj pet let, zato sem morala prilagoditi razlago na njegov takratni način razumevanja ter dožemanja. Dala sem mu vedeti, da sem tukaj za njega, če bo karkoli potreboval (G4). Predvsem pa sem težila k temu, da se čim več pogovarjam z njim o temi smrti in umiranju, saj se mi zdi, da se na tak način tudi lažje žaluje in sprejema smrt bližnjega (G5).

- S kakšnimi besedami in pristopom ste ga »pomirili«?

Sinu sem govorila, da je babica na varnem tam kjer je (G6). Da počiva in bo z njo vse v redu (G7). Pomembno se mi je zdelo to, da dam sinu vedeti, da je babica okej (G8). Da je sicer ne bo več nazaj, ampak, da ji ni hudega (G9). Da ne trpi. S tem sem ga za moje pojme zelo pomirila. Sina je bilo namreč strah, da babica zdaj trpi, jo kaj boli in je v nevarnosti.

- S čim vse ste si pomagali, da je otrok lažje sprejel tovrstno izgubo?

Skozi žalovanje pri sinu, sem zdravila bolečino tudi sama. Umrla je namreč moja mama. Najprej sva v knjižnici skupaj poiskala knjige, ki govorijo o izgubi ljubljene osebe (G10). Veliko sva skupaj prebirala, jokala in se ogromno pogovarjala o tej temi (G11). En dan v tednu sva si izbrala za obisk pokopališča, da sva »babici povedala vse, kaj sva doživela v tem tednu« (G12). Babi je postala »njegov angelček, ki ga čuva« (G13).

- Ste poiskali pomoč izven ožje družine in kako je ta pomoč potekala?

Pomoč izven ožje družine nisem iskala, so pa sinu pri izgubi babice zagotovo zelo pomagale njegove vzgojiteljice v vrtcu (G14). Vzgojiteljice so dodale svoje, in s svojim znanjem, ki so ga imele, vedele vse odgovore na zanimiva vprašanja otrok (G15). Bilo je ravno okoli 1. novembra, ko je sin izgubil babico, in tako so se tudi v vrtcu tisti čas pogovarjali o smrti in izgubah. Od vzgojiteljice sem kasneje izvedela, da je sin

v vrtcu povedal o izgubi svoje babice in vprašal: »Zakaj babica ni vzela s sabo telefona, da bi jo lahko poklical?« Bila so zanimiva vprašanja, na katera sta vzgojiteljici zelo dobro znali odgovoriti in otrok razložiti realno stanje smrti na otrokom razumljiv način (G16). Vse se je torej takrat poklopilo tako kot se mora.

2. Kako predšolski otroci razumejo smrt starega starša?

- Kako si po vašem mnenju vaš otrok predstavlja pojem smrti?

Sin zdaj razume, da je smrt nekaj, kar pač doleti vsakogar v nekem določenem obdobju (G17). Predvsem pa bi izpostavila to, da smrt razume kot neizogiben pojem (G18). Zaveda se, da se smrti ne moremo izogniti in da to doleti vsakogar ob nekem času (G19). Tako da gleda na smrt kot na neizogiben proces (G20).

- a. Menite, da je vaša razlaga pripomogla k temu, da otrok drugače dojema smrt kot bi jo sicer?

Jaz menim, da je. Glede na to, da sva se s sinom ogromno pogovarjala in skupaj prebirala knjige na temo smrti, bi rekla, da je moja razlaga veliko pripomogla k temu, da sin dojema smrt tako kot jo (G21). Jaz sem mu odprla nek svoj pogled na smrt in umiranje, ki je absolutno vplival na to, kako bo sin razumel pojem smrti (G22).

- Kako vaš otrok razume smrt starega starša?

Skozi pogovor, iskren pristop in čas sem dobila občutek, da je sin dojel, da je smrt nekaj kaj pač pride (G23). »Babi je bila stara, bolna in utrujena«, pove Tim (G24). Sedaj je varna med oblaki in ga čuva (G25). Se pa sin kljub temu boji, da bi umrli tudi mi (ati, mami, sestrica) (G26).

- b. Ali ste imeli pri razlagi smrti starega starša s svojim otrokom kaj težav in kako ste se z njimi soočili?

Pri razlagi nisem imela večjih težav, toda strah je bil pri sinu še kar nekaj časa prisoten (G27). Strah pred izgubo svojih bližnjih. Pri razlagi sem poskušala ohraniti mirno kri v smislu, da sem ostala mirna in močna (G28). Nisem si dovolila, da bi se zlomila pred svojim sinom, saj me je bilo strah, da se bo sin zaradi tega počutil enako kot jaz (G29). Lagala bi, če bi rekla, da mi je bilo lahko ostati mirna, ko je sin spraševal o smrti tako rekoč moje mame oziroma njegove babice (G30). Bila sem vsa iz sebe, vendar sem ostala tako močna, da se nisem zjokala (G31). Nisem si želela videti in dopustiti, da bi sin jokal zaradi mene (G32). To je bil najtežji del. Da bi imela večje težave pri sami razlagi pa nisem imela, saj sem si veliko pomagala s knjigami in si na tak način olajšala razlago smrti babice (G33).

3. Kakšen je odziv predšolskih otrok ob izgubi starih staršev?

- Kako se je otrok odzval na novico ob izgubi (sprememba v obnašanju)?

Naš Tim je svojo žalost ob izgubi babice kazal na različne načine. Najprej ni hotel nič govoriti o njej (G34). Ko je pogovor nanesel na temo babice, je zbežal iz prostora in se skrnil (G35). Sprva je torej rad bil v samoti (G36).

- a. Prva njegova reakcija in vedenje ob samem dogodku?

Ko smo mu povedali, da je umrla babi, me je sin najprej vprašal zakaj jokam (G37). Ko je videl moj jok, je začel jokati tudi on (G38).

- Kakšno spremembo ste opazili pri otroku po dogodku?

Ko je preteklo nekaj časa, je veliko jokal, nato pa je sam začel postavljati vprašanja glede babice (G39). Imela sem občutek, da je sin toliko trpel tudi zaradi mene, ko je videl in gledal mene, kako sem žalostna in, da veliko jočem (G40). Več kot mesec dni je spal pri nama z možem v spalnici in postavljaj vedno ena in ista vprašanja. To so: »Ali babi zebe tam zgoraj?, Jo kaj boli?, Je lačna?, Kdaj bo umrl dedi?, Vaju z atijem kaj boli? Bosta dolgo živela? itd.« (G41). Ogromno enih vprašanj se je porajalo v njegovi glavi, saj ga je bilo zelo strah, da bo izgubil koga od nas (G42).

- Kaj opazate pri otroku sedaj (spremembe, posebnosti v vedenju)? (v primeru, da gre za izgubo, ki se je zgodila dalj časa nazaj)

Sin sedaj obiskuje šolo. Pri njem ne opazim nič posebnega. Se pa velikokrat spomni na babi (G43). Takrat greva prižgat svečko na njen grob in kaj rečeva na temo babice in njene preteklosti. Zelo rad posluša, ko mu razlagam o svoji mami, kako čudovita je bila in kaj vse sva skupaj počeli, ko sem bila še tako majhna in v teh letih kot je zdaj on (G44).

4. Kakšen vpliv ima na sprejemanje izgube starega starša odnos med le-tem in vnukom?

- Kako pogosto je otrok srečeval babico/dedka?

Babica in moj sin sta živela dobesedno na istem dvorišču. Sin je babico srečeval skoraj vsak dan, saj smo živeli praktično skupaj v isti hiši (G45). Glede na to, da je babica večino svojega časa ležala bolna v postelji, je sin posledično ni toliko videval (G46). Edino takrat, ko jo je šel obiskat. Če bi bila babica pokretna, bi bilo, vsaj predvidevam lahko, njuno srečevanje bolj pogosto, saj sin veliko svojega časa preživi zunaj na dvorišču in bi se z babico torej pogosteje videvala (G47).

- Kakšna je bila njuna medsebojna navezanost?

Glede na to, da je bila babica večino časa bolna, s sinom nista bila toliko časa skupaj (G48). Kljub temu, sta se imela zelo rada in sta bila na nek poseben način navezana drug na drugega (G49). Lahko bi torej rekla, da njuna medsebojna navezanost ni bila toliko močna.

- Kaj je otrok skupaj z babico/dedkom vse počel?

Zaradi babičine bolezni in kasnejši nepokretnosti, babica in sin nista skupaj počela veliko stvari (G50). Lahko pa omenim, da je babica sinu neizmerno rada pripovedovala različne pravljice, katere je babici pripovedovala njena mama, ko je bila še majhna (G51). Ogromno je pripovedovala o svojem otroštvu in tem, kaj vse je počela kot majhna deklica na kmetiji. Ko je babica še lahko hodila, ji je sin velikokrat pomagal pri peki piškotov (G52).

5. Kakšen vpliv ima vloga starša v procesu žalovanja predšolskega otroka?

- Kako ste svojemu otroku (kot starš) predstavili smrt/umiranje in sam proces žalovanja?

Smrt sem sinu predstavila kot nek proces, ki je žal neizogiben (G53). Da je pač del našega bivanja na zemlji. Tako kot se človek rodi, tako tudi umre (G54). Seveda sem sinu razložila to na malo drugačen, njemu prijazen ter razumljiv način (G55). Pomagala sem si z otroškimi knjigami, z risbicami in pa osebno izkušnjo smrti babice, ki sem jo doživela kot majhna deklica. Sinu sem želela predstaviti smrt na pristen način, vendar si nisem želela, da bi ga s tem prizadela (G56). Malo sem sicer olupšala stvari in mu razložila, da, ko oseba umre nas sicer zapusti, kar nas zelo boli, vendar umrle osebe ne (G57). Sinu sem predstavila proces žalovanja kot nekaj nujnega, kar počno ljudje, ki žalujejo za umrlimi osebami, ki so jih imeli radi (G58). Vse sem mu

predstavila na primeru babice (G59). Rekla sem mu, da nič ni narobe, če kdaj potoči solzico za babico, saj s tem pokaže, da jo je imel rad (G60).

a. Ali ste o smrti in žalovanju z otrokom govorili že pred smrtnim slučajem?

Naš sin še pred smrtjo babice ni imel nobene predstave o tem, kako zgleda, ko človek enkrat umre in kam grem (G61). O teh temam se s sinom še preden je umrla njegova babica nismo konkretno pogovarjali doma, saj se nam je zdelo, da je še premajhen za to tematiko (G62). Edina sinova izguba je bila smrt družinskega psa. Takrat je bil sin star dve leti in dvomim, da se sploh spominja te izgube.

- Koliko časa po smrti ste svojemu otroku povedali/priznali, da babice/dedka ni več?

Da je babica umrla, je zvedel takoj (G63). Zdelo bi se mi nesmiselno tajiti smrt, saj je babica živela v isti hiši in bi slej kot prej zvedel (G64). O smrti torej nismo skrivali oziroma zavlačevali, ampak smo mu takoj tudi povedali, da babice ni več med nami (G65).

- Na kakšen način ste otroku razložili, da babice/dedka več ne bo?

Ko smo doživeli smrtni slučaj babice, sva se z možem odločila, da bova s svojim otrokom karseda iskrena (G66). Meni je sicer bilo najlažje govorit s sinom o tej situaciji tako, da sem se sama vrnila nazaj v moje otroštvo in po spominu in takratnih občutkih, obudila misli na dan, ko je meni umrla babi (G67). Mislim, da sem ga s tem najbolj pomirila. Prav tako sem izhajala iz tega, kaj bi si jaz kot majhna punčka takrat želela slišat od svoje mame glede tovrstne tematike (G68). Sinu sem razložila, da babice več ne bo na preprost način. Skozi otroške zgodbe sem mu prebiral, kako zgleda, ko malemu otroku umre stari starš (G69). Prav tako sem mu dejala, da je babica zdaj na varnem in ga ne rabi skrbet zanjo (G70). Počiva v nebesih in je ne bo več nazaj. Da se bosta enkrat še srečala ampak to ne bo hitro. Pri razlagi sem bila iskrena in poskušala biti čim bolj direktna ter pristna (G71). Želela sem mu na lep način razložiti, da babice več ne bo nazaj (G72).

b. S čim vse ste si pomagali, da vam je bilo lažje razložiti tovrstno situacijo?

Svojemu sinu sem skušala skozi otroške knjige, ki sva jih skupaj prebiral, predstaviti pojem smrti (G73). Moram reči, da so mi knjige zares pomagale pri razlagi (G74). Skozi ilustracije je bilo vse lažje (G75). Prav tako sem na podlagi pogovora (tudi sama sem bila še majhna, ko mi je umrla babica), ki je včasih trajal zelo dolgo, sinu probala na razumljiv način razložiti umiranje (G76). Nekako mi je bilo lažje izhajati iz osebnih izkušenj (G77). Vrnila sem se v preteklosti in pobrskala po spominu, kako sem se takrat kot majhna deklica počutila, ko mi je umrla babica. Slednjo sem imela zelo rada in mi je bilo težko sprejeti, da je ni več. Torej, izhajala sem iz sebe in sinu na prijazen in realen način skušala objasniti, kako dejansko je, ko oseba umre in je ni več med nami (G78).

- Kako ste otroku predstavili postopek izvedbe pogreba?

Glede tega kako je zgledal pogreb nismo takrat nič govorili (G79). Ko smo pokopali dedija, to je bilo leto dni po smrti babice, je bil sin že v šoli. Takrat se je udeležil prvič pogreba. Se pa spomnim, da me je na tem pogrebu sin veliko spraševal, ali smo babico pokopali na enak način kot smo dedija (G80). Po koncu pogreba smo se vsi strinjali, da sta zdaj babica in dedek zopet skupaj in babici ne bo več dolgčas.

- Kako se je predšolski otrok obnašal na pogrebu? (v primeru, da je bil na pogrebu).

Pogreba se sin žal ni udeležil. V tistem času je bil v vrtcu (G81). Smo pa teden dni po smrti babice šli skupaj na pokopališče prižgat svečko (G82). Na pokopališču je bil miren (G83). Je sicer veliko spraševal o babici, vendar se je obnašal normalno.

6. Kako stroka socialnega dela pripomore k pomoči predšolskemu otroku v procesu žalovanja?

- Kako vi razumete socialno delo kot stroko, ki pripomore k pomoči otroku v procesu žalovanja?

V procesu žalovanja, ko starš zaradi različnih vzrokov ne zmore otroku nuditi dovolj pomoči pri premagovanju težav, so strokovni delavci odlični naslov za pomoč (G84). Oni so tisti, ki znajo s pravim pristopom, sočutnostjo in veliko mero empatije, pomagati žalujočim otrokom tako kot je treba (G85). Edina naloga staršev je, da te strokovne delavce poiščejo in jih zaprosijo za pomoč (G86).

- a. Imate morebiti kakšno osebno izkušnjo glede tega, ki bi jo želeli podeliti z mano?

Sama osebne izkušnje bodisi pozitivne bodisi negativne s strani strokovne pomoči nimam. Poznam pa sosedo, ki ji je strokovna delavka v vrtcu pri premagovanju težav z njenim otrokom zelo pomagala (G87). Soseda je namreč samohranilka in je zgubila svojo mamo, babico njenega štiriletnega sina, s katero so skupaj živeli v hiši. Sin je bil neizmerno navezan na svojo babico in ga je njena nenadna smrt neizmerno šokirala. Bil je čisto iz sebe in se je zaprt vase (G88). To je v vrtcu opazila vzgojiteljica in sosedo prosila, da gresta skupaj k socialni delavki na pogovor (G89). To sta tudi storila. Sin je bil na začetku zelo zaprt in se ni želel družiti s svojimi prijatelji v vrtcu (G90). Nič ni govoril. Ko je začel obiskovati socialno delavko pa se je začel vedno bolj odpirati in družiti (G91). Potreboval je nekoga, s katerim se je lahko pogovarjal in predelal babičino smrt (G92). Ponovno je bil družaben in komunikativen fant, poln energije in zagona.

- Menite, da bi otrok lažje govoril o preminuli osebi z nekom, ki ni čustveno vpleten, npr. strokovno delavko v vrtcu?

Menim, da bi otrok v nekaterih primerih zagotovo lažje govoril o izgubi z nekom, ki ni čustveno vpleten (G93). Sem pa tudi mnenja, da je vse to odvisno od starosti otroka in seveda njegove karakteristike (94). Zdi se mi, da bi otroku pogovor z nekom, s katerim ni čustveno vpleten, še kako prišel prav takrat, ko starš po izgubi ljubljene osebe še sam ni sposoben trezno razmišljati (G95).

9.2.8. Intervju 8

1. Na kakšen način v procesu žalovanja predšolski otroci dobijo pomoč in podporo, in kakšna je ta pomoč?

- Na kakšen način ste otroku nudili pomoč v procesu žalovanja?

Moram priznati, da nisem bila najbolj stabilna takrat. Bolj kot sinu, sem se takrat posvečala sama sebi, saj me je smrt očeta neizmerno šokirala in presenetila (H1). Bila sem na dnu. Za sina je takrat skrbel moj partner (H2). Žal moram priznati, da otroku takrat nisem bila v pomoč, saj sem imela sama s sabo preveč problemov (H3).

- S kakšnimi besedami in pristopom ste ga »pomirili«?

Kot rečeno, zase menim, da sem bila neuporabna mati takrat (H4). Vendar sem kljub svojemu slabemu psihičnemu stanju, sina pomirila z besedami kot so: vse bo še dobro; ne skrbi za dedka, zdaj je na boljšem; zdaj te čuva in je skoz s teboj itd. (H5). Večino stvari se sicer več ne spomnim, saj sem takrat doživljala marsikaj, se pa spomnim, da sem sinu ves čas govorila, da bo vse okej in da moramo ostati močni (H6).

- S čim vse ste si pomagali, da je otrok lažje sprejel tovrstno izgubo?

Menim, da sem sebi kot tudi svojemu sinu najbolj pomagala prav s pogovorom (H7). Da sem se s sinom veliko pogovarjala o smrti dedka, čeprav mi je bilo takrat zelo hudo (H8). Ne vem pa, če je otrok zaradi tega lažje sprejel izgubo dedka, saj je bil tudi sam zelo navezan nanj. Spomnim se edino, da sva se veliko pogovarjala o dedku in o tem, da je zdaj dedek na varnem in ga čuva (H9). To je zaleglo za kratek čas.

- Ste poiskali pomoč izven ožje družine in kako je ta pomoč potekala?

Seveda. Sama še lep čas nisem bila zmožna skrbeti za sina, saj me je smrt očeta zares presenetila. Bila sem namreč zelo povezana z njim in si še lep čas po njegovi smrti nisem opomogla. Glede na to, da imam že od nekdaj zelo dobre odnose s svojo sosedo, ki ima prav tako sina, ki je istih let kot moj sin, sem se v tistem obdobju neizmerno povezala z njo in jo prosila za pomoč (H10). Velikokrat je popazila na sina, ko sva bila s partnerjem v službi. Glede na to, da je bil sin pogosto v varstvu pri mojem pokojnem očetu, sem se iz danes na jutri morala znajti. Soseba mi je torej ogromno pomagala pri varstvu (H11). Glede na to, da sem bila dalj časa na psihičnem dnu, sem poiskala pomoč pri psihoterapevtki, h kateri sem hodila nekaj časa (H12). Ogromno sva se pogovarjali glede smrt očeta, odnosov in pa tudi glede odnosa, ki ga imam zdaj do svojega sina (H13). Pogovor o teh temah mi je zelo pomagal, da sem si lahko kasneje kaj hitro tudi opomogla in skrbela za sina tako kot sem si želela (H14).

2. Kako predšolski otroci razumejo smrt starega starša?

- Kako si po vašem mnenju vaš otrok predstavlja pojem smrti?

Glede na to, da je bil sin ob smrti dedka star tri in pol leta, se mi zdi, da si je pojem smrti vsaj na začetku predstavljal po svoje (H15). Pojem je najbrž povezoval z nečim strašnim, grozovitim (H16). Mislil je, da ko nekdo umre, da čez nekaj časa pride nazaj (H17). Ni se zavedal, da je smrt nekaj končnega in se ji ne moreš izogniti (H18).

a. Menite, da je vaša razlaga pripomogla k temu, da otrok drugače dojema smrt kot bi jo sicer?

Definitivno. Brez moje razlage bi mislil, da se bo dedek čez nekaj dni vrnil nazaj in ga bo lahko spet videl in objel (H19). Zaradi moje razlage smrt razume drugače (H20). To lahko trdim, saj zdaj razume, da dedka več ne bo nazaj in je za zmeraj odšel (H21). Zdaj razume, da ko enkrat umreš, da te ni več. Da je smrt nekaj, kar doleti vsakogar in traja za večno.

- Kako vaš otrok razume smrt starega starša?

Ni se zavedal, da ko enkrat umreš, da ne prideš več nazaj (H22). Tega dolgo časa ni dojel oziroma ni želel sprejeti. Mislil je, da je dedek šel na neko dolgo popotovanje, vendar bo čez nekaj časa prišel nazaj (H23). Velikokrat je spraševal kdaj bo spet lahko videl dedka, kdaj pride njegov dedi nazaj iz besed, kdaj bo spet tukaj z njim in se z njim igral.

b. Ali ste imeli pri razlagi smrti starega starša s svojim otrokom kaj težav in kako ste se z njimi soočili?

Nekaj težav sem na začetku zagotovo imela (H24). Predvsem zato, ker sem bila sama na dnu zaradi smrti očeta oziroma sinovega dedka (H25). Težko sem se pogovarjala o smrti dedka s svojim sinom, saj mi je bilo zelo hudo. Kljub temu sem težila k temu, da se veliko pogovarjam o smrti s sinom, saj bova le tako oba počasi začela sprejemati smrt (H26). Težave so se pojavile, ko je sin spraševal kdaj bo spet videl dedka, kdaj ga bo lahko objel (H27). Nisem mu znala dopovedati, da dedka ne bo več nazaj (H28). Da nas je za vedno zapustil in ga ne bo več videl v tem svetu. S temi težavami sem se

soočila tako, da sem se obrnila na svojo takratno psihoterapevko h kateri sem takrat hodila (H29). Ona me je usmerila na pravo pot in mi razložila s kakšnim pristopom naj pristopim do svojega sina in s kakšnimi besedami mu naj razložim pojem smrti (H30). Bila mi je v veliko pomoč, saj sem bila čisto na dnu, brez znanja in moči. V veliko pomoč mi je bil tudi partner, kateri se je ogromno pogovarjal s sinom in ga skušal usmeriti na pravo pot (H31). Nisem bila za vse sama.

3. Kakšen je odziv predšolskih otrok ob izgubi starih staršev?

- Kako se je otrok odzval na novico ob izgubi (sprememba v obnašanju)?

Sin je bil šokiran (H32). Prestrašeno je gledal in je rabil nekaj časa, da je dojel kaj se je sploh zgodilo (H33). Na izgubo se je odzval tako, da je začel spraševati o dedku - kje je dedek, kaj se je zgodilo, ali dedka kaj boli, kdaj bo spet videl dedka (H34).

- a. Prva njegova reakcija in vedenje ob samem dogodku?

Bil je začuden (H35). Ni točno vedel kaj to pomeni, da je dedek umrl (H36). Deloval je zmedeno, kar je sicer razumljivo, saj se pred smrtjo dedka še ni soočal z izgubo bližnje osebe (H37).

- Kakšno spremembo ste opazili pri otroku po dogodku?

Sin je postavljaj ogromno vprašanj v zvezi z dedkom (H38). Opazila sem, da ga je neizmerno pogrešal, tako kot smo ga tudi vsi ostali (H39). Nekaj časa po smrti dedka je bil bolj umirjen in zadržan (H40). Zapiral se je vase in ni toliko govoril kot je poprej (H41). Zelo ga je skrbelo za dedka (H42). Bil je navajen vsakodnevnega videvanja in igranja z njim.

- Kaj opazate pri otroku sedaj (spremembe, posebnosti v vedenju)? (v primeru, da gre za izgubo, ki se je zgodila dalj časa nazaj)

Sedaj je sin bistveno bolj sproščen, komunikativen in živahen (H43). Vsepovsod ga je polno. Je zelo glasen otrok, ki potrebuje veliko pozornosti. Ne sprašuje več po dedku, vendar zelo rad obišče pokopališče, kjer dedku rade volje prižge svečko in se spomni, kako lepo sta se imela, ko je bil še na svetu (H44).

4. Kakšen vpliv ima na sprejemanje izgube starega starša odnos med le-tem in vnukom?

- Kako pogosto je otrok srečeval babico/dedka?

Dedek je živel z nami v isti hiši, zato sta se s sinom videvala vsak dan (H45). Pogosto ga je pazil, ko sva bila s partnerjem v službi.

- Kakšna je bila njuna medsebojna navezanost?

Njuna medsebojna navezanost je bila izjemno močna (H46). Tako dedek kot tudi sin sta bila drug na drugega neizmerno navezana (H47). Zelo sta se imela rada. Sinu je bil dedek skoraj kot drugi oče (H48). Njuno medsebojno navezanost lahko potrdim z dejstvom, da je sin poleti zahteval, da gre dedek zraven na morje, saj ne bo zdržal brez njega teden dni in si ni želel, da bi bil dedek sam doma (H49).

- Kaj je otrok skupaj z babico/dedkom vse počel?

Glede na to, da je bil dedek do svoje smrti pokreten in v dobri kondiciji, sta s sinom počela marsikaj. Skupaj sta hodila na jago, saj je bil dedek strasten ljubitelj jage (H50). Hodila sta na daljše sprehode po gozdu. Sin je dedku pomagal pri izdelavi predmetov iz lesa (H51). Skupaj sta brala otroške zgodbe, gledala televizijo, risala, kuhala... Vse sta počela skupaj (H52).

5. Kakšen vpliv ima vloga starša v procesu žalovanja predšolskega otroka?

- Kako ste svojemu otroku (kot starš) predstavili smrt/umiranje in sam proces žalovanja?

Ko sem si opomogla, sem se s sinom iskreno pogovorila o teh tematikah. Z njim sem želela biti direktna glede teh tem (H53). Želela sem mu razložiti smrt in pa umiranje kot normalen del našega življenja (H54). Nisem želela preveč olepševati stvari, kljub temu, da je bil takrat še zelo majhen fant (H55). Omenila sem mu, da je žalovanje nujen del, ko zgubimo ljubljeno osebo in da ni nič narobe, če jočemo in smo žalostni (H56). S tem namreč predelujemo čustva, ki privrejo na plano, ko nekoga, ki smo ga imeli radi, zgubimo. S tem, ko žalujemo, lahko kasneje tudi lažje sprejmemo smrt osebe, ki smo jo zgubili in lažje živimo dalje svoje življenje (H57).

- a. Ali ste o smrti in žalovanju z otrokom govorili že pred smrtnim slučajem?

O smrti in žalovanju se s sinom nismo pogovarjali pred smrtjo dedka (H58). Bil je še premajhen, da bi sploh razumel kaj pomeni, ko nekdo umre (H59).

- Koliko časa po smrti ste svojemu otroku povedali/priznali, da babice/dedka ni več?

Takoj, ko smo zvedeli, da je umrl (H60). Jaz sem bila takrat čisto iz sebe in sem bila v šoku. Je pa partner povedal sinu, da je dedek umrl.

- Na kakšen način ste otroku razložili, da babice/dedka več ne bo?

Pri tem nisem želela preveč komplicirati in si s tem še bolj otežiti že tako težko situacijo (H61). Glede na to, da sem bila takrat vsa iz sebe, sem sinu večkrat le na kratko omenila, da nas je dedek žal zapustil in ga ne bo več nazaj (H62). Da je šel v nebesa in je zdaj na varnem, kjer je (H63). Da bo sina večno čuval in ga gledal iz neba (H64).

- b. S čim vse ste si pomagali, da vam je bilo lažje razložiti tovrstno situacijo?

Pomagala sem si z otroškimi knjigami (H65), predvsem pa sem težila k temu, da izhajam iz sebe (H66). Iz svojega znanja, ki ga imam na tem področju. Zaupala sem vase in v svojo razlago (H67). Glede na to, da me je sin ogromno spraševal o smrti dedka, sem si lajšala razlago s tem, da sva s sinom skupaj odprla otroško knjigo, ki je govorila o smrti in skozi prebiranje knjige pokrila tovrstno tematiko (H68).

- Kako ste otroku predstavili postopek izvedbe pogreba?

Sinu nisem posebej predstavljala, kako zgleda na pogrebu (H69). Želela sem si, da je seveda zraven in sam na lastne oči vidi, kako dejansko poteka ves postopek pokopa dedka (H70). Nekako sem se prepustila toku in vztrajala pri tem, da se naj pusti presenetiti (H71).

- Kako se je predšolski otrok obnašal na pogrebu? (*v primeru, da je bil na pogrebu*).

Presenetljivo dobro (H72). Bil je miren in poslušen (H73). Opazoval je nas starejše in z zanimanjem gledal kako poteka ves proces (H74). Bil je žalosten, ko sem jokala in me je božal po roki (H75). Med samim pogrebom je bil tiho in se za moje pojme obnašal zelo lepo (H76). Vendar pa je po pogrebu imel ponovno veliko vprašanj, na katera sem mu tudi odgovorila. Med njimi so bila na primer: ali ne bo dedka zeblo pod zemljo? Ali bo večno tam ležal? Ali nas ne bo nič pogrešal tam spodaj? (H77).

6. Kako stroka socialnega dela pripomore k pomoči predšolskemu otroku v procesu žalovanja?

- Kako vi razumete socialno delo kot stroko, ki pripomore k pomoči otroku v procesu žalovanja?

Stroka socialnega dela se mi zdi nek temelj in ključen dejavnik, ki lahko zelo dobro vpliva na žalujočega otroka (H78). Socialni delavci so namreč tisti, ki so usposobljeni za delo z otroci, ki imajo težave (H79). Menim, da so ravno oni tisti, ki znajo zelo dobro prisluhniti otrokom in jih znajo usmeriti na pravo pot, ko je seveda to potrebno. Velikokrat se zgodi, da so socialni delavci zanemarjeni s strani družbe, saj se res redkokdo samo od sebe obrne na njih in prosi za pomoč (H80). Kljub temu menim, da je stroka socialnega dela zelo pomembna na tem področju dela in si upam trditi, da je s pomočjo strokovnega osebja žalujočim otrokom bistveno lažje premagovati ovire, predvsem pa jim dati napotke za naprej (H81).

a. Imate morebiti kakšno osebno izkušnjo glede tega, ki bi jo želeli podeliti z mano?

Imam osebno izkušnjo, ki bi jo želela podeliti. Ob smrti očeta sem bila vsa iz sebe. Nisem vedela kaj naj, zato sem se obrnila na psihoterapevko (H82). Slednjo sem našla na določeni spletni strani in se odločila, da jo obiščem. Na začetku sem bila skeptična in zelo nesigurna, saj nisem točno vedela v kaj se spuščam (H83). Vedela sem le, da se moram z nekom pogovoriti o teh stvareh, ker jih nisem več želela zadrževati v sebi. Psihoterapevka me je poslušala ter me vodila skozi celoten proces prebolevanja svojega očeta (H84). Pomagala mi je tudi v odnosu s svojim sinom (H85). Z njeno pomočjo sem vedela kako moram komunicirati s sinom in na kakšen način mu razložiti, da dedka več ne bo nazaj (H86). Brez psihoterapevke bi bilo vse skupaj veliko težje (H87).

- Menite, da bi otrok lažje govoril o preminuli osebi z nekom, ki ni čustveno vpleten, npr. strokovno delavko v vrtcu?

Mislím, da je to popolnoma odvisno od vsakega otroka posebej (H88). Od tega kako odprt je otrok po svoji naravi (H89). Za svojega sina lahko rečem, da bi se pred drugimi znal hitro zapreti in ne bi želel govoriti o tej temi z nekom, ki ga ne pozna (H90). Z mano mu ni bil problem, saj mi zaupa. Je pa res, da bi mu pogovor s socialno delavko zelo prav prišel, če se jaz ne bi z njim pogovarjala o smrti dedka (H91).

IZPIS IZJAV PO TEMA

- Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku v procesu žalovanja
- Razumevanje smrti starega starša s strani predšolskih otrok
- Odziv predšolskih otrok ob izgubi starih staršev
- Vpliv na sprejemanje izgube starega starša glede na odnos med vnukom in umrlim starim staršem
- Vloga starša v procesu žalovanja predšolskega otroka
- Pomoč stroke socialnega dela predšolskemu otroku v procesu žalovanja

1. Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku v procesu žalovanja

(A2)	Hčeri sem karseda stala ob strani.
(A3)	Da se je hčera pomirila, je zadostovala že razlaga, da je bila babica že zelo stara in da je odšla za dedijem.
(A4)	Skupaj sva prebirali knjigo o izgubi ljubljene osebe.
(A6)	...smo pa v vrtcu kljub vsemu seznanili njeno vzgojiteljico, ki je izkoristila priložnost in z otroci predelovala temo o izgubi nekoga, ki ga imaš rad.
(B3)	Da se umakne, če mu to zares pomaga.

(B7)	Rekla sem mu le, da bom vedno tu za njega, če bo potreboval pogovor z mano.
(B8)	Doma sem skupaj s Petrom prebirala knjige.
(B11)	Organizirala je lutkovno predstavo, ki je govorila o izgubi ljubljene osebe.
(C3)	...z izkazovanjem ljubezni ter topline, ki je je lahko deležen pri starših.
(C11)	Z umirjenim tonom sem sinu razložila, da ga ima babica neizmerno rada in se bosta nekoč še srečala.
(C15)	Da se vedno lahko pogovarja z njo, ker ga vidi, vendar ima tako super moč, da je nevidna.
(C18)	Nismo rabili širše pomoči, saj menim, da smo zelo dobro sinu razložili kakšna je situacija.
(D4)	Ves čas sem bila zraven sina in mu stala ob strani med žalovanjem za babico.
(D9)	Nisem želela, da bi tema smrti ostala tabu. Vse sva skupaj predebatirala ter se pogovorila.
(D11)	Največ sem si pomagala s knjigami ter tudi spletnimi članki, ki sem ji prebirala tekom pisanja seminarske naloge.
(D13)	Izven družine pomoči nisem iskala.
(E1)	Spomnim se, da sem se s svojim sinom veliko pogovarjala o dedku in o tem, da ga kmalu več ne bo.
(E3)	Zadoščal je zgolj pogovor.
(E4)	...sem si pomagala s pogovorom z drugimi, ki so imeli podobno izkušnjo.
(E8)	...sem se slišala z zelo dobro prijateljico preko telefona in se pogovarjala o tem, kako obrazložiti petletniku pojem smrti.
(F4)	Veliko sva se tudi objemali ter skupaj jokali.
(F6)	Svoj pristop bi ocenila kot miren in direkten.
(F11)	Super nam je prišlo, da je dobila za Sv. Miklavža plišastega angela, kateremu je dala ime po svoji babici.
(F15)	Nisem, saj nisem rabila dodatne pomoči.
(G1)	S sinom sem se po smrti njegove babice veliko pogovarjala.
(G6)	Sinu sem govorila, da je babica na varnem tam kjer je.
(G12)	En dan v tednu sva si izbrala za obisk pokopališča, da sva »babici povedala vse, kaj sva doživela v tem tednu«.
(G15)	Vzgojiteljice so dodale svoje, in s svojim znanjem, ki so ga imele, vedele vse odgovore na zanimiva vprašanja otrok.
(G18)	Bolj kot sinu, sem se takrat posvečala sama sebi...
(G25)	...sina pomirila z besedami kot so: vse bo še dobro; ne skrbi za dedka, zdaj je na boljšem; zdaj te čuva in je skoz s teboj itd.
(H18)	Da sem se s sinom veliko pogovarjala o smrti dedka...
(H23)	Glede na to, da sem bila dalj časa na psihičnem dnu, sem poiskala pomoč pri psihoterapevtki, h kateri sem hodila nekaj časa.

2. Razumevanje smrti starega starša s strani predšolskih otrok

(A7)	Smrt vidi v negativni luči in pojem povezuje z nečim neprijetnim, žalostnim in strašnim.
(A8)	Menim, da moj otrok razume smrt svoje babice tako kot dejansko je.
(B13)	Strah ga je bilo smrti in pojem enači z nečim grozovitim.
(B17)	Na začetku je razumel smrt starega starša kot nekaj bolečega, groznega.
(C21)	Da je smrt nekaj, kaj čaka vsakega, vendar se je ne rabi bat.
(C26)	Vse skupaj je razumel na tak način, da ga oseba ni prav zares zapustila, ampak je še zmeraj ob njem.
(D16)	Smrt je po mojem mnenju razumel kot nekaj, kar ni dokončno, večno.
(D24)	Mislil je, da bo stara mama prišla nazaj.
(E11)	Rekla bi, da si je pojem smrti predstavljal kot nekaj začasnega, neminljivega.
(E18)	...da ga preprosto ni več med nami in je šel v nebesa, od koder pazi na nas.
(F18)	...jo enači z visoko starostjo ter boleznijo.
(F23)	...nas je babica zapustila in odšla med angele
(G18)	...smrt razume kot neizogiben pojem.
(G25)	Sedaj je varna med oblaki in ga čuva.
(H18)	Ni se zavedal, da je smrt nekaj končnega in se ji ne moreš izogniti.
(H23)	Mislil je, da je dedek šel na neko dolgo popotovanje, vendar bo čez nekaj časa prišel nazaj.

3. Odziv predšolskih otrok ob izgubi starih staršev

(A10)	Na začetku je seveda bila zelo presenečena in žalostna.
(A13)	... to, da je več govorila o babici kot prej, ko je bila še živa
(A14)	Sedaj se več ne pogovarja o babici.
(B22)	Najprej se je povsem zaprl vase.
(B37)	Rad je bil sam s sabo in se igral s kockami.
(B43)	Bolj je vesel, razigran, več govori in se družil.
(C32)	Sprva je bil šokiran.
(C46)	Držal se je zase in se ni želel družiti z ostalimi.
(C52)	zelo rad obišče njen grob ter tam pove kaj lepega, kar sta skupaj počela ali doživela
(D32)	Ob novici je bil sprva dokaj zmeden in presenečen.
(D40)	Zanimalo ga je ogromno stvari povezanih s smrtjo in žalovanjem.
(D47)	Precej govori in ni več toliko zadržan.
(E27)	Bil je dokaj normalen, vendar malce zamišljen...
(E31)	Po dogodku je veliko spraševal o dedku
(E34)	...izgubo dedija primerja z drugimi izgubami, ki bi se lahko zgodile.

(F32)	Opazovala je nas odrasle in se čudila kaj se dogaja.
(F43)	Po smrti babice je večkrat želela, da gremo skupaj na grob pogledat kako je babica.
(F48)	...mora ona veliko pojesti, ker mora nahranit še babico.
(G34)	Najprej ni hotel nič govoriti o njej.
(G39)	Ko je preteklo nekaj časa, je veliko jokal, nato pa je sam začel postavljati vprašanja glede babice.
(G43)	Se pa velikokrat spomni na babi.
(H34)	Na izgubo se je odzval tako, da je začel spraševati o dedku.
(H38)	Sin je postavljaj ogromno vprašanj v zvezi z dedkom.
(H43)	Sedaj je sin bistveno bolj sproščen, komunikativen in živahen.

4. Vpliv na sprejemanje izgube starega starša glede na odnos med vnukom in umrlim starim staršem

(A16)	Videvali smo se za večje praznike in sicer na vsake tri mesece.
(A17)	Zaradi velike razdalje moj otrok ni bil preveč navezan na babico.
(A19)	...skupaj hranili zajčke.
(B47)	Z dedkom sta se srečevala skoraj vsak dan.
(B49)	Že od malega je bil dedek Petru junak in najboljši zaveznik.
(B55)	Občasno je dedek Petra vzel s sabo ribarit.
(C55)	...z babico še zmeraj srečaval 1-3 krat na teden.
(C57)	Zelo sta bila navezana en na drugega, bil je njen najmlajši vnuk.
(C58)	1000 in 1 stvar
(D51)	Sin je bil vsakodnevno v stiku s staro mamo, ker ga je pazila po vrtcu.
(D54)	Bila sta najboljša prijatelja, ki sta si zaupala ogromno stvari.
(D59)	Stara mama je bila zelo dobra v prebiranju pravljic, katere je sin zelo rad poslušal.
(E39)	Ni ga pogosto srečeval, vendar ga je kljub temu imel zelo rad.
(E40)	Dedi je bil zelo navezan nanj, sin pa ne toliko.
(E44)	Šla sta skupaj na krajše sprehode, ko je bil seveda še dedek pri močeh.
(F51)	Po vrtcu je takoj zavila k babici in se z njo igrala kar nekaj ur.
(F54)	Imeli sta se zelo radi in si zaupali ogromno stvari.
(F55)	Skupaj sta veliko peli, se igrali razne otroške igrice, šli na sprehod v bližnji gozd.
(G46)	Glede na to, da je babica večino svojega časa ležala bolna v postelji, je sin posledično ni toliko videval.
(G48)	...s sinom nista bila toliko časa skupaj.
(G51)	...babica sinu neizmerno rada pripovedovala različne pravljice...
(H45)	Dedek je živel z nami v isti hiši, zato sta se s sinom videvala vsak dan.

(H48)	Sinu je bil dedek skoraj kot drugi oče.
(H50)	Skupaj sta hodila na jago, saj je bil dedek strasten ljubitelj jage.

5. Vloga starša v procesu žalovanja predšolskega otroka

(A21)	Povedala sem ji, da je smrt nekaj, kar čaka prav vsakogar.
(A25)	Ko se je to zgodilo, smo ji to tudi takoj povedali.
(A30)	Povedala sem ji, da nas je babica zapustila in je odšla k dediju.
(A34)	...nisem razlagala podrobno samega procesa pogreba.
(A37)	Na pogreb je nismo vzeli zraven...
(B57)	Nisem želela preveč olepševati situacije, saj sem mnenja, da je boljše biti iskren kot nerealen.
(B65)	Da je dedek umrl smo Petru povedali takoj, še isti dan.
(B67)	Da je šel v nebesa in nas gleda dol iz nebes ter nas vse čuva.
(B71)	Preden smo šli na pokopališče, sem mu razložila, da se gremo še zadnjič posloviti od dedija.
(B73)	Zelo veliko je jokal
(C62)	Vedno sem si pomagala s prisposobo nebes...
(C65)	...z večjim dojetjem oz. razlago pa naslednji dan.
(C67)	Da je včasih tako, da se bogec odloči in k sebi pokliče dobre ljudi.
(C73)	Je sam videl kako zgleda pogreb na lastne oči.
(C76)	...ni mogel zadrževati solz.
(D64)	Najlažje mi je bilo, da sem govorila o srčku stare mame.
(D71)	Takoj sem sinu povedala, da je stara mama umrla.
(D77)	Da je napočil njen čas odhoda in da zdaj čuva njega in ga gleda iz nebes.
(D85)	Najlažje mi je bilo, da gre zraven in vidi kako vse skupaj poteka.
(D90)	Bil je miren in opazoval ostale soudeležene na pogrebu.
(E49)	Umiranje sem sinu predstavila kot naraven proces, da nas dedi gleda iz nebes in pazi na nas.
(E54)	Takoj, še isti dan, ko je dedek umrl.
(E57)	Prav tako sem mu rekla, da je bil že zelo bolan in da nas je zaradi tega zapustil in umrl.
(E63)	Torej od krematorija do samega pogreba.
(E67)	Sin se pogreba na žalost ni udeležil.
(F60)	Da je neizogibna in traja večno.
(F72)	Takoj ob smrti.
(F73)	...razložila z mirno razlago o angelu in zvezdi.
(F80)	...sama videla na lastne oči kako vse skupaj poteka.
(F83)	Ves čas je z zanimanjem spremljala vse kar se je dogajalo okoli nje.

(G53)	Smrt sem sinu predstavila kot nek proces, ki je žal neizogiben.
(G63)	Da je babica umrla, je zvedel takoj.
(G69)	Skozi otroške zgodbice sem mu prebirala, kako zgleda, ko malemu otroku umre stari starš.
(G79)	Glede tega kako je zgledal pogreb nismo takrat nič govorili.
(G81)	Pogreba se sin žal ni udeležil.
(H54)	Želela sem mu razložiti smrt in pa umiranje kot normalen del našega življenja.
(H60)	Takoj, ko smo zvedeli, da je umrl.
(H63)	Da je šel v nebesa in je zdaj na varnem, kjer je.
(H71)	...vztrajala pri tem, da se naj pusti presenetiti.
(H74)	Opazoval je nas starejše in z zanimanjem gledal kako poteka ves proces.

6. Pomoč stroke socialnega dela predšolskemu otroku v procesu žalovanja

(A39)	Socialni delavec je tisti človek, ki ima čut za soljudi.
(A42)	Sama takih izkušenj nimam.
(A43)	V mojem primeru menim, da ne, saj je moja punčka do oseb, katere ne pozna zelo zaprta.
(B77)	...tukaj potrebno veliko zaupanja in pa seveda znanja socialne delavke.
(B79)	...sem poiskala pomoč pri socialni delavki v vrtcu.
(B85)	...moj sin o dediju lažje govoril z vzgojiteljico kot z nami doma.
(C77)	Kot socialno delavko pa si predstavljam, da je otroku v pomoč oz. čustveno podporo.
(C78)	Nimamo.
(C79)	Menim, da bi z zunanjo osebo oz. osebo, ki ni v čustveni navezanosti z otrokom, težje govoril.
(D98)	Socialni delavec pri svojem delu stremi k temu, da v različnih fazah žalovanja, predšolskemu otroku zagotavlja stalno podporo in pomoč.
(D99)	Žal nimam.
(D100)	...otroci težko gledajo nekoga, ki ga imajo radi, da joka in mu je hudo.
(E68)	...del stroke, ki pomaga ljudem v stiskah, ko potrebujejo kakršnokoli pomoč...
(E71)	Žal nimam.
(E72)	...otrok svojemu staršu najbolj odpre in mu tudi zaupa.
(F86)	...nekdo, ki je podobno situacijo doživel na lastni koži, lažje razložil... in pripovedoval oziroma pomagal sočloveku.
(F90)	Sama osebne izkušnje žal nimam.
(F91)	...pri vsem tem tudi obvezno prisotna oseba, kateri predšolski otrok najbolj zaupa.
(G85)	Oni so tisti, ki znajo s pravim pristopom, sočutnostjo in veliko mero empatije, pomagati žalujočim otrokom tako kot je treba.
(G879)	Poznam pa sosedo, ki ji je strokovnjakinja pri premagovanju težav z njenim otrokom zelo pomagala.

(G93)	Menim, da bi otrok v nekaterih primerih zagotovo lažje govoril o izgubi z nekom, ki ni čustveno vpleten.
(H79)	Socialni delavci so namreč tisti, ki so usposobljeni za delo z otroci, ki imajo težave.
(H82)	Nisem vedela kaj naj, zato sem se obrnila na psihoterapevko.
(H90)	Za svojega sina lahko rečem, da bi se pred drugimi znal hitro zapreti in ne bi želel govoriti o tej temi z nekom, ki ga ne pozna.

9.3. Priloga 3: Odprto kodiranje

1. Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku v procesu žalovanja

Št. izjave	Izjava	Pojem	Kategorija	Nadkategorija	Tema
A2	Hčeri sem karseda stala ob strani.	Stati ob strani	Opora	Načini pomoči	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku
A3	Da se je hčera pomirila, je zadostovala že razlaga, da je bila babica že zelo stara in da je odšla za dedijem.	Razlaga	Pogovor	Pomiritev	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku
A4	Skupaj sva prebirali knjigo o izgubi ljubljene osebe.	Knjiga	Sprejetje izgube	Pomoč	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku
A6	...smo pa v vrtcu kljub vsemu seznanili njeno vzgojiteljico, ki je izkoristila priložnost in z otroci predelovala temo o izgubi nekoga, ki ga imaš rad.	Predelovanje teme o izgubi ljubljene osebe	Vzgojiteljica	Pomoč izven ožje družine	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku
B3	Da se umakne, če mu to zares pomaga.	Umik	Samota	Načini pomoči	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku
B7	Rekla sem mu le, da bom vedno tu za njega, če bo potreboval pogovor z mano.	Stati ob strani	Pogovor	Pomiritev	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku
B8	Doma sem skupaj s Petrom prebirala knjige.	Prebiranje knjige	Sprejetje izgube	Pomoč	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku
B11	Organizirala je lutkovno predstavo, ki	Lutkovna predstava	Vzgojiteljica	Pomoč izven ožje družine	Pomoč, vrsta pomoči in podpora

	je govorila o izgubi ljubljene osebe.				predšolskemu otroku
C3	...z izkazovanjem ljubezni ter topline, ki je je lahko deležen pri starših.	Izkazovanje ljubezni ter topline	Starši	Načini pomoči	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku
C11	Z umirjenim tonom sem sinu razložila, da ga ima babica neizmerno rada in se bosta nekoč še srečala.	Umirjen ton glasu	Pogovor	Pomiritev	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku
C15	Da se vedno lahko pogovarja z njo, ker ga vidi, vendar ima tako super moč, da je nevidna.	Pogovor in nevidnost	Babica	Pomoč	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku
C18	Nismo rabili širše pomoči, saj menim, da smo zelo dobro sinu razložili kakšna je situacija.	Razlaga situacije	Družina	Pomoč izven ožje družine	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku
D4	Ves čas sem bila zraven sina in mu stala ob strani med žalovanjem za babico.	Stati ob strani	Opora	Načini pomoči	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku
D9	Nisem želela, da bi tema smrti ostala tabu. Vse sva skupaj predebatirala ter se pogovorila.	Tabu tema	Pogovor	Pomiritev	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku
D11	Največ sem si pomagala s knjigami ter tudi spletnimi članki, ki sem ji prebirala tekom pisanja seminarske naloge.	Prebiranje knjig	Sprejetje izgube	Pomoč	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku
D13	Izven družine pomoči nisem iskala.	Brez pomoči izven družine	Družina	Pomoč izven ožje družine	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku
E1	Spomnim se, da sem se s svojim sinom veliko pogovarjala o dedku in o tem, da ga kmalu več ne bo.	Razlaga	Starši	Načini pomoči	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku
E3	Zadoščal je zgolj pogovor.	Razlaga	Pogovor	Pomiritev	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku
E4	...sem si pomagala s pogovorom z drugimi,	Osebna izkušnja	Pogovor	Pomoč	Pomoč, vrsta pomoči in podpora

	ki so imeli podobno izkušnjo.				predšolskemu otroku
E8	...sem se slišala z zelo dobro prijateljico preko telefona in se pogovarjala o tem, kako obrazložiti petletniku pojem smrti.	Telefonski klic	Prijateljica	Pomoč izven ožje družine	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku
F4	Veliko sva se tudi objemali ter skupaj jokali.	Objemanje ter jokanje	Starši	Načini pomoči	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku
F6	Svoj pristop bi ocenila kot miren in direkten.	Mirnost in direktnost	Pogovor	Pomiritev	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku
F11	Super nam je prišlo, da je dobila za Sv. Miklavža plišastega angela, kateremu je dala ime po svoji babici.	Plišasti angel	Igračka	Pomoč	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku
F15	Nisem, saj nisem rabila dodatne pomoči.	Brez pomoči izven družine	Družina	Pomoč izven ožje družine	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku
G1	S sinom sem se po smrti njegove babice veliko pogovarjala.	Pogovor	Starši	Načini pomoči	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku
G6	Sinu sem govorila, da je babica na varnem tam kjer je.	Varnost	Pogovor	pomiritev	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku
G12	En dan v tednu sva si izbrala za obisk pokopališča, da sva »babici povedala vse, kaj sva doživela v tem tednu«.	Obisk pokopališča	Babica	Pomoč	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku
G15	Vzgojiteljice so dodale svoje, in s svojim znanjem, ki so ga imele, vedele vse odgovore na zanimiva vprašanja otrok.	Znanje	Vzgojiteljice	Pomoč izven ožje družine	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku
H1	Bolj kot sinu, sem se takrat posvečala sama sebi...	Posvečanje sama sebi	Brez pomoči	Načini pomoči	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku
H5	...sina pomirila z besedami kot so: vse bo	Razlaga	Pogovor	Pomiritev	Pomoč, vrsta pomoči in podpora

	še dobro; ne skrbi za dedka, zdaj je na boljšem; zdaj te čuva in je skoz s teboj itd.				predšolskemu otroku
H8	Da sem se s sinom veliko pogovarjala o smrti dedka...	Smrt dedka	Pogovor	Pomoč	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku
H12	Glede na to, da sem bila dalj časa na psihičnem dnu, sem poiskala pomoč pri psihoterapevtki, h kateri sem hodila nekaj časa.	Pogovor	Psihoterapevtka	Pomoč izven ožje družine	Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku

2. Razumevanje smrti starega starša s strani predšolskih otrok

Št. izjave	Izjava	Pojem	Kategorija	Nadkategorija	Tema
A7	Smrt vidi v negativni luči in pojem povezuje z nečim neprijetnim, žalostnim in strašnim.	Neprijetnost, žalost in strašnost	Negativa	Predstava smrti starega starša	Razumevanje smrti
A8	Menim, da moj otrok razume smrt svoje babice tako kot dejansko je.	Dejanskost	Realnost	Razumevanje smrti starega starša	Razumevanje smrti
B13	Strah ga je bilo smrti in pojem enači z nečim grozovitim.	Grozovitost	Negativa	Predstava smrti starega starša	Razumevanje smrti
B17	Na začetku je razumel smrt starega starša kot nekaj bolečega, groznega.	Grozovitost in bolečina	Negativa	Razumevanje smrti starega starša	Razumevanje smrti
C21	Da je smrt nekaj, kaj čaka vsakega, vendar se je ne rabi bat.	Neizogibnost in neustrašnost	Realnost	Predstava smrti starega starša	Razumevanje smrti
C26	Vse skupaj je razumel na tak način, da ga oseba ni prav zares zapustila, ampak je še zmeraj ob njem.	Prisotnost	Nerealnost	Razumevanje smrti starega starša	Razumevanje smrti
D16	Smrt je po mojem mnenju razumel kot nekaj, kar ni dokončno, večno.	Nedokončnost	Nerealnost	Predstava smrti starega starša	Razumevanje smrti
D24	Mislil je, da bo stara mama prišla nazaj.	Nedokončnost	Nerealnost	Razumevanje smrti starega starša	Razumevanje smrti

E11	Rekla bi, da si je pojem smrti predstavljal kot nekaj začasnega, neminljivega.	Začasnost in neminljivost	Nerealnost	Predstava smrti starega starša	Razumevanje smrti
E18	...da ga preprosto ni več med nami in je šel v nebesa, od koder pazi na nas.	Neobstoj	Realnost	Razumevanje smrti starega starša	Razumevanje smrti
F18	...jo enači z visoko starostjo ter boleznijo.	Visoka starost in bolezen	Realnost	Predstava smrti starega starša	Razumevanje smrti
F23	...nas je babica zapustila in odšla med angele	Zapustitev	Realnost	Razumevanje smrti starega starša	Razumevanje smrti
G18	...smrt razume kot neizogiben pojem.	Neizogibnost	Realnost	Predstava smrti starega starša	Razumevanje smrti
G25	Sedaj je varna med oblaki in ga čuva.	Varnost med oblaki	Nerealnost	Razumevanje smrti starega starša	Razumevanje smrti
H18	Ni se zavedal, da je smrt nekaj končnega in se ji ne moreš izogniti.	Neminljivost	Nerealnost	Predstava smrti starega starša	Razumevanje smrti
H23	Mislim je, da je dedek šel na neko dolgo popotovanje, vendar bo čez nekaj časa prišel nazaj.	Dolgo popotovanje	Nerealnost	Razumevanje smrti starega starša	Razumevanje smrti

3. Odziv predšolskih otrok ob izgubi starih staršev

Št. izjave	Izjava	Pojem	Kategorija	Nadkategorija	Tema
A10	Na začetku je seveda bila zelo presenečena in žalostna.	Presenečenost in žalost	Negativna sprememba	Takojšnja sprememba v obnašanju	Odziv otrok ob izgubi starših staršev
A13	... to, da je več govorila o babici kot prej, ko je bila še živa	Govor o babici	Nevtralna sprememba	Sprememba po dogodku	Odziv otrok ob izgubi starših staršev
A14	Sedaj se več ne pogovarja o babici.	Govor o babici	Pozitivna sprememba	Sprememba sedaj	Odziv otrok ob izgubi starših staršev
B22	Najprej se je povsem zaprl vase.	Zaprto vaze	Negativna sprememba	Takojšnja sprememba v obnašanju	Odziv otrok ob izgubi starših staršev
B37	Rad je bil sam s sabo in se igral s kockami.	Umik v samoto in igranje	Negativna sprememba	Sprememba po dogodku	Odziv otrok ob izgubi starših staršev

B43	Bolj je vesel, razigran, več govori in se druží.	Veselje, razigranost, govorjenje in druženje	Pozitivna sprememba	Sprememba sedaj	Odziv otrok ob izgubi starših staršev
C32	Sprva je bil šokiran.	Šok	Negativna sprememba	Takojšnja sprememba v obnašanju	Odziv otrok ob izgubi starših staršev
C46	Držal se je zase in se ni želel družiti z ostalimi.	Umik v samoto	Negativna sprememba	Sprememba po dogodku	Odziv otrok ob izgubi starših staršev
C52	zelo rad obiše njen grob ter tam pove kaj lepega, kar sta skupaj počela ali doživela	Obisk pokopališča	Pozitivna sprememba	Sprememba sedaj	Odziv otrok ob izgubi starših staršev
D32	Ob novici je bil sprva dokaj zmeden in presenečen.	Zmedenost in presenečenost	Negativna sprememba	Takojšnja sprememba v obnašanju	Odziv otrok ob izgubi starših staršev
D40	Zanimalo ga je ogromno stvari povezanih s smrtjo in žalovanjem.	Zanimanje	Pozitivna sprememba	Sprememba po dogodku	Odziv otrok ob izgubi starših staršev
D47	Precej govori in ni več toliko zadržan.	Komunikativnost in odprtost	Pozitivna sprememba	Sprememba sedaj	Odziv otrok ob izgubi starših staršev
E27	Bil je dokaj normalen, vendar malce zamišljen...	Normalnost in zamišljenost	Pozitivna sprememba	Takojšnja sprememba v obnašanju	Odziv otrok ob izgubi starših staršev
E31	Po dogodku je veliko spraševal o dedku	Postavljanje vprašanj	Nevtralna sprememba	Sprememba po dogodku	Odziv otrok ob izgubi starših staršev
E34	...izgubo dedija primerja z drugimi izgubami, ki bi se lahko zgodile.	Primerjava izgube z drugimi izgubami	Negativna sprememba	Sprememba sedaj	Odziv otrok ob izgubi starših staršev
F32	Opazovala je nas odrasle in se čudila kaj se dogaja.	Opazovanje odraslih in čudenje	Nevtralna sprememba	Takojšnja sprememba v obnašanju	Odziv otrok ob izgubi starših staršev
F43	Po smrti babice je večkrat želela, da gremo skupaj na grob pogledat kako je babica.	Obisk pokopališča	Pozitivna sprememba	Sprememba po dogodku	Odziv otrok ob izgubi starših staršev
F48	...mora ona veliko pojesti, ker mora nahraniti še babico.	Hranjenje babice	Nevtralna sprememba	Sprememba sedaj	Odziv otrok ob izgubi starših staršev
G34	Najprej ni hotel nič govoriti o njej.	Zaprto	Negativna sprememba	Takojšnja sprememba v obnašanju	Odziv otrok ob izgubi starših staršev

G39	Ko je preteklo nekaj časa, je veliko jokal, nato pa je sam začel postavljati vprašanja glede babice.	Jokanje in postavljanje vprašanj	Negativna in nevtralna sprememba	Sprememba po dogodku	Odziv otrok ob izgubi starših staršev
G43	Se pa velikokrat spomni na babi.	Spomini	Pozitivna sprememba	Sprememba sedaj	Odziv otrok ob izgubi starših staršev
H34	Na izgubo se je odzval tako, da je začel spraševati o dedku.	Postavljanje vprašanj	Nevtralna sprememba	Takojšnja sprememba v obnašanju	Odziv otrok ob izgubi starših staršev
H38	Sin je postavljaj ogromno vprašanj v zvezi z dedkom.	Postavljanje vprašanj	Nevtralna sprememba	Sprememba po dogodku	Odziv otrok ob izgubi starših staršev
H43	Sedaj je sin bistveno bolj sproščen, komunikativen in živahen.	Sproščenost, komunikativnost in živahnost	Pozitivna sprememba	Sprememba sedaj	Odziv otrok ob izgubi starših staršev

4. Vpliv na sprejemanje izgube starega starša glede na odnos med vnukom in umrlim starim staršem

Št. izjave	Izjava	Pojem	Kategorija	Nadkategorija	Tema
A16	Videvali smo se za večje praznike in sicer na vsake tri mesece.	Trimesečno srečevanje	Srečevanje	Odnos med vnukom in umrlim starim staršem	Sprejemanje izgube
A17	Zaradi velike razdalje moj otrok ni bil preveč navezan na babico.	Šibka navezanost	Medsebojna navezanost	Odnos med vnukom in umrlim starim staršem	Sprejemanje izgube
A19	...skupaj hranili zajčke.	Hranjenje zajčkov	Skupne aktivnosti	Odnos med vnukom in umrlim starim staršem	Sprejemanje izgube
B47	Z dedkom sta se srečevala skoraj vsak dan.	Vsakodnevno srečevanje	Srečevanje	Odnos med vnukom in umrlim starim staršem	Sprejemanje izgube
B49	Že od malega je bil dedek Petru junak in najboljši zaveznik.	Močna navezanost	Medsebojna navezanost	Odnos med vnukom in umrlim starim staršem	Sprejemanje izgube
B55	Občasno je dedek Petra vzel s sabo ribarit.	Ribarjenje	Skupne aktivnosti	Odnos med vnukom in umrlim starim staršem	Sprejemanje izgube
C55	...z babico še zmeraj srečaval 1-3 krat na teden.	Tedensko srečevanje	Srečevanje	Odnos med vnukom in	Sprejemanje izgube

				umrlim starim staršem	
C57	Zelo sta bila navezana en na drugega, bil je njen najmlajši vnuk.	Močna navezanost	Medsebojna navezanost	Odnos med vnukom in umrlim starim staršem	Sprejemanje izgube
C58	1000 in 1 stvar	Razno	Skupne aktivnosti	Odnos med vnukom in umrlim starim staršem	Sprejemanje izgube
D51	Sin je bil vsakodnevno v stiku s staro mamo, ker ga je pazila po vrtcu.	Vsakodnevno srečevanje	Srečevanje	Odnos med vnukom in umrlim starim staršem	Sprejemanje izgube
D54	Bila sta najboljša prijatelja, ki sta si zaupala ogromno stvari.	Močna navezanost	Medsebojna navezanost	Odnos med vnukom in umrlim starim staršem	Sprejemanje izgube
D59	Stara mama je bila zelo dobra v prebiranju pravljic, katere je sin zelo rad poslušal.	Poslušanje pravljic	Skupne aktivnosti	Odnos med vnukom in umrlim starim staršem	Sprejemanje izgube
E39	Ni ga pogosto srečeval, vendar ga je kljub temu imel zelo rad.	Redko srečevanje	Srečevanje	Odnos med vnukom in umrlim starim staršem	Sprejemanje izgube
E40	Dedi je bil zelo navezan nanj, sin pa ne toliko.	Šibka navezanost	Medsebojna navezanost	Odnos med vnukom in umrlim starim staršem	Sprejemanje izgube
E44	Šla sta skupaj na krajše sprehode, ko je bil seveda še dedek pri močeh.	Krajši sprehodi	Skupne aktivnosti	Odnos med vnukom in umrlim starim staršem	Sprejemanje izgube
F51	Po vrtcu je takoj zavila k babici in se z njo igrala kar nekaj ur.	Vsakodnevno druženje	Srečevanje	Odnos med vnukom in umrlim starim staršem	Sprejemanje izgube
F54	Imeli sta se zelo radi in si zaupali ogromno stvari.	Močna navezanost	Medsebojna navezanost	Odnos med vnukom in umrlim starim staršem	Sprejemanje izgube
F55	Skupaj sta veliko peli, se igrali razne otroške igrice, šli na sprehod v bližnji gozd.	Petje, igranje igrice ter sprehajanje	Skupne aktivnosti	Odnos med vnukom in umrlim starim staršem	Sprejemanje izgube
G46	Glede na to, da je babica večino svojega časa ležala bolna v postelji, je sin	Redko srečevanje	Srečevanje	Odnos med vnukom in umrlim starim staršem	Sprejemanje izgube

	posledično ni toliko videval.				
G48	...s sinom nista bila toliko časa skupaj.	Šibka navezanost	Medsebojna navezanost	Odnos med vnukom in umrlim starim staršem	Sprejemanje izgube
G51	...babica sinu neizmerno rada pripovedovala različne pravljice...	Pripovedovanje pravljic	Skupne aktivnosti	Odnos med vnukom in umrlim starim staršem	Sprejemanje izgube
H45	Dedek je živel z nami v isti hiši, zato sta se s sinom videvala vsak dan.	Vsakodnevno srečevanje	Srečevanje	Odnos med vnukom in umrlim starim staršem	Sprejemanje izgube
H48	Sinu je bil dedek skoraj kot drugi oče.	Močna navezanost	Medsebojna navezanost	Odnos med vnukom in umrlim starim staršem	Sprejemanje izgube
H50	Skupaj sta hodila na jago, saj je bil dedek strasten ljubitelj jage.	Jaga	Skupne aktivnosti	Odnos med vnukom in umrlim starim staršem	Sprejemanje izgube

5. Vloga starša v procesu žalovanja predšolskega otroka

Št. izjave	Izjava	Pojem	Kategorija	Nadkategorija	Tema
A21	Povedala sem ji, da je smrt nekaj, kar čaka prav vsakogar.	Neizogibnost	Realen opis	Opis smrti in umiranja	Starševska vloga
A25	Ko se je to zgodilo, smo ji to tudi takoj povedali.	Isti dan	Takojšnje priznanje	Priznanje smrti starega starša	Starševska vloga
A30	Povedala sem ji, da nas je babica zapustila in je odšla k dediju.	Odhod babice k dediju	Dokaj realen opis	Obrazložitev smrti starega starša	Starševska vloga
A34	...nisem razlagala podrobno samega procesa pogreba.	Brez podrobnosti	Skopa razlaga	Obrazložitev pogreba	Starševska vloga
A37	Na pogreb je nismo vzeli zraven...	Brez udeležbe	Odsotnost	Obnašanje otroka na pogrebu	Starševska vloga
B57	Nisem želela preveč olepševati situacije, saj sem mnenja, da je boljše biti iskren kot nerealen.	Iskrenost	Realen opis	Opis smrti in umiranja	Starševska vloga

B65	Da je dedek umrl smo Petru povedali takoj, še isti dan.	Isti dan	Takojšnje priznanje	Priznanje smrti starega starša	Starševska vloga
B67	Da je šel v nebesa in nas gleda dol iz nebes ter nas vse čuva.	Prispodobna nebes	Nerealen opis	Obrazložitev smrti starega starša	Starševska vloga
B71	Preden smo šli na pokopališče, sem mu razložila, da se gremo še zadnjič posloviti od dedija.	Zadnje slovo od dedija	Realen opis	Obrazložitev pogreba	Starševska vloga
B73	Zelo veliko je jokal	Jok	Žalost	Obnašanje otroka na pogrebu	Starševska vloga
C62	Vedno sem si pomagala s prispodobno nebes...	Prispodobna nebes	Nerealen opis	Opis smrti in umiranja	Starševska vloga
C65	...z večjim dojetjem oz. razlago pa naslednji dan.	Naslednji dan	Kasnejše priznanje	Priznanje smrti starega starša	Starševska vloga
C67	Da je včasih tako, da se bogec odloči in k sebi pokliče dobre ljudi.	Prispodobna Boga	Nerealen opis	Obrazložitev smrti starega starša	Starševska vloga
C73	Je sam videl kako zgleda pogreb na lastne oči.	Lastne oči	Brez obrazložitve	Obrazložitev pogreba	Starševska vloga
C76	...ni mogel zadrževati solz.	Jok	Žalost	Obnašanje otroka na pogrebu	Starševska vloga
D64	Najlažje mi je bilo, da sem govorila o srčku stare mame.	Srček stare mame	Realen opis	Opis smrti in umiranja	Starševska vloga
D71	Takoj sem sinu povedala, da je stara mama umrla.	Isti dan	Takojšnje priznanje	Priznanje smrti starega starša	Starševska vloga
D77	Da je napočil njen čas odhoda in da zdaj čuva njega in ga gleda iz nebes.	Prispodobna nebes	Nerealen opis	Obrazložitev smrti starega starša	Starševska vloga
D85	Najlažje mi je bilo, da gre zraven in vidi kako vse skupaj poteka.	Lastne oči	Brez obrazložitve	Obrazložitev pogreba	Starševska vloga
D90	Bil je miren in opazoval ostale soudeležene na pogrebu.	Mirnost in opazovanje drugih	Normalnost	Obnašanje otroka na pogrebu	Starševska vloga
E49	Umiranje sem sinu predstavila kot naraven	Prispodobna nebes	Nerealen opis	Opis smrti in umiranja	Starševska vloga

	proces, da nas dedi gleda iz nebes in pazi na nas.				
E54	Takoj, še isti dan, ko je dedek umrl.	Isti dan	Takojšnje priznanje	Priznanje smrti starega starša	Starševska vloga
E57	Prav tako sem mu rekla, da je bil že zelo bolan in da nas je zaradi tega zapustil in umrl.	Bolezen	Realen opis	Obrazložitev smrti starega starša	Starševska vloga
E63	Torej od krematorija do samega pogreba.	Natančnost	Podrobna razlaga	Obrazložitev pogreba	Starševska vloga
E67	Sin se pogreba na žalost ni udeležil.	Brez udeležbe	Odsotnost	Obnašanje otroka na pogrebu	Starševska vloga
F60	Da je neizogibna in traja večno.	Neizogibnost in večnost	Realen opis	Opis smrti in umiranja	Starševska vloga
F72	Takoj ob smrti.	Isti dan	Takojšnje priznanje	Priznanje smrti starega starša	Starševska vloga
F73	...razložila z mirno razlago o angelu in zvezdi.	Prispodoba angela in zvezde	Nerealen opis	Obrazložitev smrti starega starša	Starševska vloga
F80	...sama videla na lastne oči kako vse skupaj poteka.	Lastne oči	Brez obrazložitve	Obrazložitev pogreba	Starševska vloga
F83	Ves čas je z zanimanjem spremljala vse kar se je dogajalo okoli nje.	Zanimanje	Normalnost	Obnašanje otroka na pogrebu	Starševska vloga
G53	Smrt sem sinu predstavila kot nek proces, ki je žal neizogiben.	Neizogibnost	Realen opis	Opis smrti in umiranja	Starševska vloga
G63	Da je babica umrla, je zvedel takoj.	Isti dan	Takojšnje priznanje	Priznanje smrti starega starša	Starševska vloga
G69	Skozi otroške zgodbe sem mu prebirala, kako zgleda, ko malemu otroku umre stari starš.	Otroške zgodbe	Realen opis	Obrazložitev smrti starega starša	Starševska vloga
G79	Glede tega kako je zgedal pogreb nismo takrat nič govorili.	Lastne oči	Brez obrazložitve	Obrazložitev pogreba	Starševska vloga
G81	Pogreba se sin žal ni udeležil.	Brez udeležbe	Odsotnost	Obnašanje otroka na pogrebu	Starševska vloga
H54	Želela sem mu razložiti smrt in pa umiranje kot	Normalnost	Realen opis	Opis smrti in umiranja	Starševska vloga

	normalen del našega življenja.				
H60	Takoj, ko smo zvedeli, da je umrl.	Isti dan	Takojšnje priznanje	Priznanje smrti starega starša	Starševska vloga
H63	Da je šel v nebesa in je zdaj na varnem, kjer je.	Prispodoba nebes	Nerealen opis	Obrazložitev smrti starega starša	Starševska vloga
H71	...vztrajala pri tem, da se naj pusti presenetiti.	Lastne oči	Brez obrazložitve	Obrazložitev pogreba	Starševska vloga
H74	Opazoval je nas starejše in z zanimanjem gledal kako poteka ves proces.	Opazovanje starejših	Normalnost	Obnašanje otroka na pogrebu	Starševska vloga

6. Pomoč stroke socialnega dela predšolskemu otroku v procesu žalovanja

Št. izjave	Izjava	Pojem	Kategorija	Nadkategorija	Tema
A39	Socialni delavec je tisti človek, ki ima čut za soljudi.	Čut za ljudi	Socialni delavec	Razumevanje stroke	Pomoč socialnega dela
A42	Sama takih izkušenj nimam.	Brez izkušenj	Izkušnja staršev s stroko	Osebna izkušnja	Pomoč socialnega dela
A43	V mojem primeru menim, da ne, saj je moja punčka do oseb, katere ne pozna zelo zaprta.	Zaupanje staršu	Čustvena vpletenost	Pogovor s strokovnim delavcem	Pomoč socialnega dela
B77	...tukaj potrebno veliko zaupanja in pa seveda znanja socialne delavke.	Zaupanje in znanje	Socialni delavec	Razumevanje stroke	Pomoč socialnega dela
B79	...sem poiskala pomoč pri socialni delavki v vrtcu.	Socialna delavko vrtca	Izkušnja staršev s stroko	Osebna izkušnja	Pomoč socialnega dela
B85	...moj sin o dediju lažje govoril z vzgojiteljico kot z nami doma.	Komunikacija med otrokom ter vzgojiteljico	Čustvena vpletenost	Pogovor s strokovnim delavcem	Pomoč socialnega dela
C77	Kot socialno delavko pa si predstavljam, da je otroku v pomoč oz. čustveno podpora.	Pomoč in čustvena podpora	Socialni delavec	Razumevanje stroke	Pomoč socialnega dela
C78	Nimamo.	Brez izkušenj	Izkušnja staršev s stroko	Osebna izkušnja	Pomoč socialnega dela

C79	Menim, da bi z zunanjo osebo oz. osebo, ki ni v čustveni navezanosti z otrokom, težje govoril.	Komunikacija z zunanjo osebo	Čustvena vpletenost	Pogovor s strokovnim delavcem	Pomoč socialnega dela
D98	Socialni delavec pri svojem delu stremi k temu, da v različnih fazah žalovanja, predšolskemu otroku zagotavlja stalno podporo in pomoč.	Stalna podpora in pomoč	Socialni delavec	Razumevanje stroke	Pomoč socialnega dela
D99	Žal nimam.	Brez izkušenj	Izkušnja staršev s stroko	Osebna izkušnja	Pomoč socialnega dela
D100	...otroci težko gledajo nekoga, ki ga imajo radi, da joka in mu je hudo.	Komunikacija z zunanjo osebo	Čustvena vpletenost	Pogovor s strokovnim delavcem	Pomoč socialnega dela
E68	...del stroke, ki pomaga ljudem v stiskah, ko potrebujejo kakršnokoli pomoč...	Pomoč ljudem v stiski	Socialni delavec	Razumevanje stroke	Pomoč socialnega dela
E71	Žal nimam.	Brez izkušenj	Izkušnja staršev s stroko	Osebna izkušnja	Pomoč socialnega dela
E72	...otrok svojemu staršu najbolj odpre in mu tudi zaupa.	Zaupanje staršu	Čustvena vpletenost	Pogovor s strokovnim delavcem	Pomoč socialnega dela
F86	...nekdo, ki je podobno situacijo doživel na lastni koži, lažje razložil... in pripovedoval oziroma pomagal sočloveku.	Osebna izkušnja socialnega delavca	Socialni delavec	Razumevanje stroke	Pomoč socialnega dela
F90	Sama osebne izkušnje žal nimam.	Brez izkušenj	Izkušnja staršev s stroko	Osebna izkušnja	Pomoč socialnega dela
F91	...pri vsem tem tudi obvezno prisotna oseba, kateri predšolski otrok najbolj zaupa.	Prisotnost zaupljive osebe	Čustvena vpletenost	Pogovor s strokovnim delavcem	Pomoč socialnega dela
G85	Oni so tisti, ki znajo s pravim pristopom, sočutnostjo in veliko mero empatije, pomagati žalujočim otrokom tako kot je treba.	Sočutnost in empatija.	Socialni delavec	Razumevanje stroke	Pomoč socialnega dela
G87	Poznam pa sosedo, ki ji je strokovnjakinja pri premagovanju težav z	Strokovnjakinja	Izkušnja staršev s stroko	Osebna izkušnja	Pomoč socialnega dela

	njenim otrokom zelo pomagala.				
G93	Menim, da bi otrok v nekaterih primerih zagotovo lažje govoril o izgubi z nekom, ki ni čustveno vpleten.	Komunikacija z zunanjo osebo	Čustvena vpletenost	Pogovor s strokovnim delavcem	Pomoč socialnega dela
H79	Socialni delavci so namreč tisti, ki so usposobljeni za delo z otroci, ki imajo težave.	Usposobljenost dela z žalujočimi otroki	Socialni delavec	Razumevanje stroke	Pomoč socialnega dela
H82	Nisem vedela kaj naj, zato sem se obrnila na psihoterapevko.	Psihoterapevka	Izkušnja staršev s stroko	Osebna izkušnja	Pomoč socialnega dela
H90	Za svojega sina lahko rečem, da bi se pred drugimi znal hitro zapreti in ne bi želel govoriti o tej temi z nekom, ki ga ne pozna.	Zaprto otroka	Čustvena vpletenost	Pogovor s strokovnim delavcem	Pomoč socialnega dela

9.4. Priloga 4: Osno kodiranje

1. Pomoč, vrsta pomoči in podpora predšolskemu otroku v procesu žalovanja

Načini pomoči

- Opora
 - Stati ob strani (A2, D4)
- Samota
 - Umik (B3)
- Starši
 - Izkazovanje ljubezni ter topline (C3, E1, F4, G1)
- Brez pomoči
 - Posvečanje sama sebi (H1)

Pomiritev

- Pogovor
 - Razlaga (A3, E3, H5)
 - Stati ob strani (B7)
 - Umirjen ton glasu (C11, F6)
 - Tabu tema (D9)
 - Direktnost (F6)
 - Varnost (G6)

Pomoč

- Sprejetje izgube

- Knjiga (A4, B8, D11)
- Babica
 - Pogovor in nevidnost (C15, G12)
 - Obisk pokopališča (G12)
- Pogovor
 - Osebna izkušnja (E4)
 - Smrt dedka (H8)
- Igračka
 - Plišasti angel (F11)

Pomoč izven ožje družine

- Vzgojiteljica
 - Predelovanje teme o izgubi ljubljene osebe (A6, G15)
 - Lutkovna predstava (B11)
- Družina
 - Razlaga situacije (C18, D13, F15)
- Prijateljica
 - Telefonski klic (E8)
- Psihoterapevtka
 - Pogovor (H12)

2. Razumevanje smrti starega starša s strani predšolskih otrok

Predstava smrti starega starša

- Negativa
 - Neprijetnost, žalost in strašnost (A7, B13)
- Realnost
 - Neizogibnost in neustrašnost (C21, G18)
 - Visoka starost in bolezen (F18)
 - Neobstoj (E18)
 - Zapustitev (F23)
- Nerealnost
 - Nedokončnost (D16, E11, H18)

Razumevanje smrti starega starša

- Realnost
 - Dejanskost (A8)
- Negativa
 - Grozovitost in bolečina (B17)
- Nerealnost
 - Prisotnost (C26)
 - Nedokončnost (D16)
 - Varnost med oblaki (G25)

- Dolgo potovanje (H23)

3. Odziv predšolskih otrok ob izgubi starih staršev

Takojšnja sprememba v obnašanju

- Negativna sprememba
 - Presenečenost in žalost (A10, D32)
 - Zaprtost vase (B22, G34)
 - Šok (C32)
 - Zmedenost (D32)
- Pozitivna sprememba
 - Normalnost in zamišljenost (E27)
- Nevtralna sprememba
 - Opazovanje odraslih in čudenje (F32)
 - Postavljanje vprašanj (H34)

Sprememba po dogodku

- Nevtralna sprememba
 - Govor o babici (A13)
 - Postavljanje vprašanj (E31, G39, H38)
- Negativna sprememba
 - Umik v samoto in igranje (B37, C46)
 - Jokanje (G39)
- Pozitivna sprememba
 - Zanimanje (D40)
 - Obisk pokopališča (F43)

Sprememba sedaj

- Pozitivna sprememba
 - Govor o babici (A14)
 - Veselje, razigranost, govorjenje in druženje (B43, D47, H43)
 - Obisk pokopališča (C52)
 - Spomini (G43)
- Negativna sprememba
 - Primerjava izgube z drugimi izgubami (E34)
- Nevtralna sprememba
 - Hranjenje babice (F48)

4. Vpliv na sprejemanje izgube starega starša glede na odnos med vnukom in umrlim starim staršem

Odnos med vnukom in umrlim starim staršem

- Srečevanje
 - Trimesečno srečevanje (A16)
 - Vsakodnevno srečevanje (B47, D54, F51, H45)

- Tedensko srečevanje (C55)
- Redko srečevanje (E39, G46)
- Medsebojna navezanost
 - Šibka navezanost (A17, E40, G48)
 - Močna navezanost (B49, C57, D54, F54, H48)
- Skupne aktivnosti
 - Hranjenje zajčkov (A19, C58)
 - Ribarjenje (B55, C58)
 - Razno (A19, B55, C58, D59, G51, E44, F55, H50, C58)
 - Poslušanje pravljic (D59, G51, C58)
 - Krajši sprehodi (E44, F55, C58)
 - Petje in igranje igric (F55, C58)
 - Jaga (H50, C58)

5. Vloga starša v procesu žalovanja predšolskega otroka

Opis smrti in umiranja

- Realen opis
 - Neizogibnost (A21, F60, G53)
 - Iskrenost (B57)
 - Srček stare mame (D64)
 - Večnost (F60)
 - Normalnost (H54)
- Nerealen opis
 - Prispodoba nebes (C62, E49)

Priznanje smrti starega starša

- Takojšnje priznanje
 - Isti dan (A25, B65, D71, E54, F72, G63, H60)
- Kasnejše priznanje
 - Naslednji dan (C65)

Obrazložitev smrti starega starša

- Dokaj realen opis
 - Odhod babice k dediju (A30)
- Nerealen opis
 - Prispodoba nebes (B67, C67, D77, F73, H63)
- Realen opis
 - Bolezen (E57)
 - Otroške zgodbe (G69)

Obrazložitev pogreba

- Skopa razlaga

- Brez podrobnosti (A34)
- Realen opis
 - Zadnje slovo od dedija (B71)
- Brez obrazložitve
 - Lastne oči (C73, D85, F80, G79, H71)
- Podrobna razlaga
 - Natančnost (E63)

Obnašanje otroka na pogrebu

- Odsotnost
 - Brez udeležbe (A37, E67, G81)
- Žalost
 - Jok (B73, C76)
- Normalnost
 - Mirnost in opazovanje drugih (D90, H74)
 - Zanimanje (F83)

6. Pomoč stroke socialnega dela predšolskemu otroku v procesu žalovanja

Razumevanje stroke

- Socialni delavec
 - Čut za ljudi (A39, G85)
 - Zaupanje in znanje (B77)
 - Pomoč in čustvena podpora (C77, D98, E68)
 - Osebna izkušnja socialnega delavca (F86)
 - Usposobljenost dela z žalujočimi otroki (H79)

Osebna izkušnja

- Izkušnja staršev s stroko
 - Brez izkušenj (A42, C78, D99, E71, F90)
 - Socialna delavka vrtca (B79)
 - Strokovnjakinja (G87)

Pogovor s strokovnim delavcem

- Čustvena vpletenost
 - Zaupanje staršu (A43, E72)
 - Komunikacija z zunanjo osebo (B85, C79, D100, G93)
 - Prisotnost zaupljive osebe (F91)